

İmandan İhsana

M. Âsim Köksal

SEMERKÖND

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Gavs-ı Sâni
Şeyh Seyyid
Abdülbaki
Elhüseyni (k.s.)
Hazretlerinin

Sadaka-i
Cariyesidir

SEMERKÖND
İstanbul, 2018

SEMERKAND: 319

Akaid Kitaplığı: 6
yayin@semerkand.com
ISBN : 978-605-159-425-5

Yazar : M. Âsım Köksal

Editör : M. Ali Özkan

Dinî Tashih : Muhammed Emin Demiryent

Tahric : Adem Ürün

İmla Tashihi : Mehmet Günyüzlü

Kapak : Serhat Özalp

İç Tasarım : M. Vehbi Ümit

Baskı : Matsis Matbaa

Tevfikbey Mah.

Dr. Ali Demir Cad.

No: 51 Sefaköy-İstanbul

Tel: 0 212 624 21 11

(yaygın dağıtım)

Şubat 2018, İstanbul

1. Baskı

© Bu eserin tüm yayın hakları
Semerkand Basım Yayın Dağıtım A.Ş.'ye aittir.

GENEL DAĞITIM

POZİTİF
DAĞITIM

TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esmâ Sokak. No. 3 Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks:** 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

EROL
M E D I E N

AVRUPA EROL Medien GmbH Kölner Str. 256 51149 Köln
Tel: 02203/369490 **Fax:** 02203/3694910 www.semerkandonline.de

İmandan İhsana

M. Âsım Köksal

SEMERKÖND

M. Âsım Köksal

Mustafa Âsım Köksal, 1913 yılında Kayseri'nin Develi ilçesinde doğdu. İlk öğrenimini Develi Numune Mektebi'nde gördü. 1927'de Kayseri Lisesi ile Erzurum Askerî Lisesi leyli meccânî imtihanlarını kazandıysa da imkânsızlıklar sebebiyle bu okullara devam edemedi. Bunun üzerine Kayseri ulemasından Develi Müftüsü İzzet Efendi'den medrese usulüne göre mukaddimât-ı ulûm tahsil ettikten sonra Ankara'ya geldi ve kendi çabalarıyla bilgi ve görgüsünü artırdı. Ankara'da bulunduğu sırada, meşhur Kerkük ulema ve meşâyihinden Muhammed Efendi'nin talebesi müderris Mehmed Efendi'den ders görmüş ve Enbiyâzâde Mehmed Hilmi Efendi'den tasavvuf icâzetnâmesi almış olan İskilipli İbrahim Edhem Efendi'yle buluştu.

M. Âsım Köksal on iki sene İbrahim Edhem Efendi'nin özel derslerine devam ederek kendisinden icâzet ve feyiz aldı. 1933 senesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nda memuriyete başladı ve otuz bir yıl boyunca başkanlığın üst kurullarında çeşitli vazifelerde bulundu. 1964 senesinde *İslâm Tarihi* adlı eserini yazabilmek için emekli oldu. 28 Kasım 1998'de Hakk'ın rahmetine kavuştu. Eserleri şunlardır: *Armağan* (manzum ilmihal), *Peygamberler* (manzum), *Peygamberimiz* (manzum sîret), *Ezanlar* (dinî manzumeler), *Gençlere Din Kılavuzu*, *İslâm İlmihali*, *Tevbe*, *Reddiye* (oryantalist Caetani'nin *İslâm Tarihi* adlı kitabına reddiye), *Bir Amerikalının 23 Sualine Cevaplar*, *İslâmiyet ve Hıristiyanlık*, *İslâm Tarihi - Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet*, *Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası*, *Dinî ve Ahlâkî Sohbetler*, *Şeyh Ahmed Kuddûsî (Hayatı ve Üstün Kişiliği)*, *Peygamberler Tarihi*, *Kitab ve Sünnet*, *Efendimiz ve Yolu*. Basılmamış eserleri arasında *Türkçe Ezan Meselesi*, *İlmiye Salnâmesi Zeyli* ve *Şeyhülislam*lar bulunmaktadır.

İçindekiler

Sunuş.....	9

Din

Dünya ve Ahiret Saadetine Yolları.....	13
Kulluk Vazifemizin Başı Namaz.....	17
Oruç İnsanı İtaatli Kılar.....	22
Haccın Kısa Tarihi	30
Müslümanlık'ta Hac Farzası	37
Haccın Tarifi.....	37
Haccın Farz Kılınışı.....	37
Haccın İslâm Dininin Beş Temelinden Biri Oluşu.....	40
Haccın Borç Olabilmesi ve Yerine Getirilebilmesi İçin Gerekli Şartlardan Başlıcaları	40
Haccın Geciktirilmeden Yapılacağı ve Haccedenin Günahından Arınacağı.....	41

Hacca Gidemeyecek Olanlar veya Ölenler İçin	
Bedel Gönderilmesi Gerekeceği	42
Haccın Kadınlara da Erkekler Gibi Farz Oluşu	42
Haccın Farzları.....	43
Haccın Vâciplerinden Başlıcaları	43
Haccın Vakit ve Mevsimi	43
İhrama Girme Yerleri (Mîkat)	43
Haccın Çeşitleri.....	44
Umre.....	44
İfrad Haccı.....	44
Kırân Haccı.....	44
Temettu' Haccı	45
Hacların Birbirlerine Göre Üstünlükleri	45
Kâbe'nin ve Haccın Tarihçesi	45
Haccın Farziyeti.....	56
Kabir ve Kabir Suali.....	57
Tövbe.....	63
Nefis Muhasebesi	70
Hadis ve Sünnetin Mahiyeti ve Kaynakları Hakkında.....	76
Cehaletin Cüreti	83
İslâm'da Ahlâk.....	99
Dinsiz Ahlâk Olabilir mi?	106
Seleflilik, Mezhep, İctihad.....	116
Ma'rifetnâme ve Evrim Teorisi.....	122
İslâm ve Sağlık.....	127

Şûra Hakkında.....	131
İslâmiyet'te Din Adamı Yoktur İddiasına Cevap	134

Tasavvuf

Kalp ve Nefsin Mertebeleri.....	149
Ahmed Kuddûsî Hazretleri	153
Kaybettiğimiz Kâmil İnsan İbrahim Edhem Gerçekoğlu'nun Mezarı Başında	164

Tarih

Nuh Aleyhisselâm ve Tûfan Hadisesi.....	171
Nuh Aleyhisselâmın Peygamber Olarak Gönderilişi, Kavmi Tarafından Ret, Tekzip ve Hakaretle Karşılanışı	171
Nuh Aleyhisselâmın Allah'a İltica ve Kavminin Helâki İçin Dua Edişi	173
Tûfan Gemisinin Hazırlanışı	174
Geminin Planı	176
Tûfanın Başlayıp Yaygınlaşması	178
Geminin Bütün Dünyayı Dolaşıp Yağış Kesilince Cûdî Dağının Üzerine Oturuşu.....	179
Nuh Aleyhisselâm Su Üzerinde Ne Kadar Dolaştı? Cûdî Dağında Geminin İçinde Ne Kadar Kaldı?	
Gemiden Ne Zaman İndi?	180
Semânîn Şehirciğinin Kuruluşu	181

Cûdî Dağı Nerededir?	182
Yüce Allah'ın Şereflendirdiği Üç Dağ	184
Nuh Aleyhisselâmın Cûdî Dağında Bırakılan Gemisi ve Sonucu.....	185
Bir Uyarış ve Öğüt	185
Hız. İbrahim'le Peygamberimiz'in Ayak İzleri	187
Sîret Armağanı Üzerine.....	193
Caetani Tarihi Üzerine Bir İnceleme.....	204
Medreselere ve Medreselerin Geçirdiği Safhalara Bir Bakış	226
M. Şerefettin Yaltkaya.....	235
İslâm-Türk Tarihinde İlk Uçma Denemeleri	239

Sunuş

Elinizdeki kitapta, yüzyılımızın önde gelen İslâm âlimlerinden merhum M. Âsım Köksal'ın makaleleri, röportajları, sohbetleri yer alıyor. Bu yazılar, yarım yüzyıla varan bir zaman diliminde kaleme alınan; bir ömrü dolduran çalışmaların muhassalasını bazan akademik bir formda, bazan da sohbet üslubuyla okuyuculara sunan çalışmalardır.

İslâm'ın temel esaslarından biyografilere, İslâm tarihi çalışmalarından İslâm düşüncesinin çok tartışılan meselelerine, nefis terbiyesinden tarihte ilk uçuş denemelerine kadar, tek bir başlık altında toplanamayacak kadar geniş bir sahaya ait olan mezkûr yazıları kitaplaştırma sürecinde, bunları konularına göre din, tasavvuf ve tarih olmak üzere üç grupta topladık. Dipnotlarda yazıların daha önce hangi dergide yayımlanmış olduğuna işaret ettik, daha önce yayımlanmamış olan birkaçını da belirttik.

İmandan İhsana, daha önce neşredilmiş olan *Efendimiz ve Yolu* ile birlikte, M. Âsım Köksal'ın makale şeklindeki

çalışmalarının belli başlılarını bir araya getirmiş ve bu anlamda o kitapla bir bütünlük oluşturmuş bulunmaktadır.

İmandan ihsana giden yolda herkese faydalı olması dileğimizle.

A. Cüneyd Köksal

Din

Dünya ve Ahiret Saadetine Yolları¹

Hz. Halid b. Velîd [radıyallahu anh] diyor ki: "Resûl-i Ekrem'e [sallallahu aleyhi vesellem] bir adam geldi. 'Beni dünyada ve ahirette muhtaç etmeyecek, bana yetecek şeylerden size soracağım' dedi. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], 'İstediğini sor' buyurdu.

'Yâ Resûlallah, insanların en âlimi olmak istiyorum.'

'Allah'tan kork, buyruklarını yerine getir, yasaklarından sakın, insanların en bilgisi olursun.'

'İnsanların en zengini olmak istiyorum.'

'Kanaatkâr ol, insanların en zengini olursun.'

'İnsanların en hayırlısı olmak istiyorum.'

'İnsanların hayırlısı, insanlara faydalı olandır. Sen de insanlara faydalı ol!'

'İnsanların en adaletlisi olmak istiyorum.'

'Kendin için neyi arzu edersen, insanlar için de onu arzu et, insanların en adaletlisi olursun.'

'Allah'a, insanların en yakını olmak istiyorum.'

'Allah Teâlâ'yı çok zikret, Allah'a insanların en yakını olursun.'

'İhsan derecesine erenlerden olmak istiyorum.'

'Allah'a, görüyormuşsun gibi ibadet et. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor.'

'İmanımı tamamlamak istiyorum.'

'Ahlâkını güzelleştir, imanın kemale erer.'

'Ehl-i taatten olmak istiyorum.'

'Allah'ın emrettiği farzları yerine getir, taat ehli olursun.'

'Allah'a, günahtan arınmış olarak kavuşmak istiyorum.'

'Cünüplükten guslet, maddi, manevi kirlerden arın, üzerinde günah bulunmaksızın kıyamet günü Allah'a tertemiz kavuşursun.'

'Kıyamet günü nur içinde olmak istiyorum.'

'Hiçbir kimseye zulmetme, kıyamet günü nurun çoğalır, kat kat olur.'

'Rabbim'in bana rahmet etmesini istiyorum.'

'Nefsine merhamet et, yaratılmışlara merhamet et, Rabb'in sana rahmet eder.'

'Günahımın azalmasını istiyorum.'

'Allah'tan mağfiret dile, günahın azalır.'

'İnsanların en kerimi olmak istiyorum.'

'Allah'tan, mahlûkuna şikâyetle bulunma, insanların en kerimi olursun.'

'İnsanların en kuvvetlisi olmak istiyorum.'

'Allah'a tevekkül et, bağlan, insanın en metini ve kavisini olursun.'

'Allah ve Resûlü'nün sevdiği kimselerden olmak istiyorum.'

'Allah'ın ve Resûlü'nün sevdiklerini sev, sevmediklerini sevmeyi.'

'Allah'ın gazabından emin olanlardan olmak istiyorum.'

'Hiçbir kimseye kızma, Allah'ın gazabından emin olanlardan olursun.'

'Duamın makbul ve müstecap olmasını istiyorum.'

'Harama yaklaşma, duan müstecap olur.'

'Allah Teâlâ'nın beni halka karşı rüsvay etmemesini istiyorum.'

'Ayıp yerini koru ki Allah Teâlâ da seni halka karşı rüsvay etmesin.'

'Allah'ın, aybımı örtmesini istiyorum.'

'Kardeşlerinin ayıplarını ört ki Allah da senin aybını ört-sün.'

'Günahlarımı yok edecek şey nedir?'

'Göz yaşı, huzû (Cenâb-ı Hakk'a boyun eğme) ve hastalıklardır.'²

2 Kur'ân-ı Kerîm, başımıza gelen her musibete kendimiz sebep olduğumuzu bildirir. Binaenaleyh, sağlığımızı tehdit eden hastalıkların sebebini de kendi dikkatsizlik ve ihmalkârlığımızda aramamız ve Peygamberimiz'in bu yoldaki emir ve tavsiyelerine uyarak hastalıklarımızı hemen tedavi ettirmemiz gerekmekte ve bu şekilde hareket ettiğimiz takdirde geçirdiğimiz hastalıkların birtakım günahlarımızın silinmesine de yarayacağı anlaşılmaktadır.

'Allah katında hasenenin efdali nedir?'

'Güzel huy, tevazu, belalara katlanıp sabretmek, Allah'ın takdirini rıza ile karşılamaktır.'

'Allah katında günahın, kötülüğün en büyüğü nedir?'

'Kötü huy ve nefsin pintiliğine uymaktır.'

'Cehennem ateşini söndürecek şey nedir?'

'Sabırdır.'"³

---

3 Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 44154.

Kulluk Vazifemizin Başı Namaz⁴

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], “Kıyamet gününde kulun ilk sorguya ve hesaba çekileceği şey namazdır. Namazına bakılır, eğer namazı düzgün ve tamsa felah bulur. Eğer bozuksa hüsrana ve gazaba uğrar”⁵ buyurmuştur.

Acaba ne için ilk önce namazdan hesaba çekiliyoruz?

Allah Teâlâ’nın insanlara dinlerinden ilk farz kıldığı ibadet namazdır. Dininden en sonraya kalacak olan da namazdır.

Kulun ilk önce namaz hesabına bakılacak. Hak Teâlâ, “Kulumun namazına bakınız!” buyuracak. Eğer nâfile olarak kıldığı namazları bulunursa, onlardan farz namazları tamamlanacak. Sonra Cenâb-ı Hak, “Bakınız, onun zekâtı tam mıdır?” diye soracak. Eğer zekâtı tam olarak ödenmiş bulunursa tam yazılacak. Yok eğer noksan, eksik çıkarsa, Allah Teâlâ, “Bakınız onun sadaka olarak verdikleri var mıdır?” diye soracak. Eğer onun sadaka olarak verdikleri bulunursa, onlarla zekât eksigi kapatılacaktır.

4 İslâm, sy. 6, Temmuz 1984.

5 Nesâî, es-Sünenü'l-Kübrâ, nr. 325.

Görülüyor ki namazın büyük ehemmiyeti var. Bir hadis-i şerifte, “*Namaz dinin direğidir, onu terkeden dinini yıkmış olur*”⁶ buyrulmuştur.

Evet! İbadetler arasında namazın yeri, çok üstün ve büyüktür. Hiç ihmal edilmemesi gereken bir ibadettir.

Abdullah b. Amr b. Âs'ın [radiyallahu anh] rivayetine göre, Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] bir adam geldi, amellerinin en üstününün hangisi olduğunu sordu, Resûl-i Ekrem,

“*Namazdır!*” buyurdu. Adam,

“Ondan sonra hangisidir?” diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

“*Ondan sonra namazdır*” buyurdu. Adam,

“Ondan sonra hangisidir?” diye sordu. Hz. Peygamber,

“*Ondan sonra namazdır*” buyurdu ve bunu üç kere tekrarladı. Adam,

“Ondan sonra hangisidir?” diye sordu. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], “*Allah yolunda cihaddır*”⁷ buyurdu.

Bilhassa gençlikte namazı bırakmamak çok mühimdir. Peygamberimiz bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyorlar: “*Allah Teâlâ namaz kılan genç kullarıyla meleklerle öğünür: Bakınız, benim kuluma! Benim için nefsanî arzularını bırakarak bana ibadet ediyor!*”⁸ buyurur.

6 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2807.

7 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/172.

8 Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 1841.

Namazın ferdî ve sosyal hayatımızdaki yapıcı rolü çok büyüktür.

Namaz, gereği gibi devamlı surette kılınacak olursa insanı fazilete sevkeder, kötülük işlemeye bırakmaz. Çünkü mahşer gününün sahibi olan Allah'ın huzurunda hesaba çekileceğini beş vakitte kırk defa ikrar eden, hatırlayan, bir arada yaşadığı insanlarla olan muamelelerinde bir yolsuzluğa ve kötülüğe sapmak cesaretini bulabilir mi? Bulamaması gerekir.

Çünkü namazın, insanı hayâsızlıktan, akıl ve şeriata uymayan her kötülükten alıkoyacağı Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Muhakkak namaz, insanı her türlü kötülükten alıkoyar"* (Ankebût 29/45) âyetiyle açıklanmıştır.

Hız. Ali [kerremallahu vechehû], Mısır Valisi Mâlik b. Eşter'e yazdığı yazıda, "Her şey senin kılacağın namazına bağlıdır!" buyurmuştur.

Hayat meydanına atılan insanların isyana, günaha düşmeleri mümkündür. İnsanları gaflete daldıkça uyarak, yaptıkları bütün işlerden dolayı bir gün sorguya çekileceklerini kendilerine hatırlatacak bir vesileye ne kadar çok ihtiyaç vardır!

İşte namaz, her an murakabe ve kontrol altında bulunduğumuzu bize hatırlattığı ve Allah'ı andırdığı içindir ki gaflete düşmemize, yanlış hüküm vermemize, meyil ve irademizin haktan, hayırdan uzaklaşmasına meydan bırakmaz. İnsan bu farzı yerine getirmek suretiyle yüce Allah'a yönelir. O'nun kendisini hesaba çekeceğini hatırlar, gazaptan çekinir, rızasına ve sevkine tâbi olur.

Namaz insanı her gün beş defa uyaran ve Allah'ın huzuruna çıkaran bir ibadettir. Bedenen ve ruhen temizlenerek yüce yaratanın huzurunda durmanın insana kazandıracak kalp rahatlığını hesaplamak güç değildir. Her gün ilk ferahlık kaybolmaya yüz tutmadan ikincisinin, üçüncüsünün, dördüncüsünün ve beşincisinin peş peşe gelmesi, bilhassa mustarip ruhlar, yaralı kalpler için ne büyük nimettir!

Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], *"Siz namazı beklediğiniz sürece hep namaz içerisindesinizdir!"*⁹ hadis-i şerifleriyle de bu ferahlığın devamının mümkün bulunduğunu işaret ve teşvik buyurmuşlardır.

Gerçekten de yüce Allah, beş vakit namazı farz kılarak insanlara en büyük lutuf ve inâyetini ihsan etmiş, insan vücudunun en hassas bir uzvunu, can evi olan kalbini delik deşik eden, intiharlara kadar sürükleyen maddi ve manevi huzursuzluklardan, ıstıraplardan kurtarıp feraha ulaştırmıştır.

Namaz insanı kötülüklerden alıkoyduğu gibi, işlemiş olduğu günahlardan da paklar.

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], *"Söyleyiniz, birinizin kapısında bir akar su bulunsa da günde beş defa onun içinde yıkansa, ne dersiniz, vücudunda kirden, pastan bir şey bırakır mı?"* diye sormuştu. Sahabiler,

"Hayır! Hiçbir kir, pas bırakmaz!" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

“İşte, beş vakit namaz da bunun gibidir. Yüce Allah onlarla günahları yıkar, siler”¹⁰ buyurdu.

Maddi manevi tehlikelerle dolu hayat yolunda düşmeden, şaşmadan yürüyebilmek için ilâhî yardıma daima ihtiyaç vardır. Bu yardımı dilemek için namaz, en güzel bir vesiledir.

Namaz, insanı her gün Allah’ın huzuruna beş defa çıkaran bir ibadet olduğu ve bu ibadetin her rekâtında okunan Fâtiha sûresinde de yüce Allah, kulunu kendisinden yardım talebinde bulundurduğu için namaz kılanın ilâhî yardımı bekler durumda olacağı muhakkaktır. Çünkü Allah Teâlâ, kendisinden sabırla ve namazla yardım istenilmesini de müminlere emretmiştir.

¹⁰ Buhârî, Mevâkîf, 6.

Oruç İnsanı İtaatli Kılar¹¹

Efendim, bize orucun kısa bir tarifini yaptıktan sonra, ramazan orucunun müslümanlara ne zaman ve nasıl farz kılındığına dair bilgi lutfeder misiniz?

Türkçe’de oruç demek olan “savm”ın manası, tutmaktır.

Orucun şeriattaki manası, sabahleyin tan yerinin ağarmaya başlamasından güneş batıncaya kadar olan müddet içinde yemekten, içmekten ve cinsî münasebetlerden ibadet niyeti ile geri durmak, nefsi tutup alıkoymaktır.

Ramazan orucu, Peygamberimiz’in [sallallahu aleyhi ve sellem] Medine’ye hicretinin on sekizinci ayının başlarında, kiblenin Kâbe tarafına çevrilişinden sonra şaban ayında farz kılınmıştır.

Ramazan ayında oruç tutulması, Kur’ân-ı Kerîm’le emredilmiş ve bu hususta şöyle buyrulmuştur:

---

11 *Millî Gazete* (Konuşan: Fatih Agan), 28 Haziran 1984.

“Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de -takvaya eresiniz diye- oruç farz kılındı. O sayılı günlerdir.” Bakara sûresinin 183-187. âyetleri orucun hükmü ve farziyeti ile ilgilidir.

Peygamber Efendimiz de [sallallahu aleyhi vesellem], bir hadis-i şeriflerinde, *“İslâm beş şey üzerine kuruldu. Allah’tan başka ilah bulunmadığına ve Muhammed’in Resûlullah olduğuna şهادet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, ramazan orucunu tutmak ve hacctir”*¹² buyurmuştur.

Efendim, âyet-i kerimede geçen, “Sizden öncekilere farz kılındığı gibi...” lafzından anladığımız kadarıyla, oruç farizası geçmiş peygamberlere ve ümmetlere de emrolunmuştur. Bu konuda bir mâlumat verir misiniz?

Oruç yalnız Peygamber Efendimiz’e [sallallahu aleyhi vesellem] ve ümmetine farz kılınmış bir ibadet değildir. Hz. Âdem aleyhisselâmdan beri gelip geçen bütün peygamberlerle ümmetleri, oruç tutmakla mükellef idiler.

Rivayete göre: Kendilerine otuz gün oruç farz kılınmış olan Ehl-i kitap, önce on gün, sonra da on gün daha ekleyerek orucu elli güne çıkarmışlardı.

Başka bir rivayete göre de oruç şiddetli soğuklara ve sıcaklara rastladığı, yolculuk ve geçim hususunda sıkıntıya düştükleri için, orucu kış ile bahar arasında mutedil bir mevsime nakletmişler, bu yaptıkları yolsuzluğun cezası olmak üzere de orucu yirmi gün artırarak elli güne doldurmuşlardı.

Sonraları da bunu perhize çevirmişlerdir.

Peygamber Efendimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] ramazan orucundan önce tuttuğu oruçlar hakkında da bir bilgi lutfeder misiniz?

Ramazan orucu farz kılınmadan önce, Resûl-i Ekrem farz olmayarak her ayda üç gün, bir de aşure gününde nâfile oruç tutarlardı.

Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'ye hicret edip geldiği zaman, her ayda nâfile olarak üç gün oruç tutmalarını ashabına da emretmişlerdi. Resûlullah, her ayda tuttuğu üç gün orucu pazartesi ve perşembe günlerine tahsis ederlerdi.

Ayrıca her ayın on üç, on dört ve on beşinci günlerinde oruç tutar ve bunu müslümanlara da emreder, *"Bu, bir yıl oruç tutmak gibidir"* buyururdu.

Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] Mekke'de peygamberlik gelmeden önce de aşure günü orucunu tutardı. O sıralarda yahudiler de Aşure günü orucunu tutarlardı. Bu nedenle Resûl-i Ekrem, aşure orucu tutulurken muharremin dokuzuncu ve onuncu günleri tutulup yahudilere muhalefet edilmesini tavsiye buyurmuştur.

Ramazan orucu farz kılındığı zaman, aşure günü müslümanlar oruç tutup tutmamakta serbest bırakıldılar. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], *"Aşure Allah'ın günlerinden herhangi bir gündür, dileyen bu günde oruç tutsun, dileyen tutmasın"*¹³ buyurmuştur.

13 Müslim, Sıyâm, 19.

Efendim, biraz da ramazan orucuna ait hükümlerden bahseder misiniz?

Ramazan orucu kamerî aya göre tutulur. Bu da bazan otuz, bazan da yirmi dokuz çeker. Oruç ramazan hilali görülünce başlar, şevval hilalinin görülmesiyle de sona erer. Hava bulutlu veya kapalı olur da hilali görmek mümkün olmazsa orucun sayısı otuza tamamlanır.

Tan yeri ağarmaya başladığı zamandan güneş batınca-ya kadar olan müddet içinde yemekten, içmekten ve cinsî münasebette bulunmaktan ibadet niyeti ile geri durulur.

Oruç güneş batar batmaz acele açılır.

Sahur yemeği de tan yeri ağarmadan biraz önceye kadar geciktirilir.

Sahur vaktinin bitmesi ile sabah namazı vaktinin girmesi arasındaki zaman elli âyet okunacak kadar bir zaman olup, bu da yaklaşık olarak on sekiz-yirmi dakika zaman tutar.

Kadınlar hayız ve nifas hallerinde namaz kılamaz, oruç tutamazlar. Ancak oruçlarını sonradan kazâ ederler.

Sefer halinde oruçlu, oruçsuzu kınamaz, oruçsuz da oruçluyu.

Hatırlanır hatırlanmaz geri durulmak şartı ile, unutularak bir şey yemek ve içmekle de oruç bozulmaz.

Oruçlu iken bile bile oruç bozmak, gününe gün oruç tutmakla birlikte ayrıca kefâret olarak da bir köle âzat etmeyi, buna gücü yetmezse ara vermeden iki ay oruç tut-

mayı, buna da gücü yetmezse altmış yoksulu sabah ve akşam doyurmayı gerektirir.

Efendim, orucun faziletleriyle birlikte, fert ve topluma olan faydalarından da söz eder misiniz?

Tabii. Yalnız şu hususu hemen belirtmekte fayda var: Oruç herhangi bir faydasından dolayı değil, Allah'ın emri olduğu için, Allah'ın emrinin yerine getirilmiş olması için tutulur.

Bununla birlikte orucun da namaz gibi ferdî, içtimâî, ruhî, bedenî birtakım faydaları vardır.

İnsan oruç sayesinde nefse ve nefsin arzularına hâkim olmak melekesini kazanır. Kötü meyillerden, kötü arzulardan, mâsiyet ve günahlardan, manevi tehlikelerden sakınır, takva mertebesine erer.

Oruç, insanı gerektiğinde nefsin bütün arzularını yenebilecek bir irade gücüne sahip kılar; günlük itiyatların esaretinden kurtarır. Her türlü feragata, fedakârlığa alıştıır.

Açlık elemini duymak hususunda zenginle fakiri birleştirir. Zenginlere fakirleri düşündürür. Gururu giderir.

Günün birinde yiyecekten, içecekten mahrum kalındığı zaman, açlığa, susuzluğa katlanmak gücünü kazandırır.

Oruca riya karışmaz. Oruç insanı riyasızlığa ve ihlâsa ulaştırır. Nitekim bir hadis-i şerifte Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], "*Oruçta riya yoktur*"¹⁴ buyurmuştur. Yüce Allah da, "*Âdemoğlunun her ameline kendisi için bir haz ve*

¹⁴ Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 3593.

menfaat vardır. Fakat oruç böyle değildir. Oruçlu kişi benim rızam için yemesini, içmesini, cinsî arzularını bırakmıştır. Oruç benim içindir. Onun ecrini ben vereceğim"¹⁵ buyurmuştur.

Bir hadis-i şerifte bildirildiğine göre: *"Oruçlunun iki sevinci vardır: Biri iftar zamanında, diğeri de yaratanına kavuştuğu zamandır."*¹⁶

Ashaptan Ebû Mesud el-Gıfârî der ki: *"Bir gün Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ramazan tebrîğini yaptıktan sonra, 'Eğer ümmetim ramazanın feyzini, şerefini bilmiş olsalardı, bütün yılın ramazan olmasını temenni ederlerdi'*"¹⁷ buyurdu."

Ramazan ayı gelince Peygamberimiz'in hali çok değişirdi. Her gece Cebrâil aleyhisselâm ile buluşur, Kur'ân-ı Kerîm'i onunla mukabele ederdi.

Tab'an cömert olan Resûl-i Ekrem'in cömertliği ramazanda coşkun bir dereceye gelirdi.

Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] bir hutbesinde şöyle buyurmuştur:

"Ey insanlar! Büyük ve mübarek bir ayın gölgesi başımıza düştü. Öyle bir ay ki içinde bin aydan daha hayırlı olan Kadir gecesi var. Yüce Allah, bu mübarek ayın gündüzlerinde orucu farz, gecelerinde de fazla ibadeti meşru kıldı. Bu ayda az çok nâfile bir hayır yapan kimse, diğer aylarda bir farz eda etmiş gibi sevaba nail olur. Bu ayda bir farz ifa etmek, başka aylarda yetmiş fariza yerine geçer. Bu ay sabretmek, katlanmak ayıdır. Sabrın

15 Buhârî, Libâs, 78 (nr. 5927).

16 Buhârî, Savm, 9 (nr. 1904), Tevhîd, 35 (nr. 7492).

17 bk. Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, 2/62; İbn Hacer, *Metâlibü'l-Âliye*, 3/325.

sevabı da cennettir. Bu ay yardımlaşma ayıdır. Bu ay, müminin rızkının artırıldığı aydır. Bu ayda oruçluya iftar için bir şey vermek, günahları bağışlatır, ateşten kurtarır. Ayrıca bir oruçlu sevabı kadar da sevaba nail eder. Yüce Allah bu sevabı, bir tek hurma verene de bir içim su verene de bir yudum süt verene de ihsan buyurur. Bu öyle bir ay ki evveli rahmet, ortası mağfiret, sonu da cehennemden kurtulmaktır.”¹⁸

Her kim bu ayda hizmetçisinin yükünü hafifletirse, Allah da onu yarlıgar ve ateşten âzat eder.

Bu ayda şu dört şeye kendinizi veriniz; onların ikisiyle Rabb’inizi hoşnut edersiniz, ikisinden de hiçbir zaman müstağnî kalamazsınız: Rabb’inizi hoşnut edecek iki hasletten biri: Allah’tan başka ilâh bulunmadığına şahadet etmek, diğeri de Allah’tan mağfiret dilemektir. Müstağni kalamayacağınız iki hasletten biri: Cenneti Allah’tan dilemek, ötekisi de cehennemden sakınmaktır.

Her kim iftar zamanında bir oruçluya bir içim su verirse, yüce Allah ona benim kevser havuzumdan öyle bir su içirir ki, cennete girinceye kadar susuzluk çekmez.”

Görülüyor ki orucun bir müslüman kişiye ve dolayısıyla cemiyete sayılamayacak derecede faydası bulunmaktadır.

Efendim, orucun tutanlara göre dereceleri var mıdır, izah eder misiniz?

Evet, orucun tutanlara göre üç derecesi vardır:

Birincisi, sadece yemekten, içmekten ve orucu bozan şeylerden geri duranların orucudur ki bu herkesin tuttuğu

18 İbn Hüzeyme, *es-Sahîh*, nr. 1887.

ve tutabileceği oruçtur. Orucun ikinci derecesi, birincideki şartlarla birlikte ayrıca eli, dili, gözü vesair bütün uzuvları da günah ve kötülüklerden alıkoyanların orucudur ki bu takva mertebesine ulaşmış olanların orucudur. Orucun üçüncü ve en yüksek derecesi ise, ikincide sayılanlarla birlikte kalp ve dimağı da Allah'tan başka hiçbir şeyle meşgul etmemektir ki bu peygamberlerin, siddıkların ve mukarreblerin orucudur.

Efendim, lutfettiğiniz bu sohbet için teşekkür ederiz.

Ben de bu fırsatı verdiğiniz için teşekkür ederim.

Haccın Kısa Tarihi¹⁹

Kâbe, yeryüzünde Âdem [aleyhisselâm] ile oğullarının tavaf ve Allah'a [celle celâluhû] dua etmeleri için, yüce Allah'ın Hz. Âdem'e yaptırdığı ve Cebrâil'in [aleyhisselâm] delaletiyle tavaf ve haccettirdiği ilk beytullahtır.

Âdem [aleyhisselâm], Hindistan'dan yaya olarak kırk veya yetmiş defa Mekke'ye gelip Beytullah'ı tavaf etmiştir. Hz. Âdem'in vefatından sonra Kâbe'yi oğlu Şît [aleyhisselâm] ilk defa taşla ve çamurla onarmış ve vefat edinceye kadar Mekke'de kalmaktan, hac ve umre yapmaktan geri durmamıştır.

Bu yapı tûfana kadar kalmış, tûfanda yıkılmıştır. Nuh [aleyhisselâm] ile İbrahim [aleyhisselâm] arasındaki çağda Kâbe'nin yeri, sellerin aşamadığı kırmızı kesekli bir tepelik halinde idi. İnsanlar Kâbe'nin yerinin orada olduğunu bilmekte ve fakat tam yerini tayin edememekte idiler. Bununla beraber her taraftan mazlumlar oraya gelir ve sı-

---

19 *İslâm*, sy. 7-9, Temmuz 1988.

ğınırlandı. Sıkıntıya uğrayanlar orada dua ederler, duaları kabul olunurdu.

Bundan sonra Kâbe, İbrahim [aleyhisselâm] ve İsmail [aleyhisselâm] tarafından, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] attığı temelin üzerinde yükseltilmiştir.

İbrahim [aleyhisselâm] her yıl Mekke'ye gelir, haccederdi. Hz. İshak'la [aleyhisselâm] annesi Hz. Sâre de Mekke'ye gelmiş ve hac yapmışlardır.

İsmail [aleyhisselâm] ile annesi Hz. Hâcer de Mekke'de oturduklarına göre her yıl haccetmekte idiler. İsmail [aleyhisselâm] ile annesi, Kâbe'nin hatîminde gömülüdürler.

İbrahim'den [aleyhisselâm] sonraki peygamberlerle onlara iman etmiş olanlar da Mekke'ye gelip hac yapmışlardır.

Ümmetleri helâk olan peygamberler Mekke'ye giderler, ömürlerinin sonuna kadar orada Allah'a [celle celâluhû] ibadet ve taatle meşgul olurlardı. Gerek böylelerinden ve gerek hacca gelip vefat eden peygamberlerden yetmişinin veya doksan dokuzunun makam-ı İbrahim'le zemzem arasındaki yerde gömülü oldukları rivayet edilir. Hatta Hz. İbrahim'den [aleyhisselâm] önce Nuh da [aleyhisselâm] tûfanda gemisiyle gelip Kâbe'nin yerini yedi kere tavaf etmiştir.

Kavmi helâk olduktan sonra Salih [aleyhisselâm] ile yanında bulunan müminler de abâlarının içinde ihrama girip, kendirden yularlı kızıl develeri yedeklerine alarak gelmiş ve orada kalmışlardır. Lût da [aleyhisselâm] böyle yapmıştır. Hz. İbrahim'den [aleyhisselâm] sonra Şuayb da [aleyhisselâm] Medyen ve Eyke halkı helâk olduktan sonra

kendisine iman edenlerle birlikte Mekke'ye gelip yerleşmişler ve vefatlarına kadar orada kalmışlardır.

Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] hicretin 10. yılında Vedâ haccına giderken, Ezrak vadisine uğrayıp, “*Bu hangi vadidir?*” diye sormuş. “Ezrak vadisidir” denilince, “*Musa’nın [aleyhisselâm] şehadet parmaklarını kulaklarına koyup yüksek sesle Allah’a [celle celâluhû] telbiye ederek vadiden geçişini götür gibiyim*” buyurmuşlardır.

Musa [aleyhisselâm] hacda Beytullah’ı tavaf etmiş sonra Safâ tepesine çıkıp orada Cebrâil [aleyhisselâm] ile karşılaşmış, Cebrâil [aleyhisselâm] ona, “Ey Safiyyullah vadiye indiğinde sıkı sıkı git!” demiş, Musa da [aleyhisselâm] elbisesinin eteğini beline kuşağı ile bağlamış, Safâ’dan aşağıya inmiş, vadiye erişince sa’ye ve, “Buyur Allahım buyur! Buyur ben senin kulunum buyur! Buyur emrine âmâdeyim!” diye telbiye etmeye başlamıştır.

Yine Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] Vedâ haccında Ezrak vadisinden sonra bir tepeye kavuştukları zaman, “*Bu hangi tepe?*” diye sormuşlar, “Herşâ veya Left tepesidir” denilince, “Yuları hurma lifinden olan kızıl bir devenin üzerinde sırtında yünden bir abâ bulunduğu halde Yunus’un [aleyhisselâm] buradan telbiye ederek geçtiğini görür gibiyim” buyurmuştur.

Hz. Yunus’un [aleyhisselâm] telbiyesi, “Lebbeyk, buyur emrine âmâdeyim, sıkıntıları gideren, lebbeyk! Buyur Allahım emrine âmâdeyim” tarzında idi.

Rivayetlere göre Revhâ vadisindeki hac yolundan üzerlerine yün elbise giyinmiş, develerinin liften yularlarını

tutmuş oldukları halde hacetmek üzere yetmiş peygamber telbiye ederek Hayf Mescidi'nde namaz kılmışlardır.

Hacca gelen peygamberlerden Hz. İsa da [aleyhisselâm], "Lebbeyk, buyur Allahım buyur, emrine âmâdeyim! Ben senin kulunum. Senin iki kulunun kızı olan câriye kulunun oğluyum buyur, emrine âmâdeyim" diyerek telbiye etmiştir.

İslâm'ın cihanşümul hac farızası hakkında Ahd-i Atîk'te şu fıkraya rastlanır: "Ve son günlerde Beytürabbın dağı dağların başında sabit ve tepelerden yüksek olacaktır. Ve milletler oraya doğru akın edecekler."

Bugün dünyada üzerinde toplanıp vakfe yapılması dinen farz bir tek Beytürabbın dağı vardır ki o da Mekte'deki Beytullah'ın dağı olan Arafat dağıdır. Her yıl dünyanın her tarafından, her milletten hac için akın eden yüzbinlerce insanın belli bir günde ve hep birlikte ona doğru akın ettiği ve onun üzerinde toplandığı ve böylece onun bütün dağlara üstünlük arzettiği görülür.

Herhalde Ahd-i Atîk yukarıdaki fıkrasıyla bu gerçeği, bu vâkıayı haber vermek istiyordur.

Kâbe, Hz. İbrahim ve İsmail [aleyhimesselâm] tarafından, sonra Amâlikalar, Cürhümîler ve bunlardan sonra da Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] dedelerinden Kusay tarafından, ondan sonra Kureyşîler tarafından, daha sonra da Abdullah b. Zübeyr [radiyallahu anh] tarafından yaptırılmış ve en son olarak da Osmanlı padişahlarından Sultan 4. Murad tarafından onartılmıştır.

Kısa bir müddet için müslümanlara kible olmuş bulunan Mescid-i Aksâ'dan da kısaca bahsedelim.

Bu mübarek mescidi Hz. Davud [aleyhisselâm] yaptırmaya başlamış ve oğlu Hz. Süleyman [aleyhisselâm] tarafından ikmal edilmiştir. Tabii ki Kâbe gibi kıdemli ve cihanşümul mahiyette değildir. Bununla beraber, Süleyman'dan [aleyhisselâm] sonra gelen peygamberlerin de içinde namaz kıldıkları, hatta Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] İsrâ ve Mi'rac gecesinde uğrayıp orada toplanmış bulunan peygamberlere imam olarak namaz kıldırması olduğu mukaddes Kudüs şehri yıkıldığı zaman, Beytülmakdis Mescidi de yıktırılmış, sonra Kudüs imar edilirken, Beytülmakdis Mescidi yeniden yaptırmıştır.

Daha sonraki devirlerde de müteaddit defalar yıktırılmış ve yaptırmıştır.

Mescid-i Aksâ'nın Medine devrinin ilk yıllarında müslümanlara birkaç yıl kible oluşu meselesine gelince; müslümanların, Kureyş müşrikleri tarafından Medine'ye âni bir baskın yapıp yok edilmeleri tehlikesi ile karşı karşıya bulundukları; yahudisi, münafığı, müşriki müslümanı ile geçici bir savunma hükümeti kurma zorunda kaldığı ve karma hükümet ortakları arasındaki ittifakı sarsacak herhangi bir ihtilafa düşmekten son derece sakınıldığı çok nazik bir devrede, arzuları hilafına ve kısa bir müddet için namazlarını Kudüs'e doğru kılmaları gerekmiştir. Nitekim Kureyş müşriklerinin, Medine yahudileriyle münafıkların reisine gönderdikleri tehdit mektupları bu yolda duyulan endişenin ne kadar haklı olduğunu gösterdiği gibi, kible-

nin Kâbe'ye çevrilişi ile yahudilerin ve münafıkların keyiflerinin ne kadar kaçtığı da görülmüştür.

İhram, niyet ve telbiyeden ibaret olup hacda dinî disiplin altına girmek, belli bir zamanda ve mekânda mubah olan bazı şeyleri -giyim kuşam dahil- ibadet niyetiyle kendimize haram kılmak demektir.

İhramda giyim ve kuşamın dikişli ve yapıştırmalı elbiselerden çıkılmaya, baş ve ayakların üzerleri açık bulundurulmaya, altlı üstlü iki parça peştemale bürünmeye inhisar ettirilmesinde de kulları gelip geçici imtiyazlardan sıyrıp ilâhî huzurda kulluk ve herkesle eşitlik zevkine ve olgunluğuna vardırarak gibi bir hikmet bulunduğu düşünülebilir.

Hiz. Âişe'nin [radiyallahu anhâ] bildirdiğine göre Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], *"Kâbe'yi tavaf, Safâ ile Merve arasında sa'y etmek, cemreleri atmak, ancak zikrullahı ikame ve tesbit etmek için teşrî' kılınmıştır"* buyurmuştur.

Bununla beraber, bundan, yüce Allah'ı [celle celâluhû] anmak ve O'na bağlanmakla her türlü şer unsurlarının kolayca yenilebileceğini ve Safâ ile Merve arasındaki sa'y-den, Hiz. Hâcer'in Hiz. İsmail [aleyhisselâm] için su bulma azmini, çabasını ve bunun mutlu sonucunu hatırlama ve hatırlatma manası çıkarılabilir.

İslâm'ın ilk devirlerinde Kâbe ve Mekke hizmetleri diye adlandırabileceğimiz önemli müesseseler bulunmakta idi.

Kâbe ve Mekke hizmetleri, Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] yukarı doğru beşinci göbekteki atası Ku-

say tarafından hicâbe, sikâye, rifâde, livâ, kıyâde olmak üzere düzenlenmiştir.

Hicâbe: Kâbe'yi açmak ve kapamak, korumak gibi Kâbe hizmetlerini içine alıyordu.

Sikâye: Hacılar su içirme hizmeti olup Kusay zamanında Kâbe'nin etrafına deriden yapılmış su havuzları, kapları konulur, kuyulardan develerle tatlı su taşınarak onlara doldurulur ve hacılara dağıtılırdı.

Rifâde: Hacılar yemek yedirmek olup bunun için Kureyşîler'den her insan elinden geldiği kadar bir bağışta bulunur, toplanan bağışlarla yiyecek, üzüm, şıra satın alınarak hac mevsiminin sonuna kadar hacılara yedirilip içirilirdi.

Livâ: Kumandan sancağı demektir. Kumandan sancağı ancak ordu kumandanı tarafından taşınırdı.

Kıyâde: Seraskerlik, başkumandanlık vazifesi idi. Dârünnedve Kusay'ın konağı olup Kureyşîler en önemli konuları orada görüşür ve orada karar verirlerdi.

Müslümanlık'ta Hac Farızası²⁰

Haccın Tarifi

Hac, lugatta: Büyük bir şeyin ziyaretine kastetmek.²¹

Hac, şeriatta: İbadetleri yerine getirmek için Beytullah olan Kâbe'ye kastetmeye, yani onu görmek için gitmeye tahsis olunmuştur.²²

Bu da Beytullah'ı hususi zamanda, hususi şartlar ve hususi usullerle ziyaret sureti ile yapılır.²³

Haccın Farz Kılınışı

Bu hususta çeşitli görüşler vardır.

Hac, hicretin beşinci yılında farz kılınmıştır.²⁴

---

20 *Diyanet İlmî Dergi*, 1991, c. 27, sy. 91-101, s. 3.

21 *Cürcânî, Ta'rîfât*, s. 56.

22 *Râgıb, Müfredât*, s. 107.

23 *Cürcânî, Ta'rîfât*, s. 56; *Mevsîlî, el-İhtiyâr*, s. 139.

24 *Fâsî, el-İkdi's-Semîn*, 1/251; *Semhûdî, Vefâ*, 1/316-317.

Râfiî ve Nevevî altıncı yılda, Kadı İyâz ise dokuzuncu yılda farz kılınmış olması rivayetini doğrulamıştır.²⁵

Diyarbakrî'ye göre doğrusu, beşinci yılda farz kılınmış olmasıdır.²⁶

Haccın farziyeti Kitap ve Sünnet'le sabittir.

Bu hususta Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur:

"Doğrusu, insanlar için vazolunan ilk beyt (mâbed), elbette Mekke'deki o çok mübarek ve bütün âlemlere hidayet olan beyttir, mâbeddir.

Onda açık âyetler var, İbrahim'in makamı var.

Ona giren, eman bulur.

Yoluna gücü yeten herkesin o beyti haccetmesi de insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır.

Kim, bu hakkı tanımazsa, her halde, Allah'ın ihtiyacı yoktur.

O, bütün âlemlerden müstağnidir" (Âl-i İmrân 3/96-97).

Bu âyetler indiği zaman, Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], müslümanlara bir hutbe irat ederek, *"Ey insanlar! Hac, sizin üzerinize farz kılındı. O halde, haccediniz!"* buyurdu.²⁷

"Yâ Resûlallah! Her yıl mı?" diye sordular.

Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], sustu, cevap vermedi.

²⁵ Semhûdî, *Vefâ*, 1/316-317.

²⁶ Diyarbakrî, *Hamîs*, 1/565.

²⁷ Müslim, *Hac*, 73; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 1/255.

“Eğer, sorunuza (Evet!) demiş olsaydım, muhakkak, her yıl haccetmeniz, üzerinize farz olurdu.”²⁸

Her yıl, farz olsaydı, onu yapamaz, yapmaya güç yetiremezsiniz.²⁹

Yapamayınca da azaba uğrardınız!³⁰

Hac, farz olarak bir keredir.³¹

Hacci, birden fazla yapan nâfile olarak yapmış olur.³²

Ben, sizi kendi halinize bıraktıkça, siz de beni kendi halime bırakınız.

Muhakkak ki sizden önceki ümmetleri helâk eden, ancak, sorularının çokluğu ve peygamberlerine karşı aksilikleri olmuştur.

Ben, size bir şeyi emrettiğim zaman, siz, onu gücünüz yettiği kadar yerine getirmeye çalışınız.

Ben, sizi bir şeyden nehyettiğim zaman daa onu bırakınız!” buyurdu.³³

“Yoluna, gücü yeten herkesin, o beyti (mâbedi) haccetmesi, insanlar üzerinde Allah’ın bir hakkıdır” buyruğu hakkında,

“Yâ Resûlallah! Beytin yoluna güç yetme, ne demektir?” diye soruldu.

28 Müslim, Hac, 73; Tirmizî, Hac, 5; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 1 / 113.

29 Müslim, Hac, 73; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 1 / 255.

30 İbn Mâce, Menâsik, 2.

31 Ebû Davud, Menâsik, 1; İbn Mâce, Menâsik, 2.

32 Ebû Davud, Menâsik, 2; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 1 / 255, 291.

33 Müslim, Hac, 73.

Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], “Azık ve binek bulabilmedir” buyurdu.³⁴

“Hac, ne ile gerçekleşir?” diye soruldu.

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], “Azık ve binecek-le!” buyurdu.³⁵

Haccın İslâm Dininin Beş Temelinden Biri Oluşu

Hac, İslâm dininin beş temelinden biridir.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], “İslâm, beş şey üzerine kuruldu:

1. Allah’tan başka ilâh bulunmadığına ve Muhammed’in Resûlullah olduğuna şehadet etmek,

2. Namaz kılmak,

3. Zekât vermek,

4. Haccetmek,

5. Ramazan orucunu tutmak!” buyurmuştur.³⁶

Haccın Borç Olabilmesi ve Yerine Getirilebilmesi İçin Gerekli Şartlardan Başlıcaları

1. Müslüman olmak,

2. Hür olmak,

3. Akıllı olmak,

34 Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/215; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/242.

35 Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/25.

36 Buhârî, *İmân*, 2; Müslim, *İmân*, 7; Tirmizî, *İmân*, 3; Nesâî, *İmân*, 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/26, 93.

4. Bulûğ (ergenlik) çağına ermiş olmak,
5. Sıhhatli olmak,
6. Gidiş geliş binitini sağlamaya malî gücü elverişli bulunmak,
7. Aslî ihtiyaçtan fazla olarak, gidiş ve gelişinde kendisine ve dönüşüne kadar da çoluk çocuğuna yetecek nafakayı sağlamış olmak,
8. Yol emniyet ve selâmeti bulunmak ve benzeri şartlar kendisinde toplanan her müslüman, ömründe bir kez hacetmekle mükelleftir.³⁷

Haccın Geciktirilmeden Yapılacağı ve Haccedenin Günahından Arınacağı

Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], *"Haccedecek olan, acele etsin!"*³⁸

"Kim şu beyti, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için hacceder ve ihramlı iken kadına yaklaşmaz, ayıp laflar söylemez, günah işlemez ve doğruluktan ayrılmazsa, o kimse, anasının doğurduğu gündeki gibi, geçmiş günahlarından arınmış, yarlıganmış olarak evine döner!" buyurmuştur.³⁹

37 Kudûrî, *el-Muhtasar*, s. 64; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, s. 139-140; Halebî, *Mülteka*, s. 38.

38 Ebû Davud, *Menâsik*, 6; İbn Mâce, *Menâsik*, 1; Dârimî, *Menâsik*, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/225.

39 Buhârî, *Hac*, 4, *Muhsar*, 10; Tirmizî, *Hac*, 2; İbn Mâce, *Menâsik*, 3; Nesâî, *Menâsik*, 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/229, 410, 484, 494.

Hacca Gidemeyecek Olanlar veya Ölenler İçin Bedel Gönderilmesi Gerekeceği

Binit üzerinde duramayan ve iki ayağının üzerinde yürüyemeyen müslümanlardan, bizzat haccetmek borçluluğu kalkar. Onlar, yerlerine bedel gönderirler.

Ölmeden sıhhat bulur ve hac yoluna dayanabilecek hale gelirlirse, kendilerinin haccetmesi gerekir.

Üzerine hac farz olan kimse, ölünceye kadar hacca gidemezse, bıraktığı malının üçte birinden, kendisi için bedel gönderilip hac yaptırılmasını vasiyet eder.

Vasiyet etmeden ölürse, vârisleri, kendi haklarından bağıştta bulunarak, ölen için bedel gönderip hac yaptırabilirler.

Hac yaptırmak için ücretle adam tutmak câiz olmaz. Ancak hacca bedel olarak gidecek olanın nafakası sağlanır. O da bu nafakadan artanını, kendisini gönderenlere iade eder.

Haccın Kadınlara da Erkekler Gibi Farz Oluşu

Hac, kadınlara da erkekler gibi farzdır.

Kadınlar hacca, kocaları ile veya bir mahremleri ile giderler.⁴⁰

Haccın Farzları

1. İhrama girmek yerinde (mîkatta) niyet ve telbiye ile ihrama girmek,

⁴⁰ Tahâvî, *el-Muhtasar*, s. 59-60.

2. Arafat'ta vakfe yapmak,
3. Kâbe'yi ziyaret ve tavaf etmek.

Haccın Vâciplerinden Başlıcaları

1. Safâ tepeciği ile Merve tepeciği arasında sa'y etmek,
2. Müzdelife'de vakfe yapmak,
3. Mina'da cemreleri atmak
4. Âfâkî olanlar (dışarıdan gelenler) Vedâ tavafı yapmak,
5. İhramdan çıkmak için tıraş olmak veya saç kısaltmak...

Haccın bunlardan başka daha birtakım vâcipleri bulunduğ gibi sünnetleri de vardır.⁴¹

Haccın Vakit ve Mevsimi

Haccın vakit ve mevsimi; Şevval, Zilkâde ayları ile Zilhicce ayının ilk on günüdür.⁴²

İhrama Girme Yerleri (Mîkat)

1. Medineliler'in ihrama girme yerleri: Zülhuleyfe,
2. Şamlılar'ın ihrama girme yerleri: Cuhfe,
3. Necidliler'in ihrama girme yerleri: Karn,
4. Yemenliler'in ihrama girme yerleri: Yelemlem,
5. Iraklılar'ın ihrama girme yerleri: Zâtürk,
6. Meşrıklılar'ın ihrama girme yerleri: Akîk'tir.⁴³

41 Halebî, *Mülteka*, s. 38.

42 Tahâvî, *el-Muhtasar*, s. 61.

43 Ebû Davud, *Menâsik*, 9; Ebû Hanîfe, *el-Müsned*, s. 24.

Haccın Çeşitleri

1. Umre (küçük hac),
2. İfrad Haccı,
3. Temettu' Haccı,
4. Kırân Haccı.

Umre

Küçük bir hac demek olan umre sünnettir.

Umrenin, hac gibi belli bir zamanı ve vakfeleri yoktur.

Umre, yılın her ayında yapılabilir.

Umre, ihrama girdikten sonra, Kâbe'yi tavaf ve Safâ ile Merve arasında sa'y yapmaktan ibarettir.

İfrad Haccı

Haccın umresiz olarak yapılanına ifrad haccı denir.

Kırân Haccı

Umre ile haccın bir ihramla birleştirilerek yapılanına kırân haccı denir.

Temettu' Haccı

Umre ile haccın aralıklı olarak iki ihramla, yani iki kere ihrama girmek sureti ile yapılanına temettu' haccı denir.

Hacların Birbirlerine Göre Üstünlükleri

İfrad hacı umreden, temettu' hacı ifrad haccından, kırân hacı da temettu' haccından daha faziletli ve sevaplıdır.⁴⁴

Kâbe'nin ve Haccın Tarihçesi

Rivayete göre Kâbe, ilk önce melekler tarafından yapılmış ve tavaf edilmiştir.⁴⁵

Bundan sonra yüce Allah, Hz. Âdem'e, "Git, benim için bir beyt (mâbed) yap!

Meleklerimin, arşımı tavaf ettiklerini gördüğün gibi sen de orayı tavaf et!

Orada, senin ve taatimde bulunacak olan çocuklarının dualarını kabul edeceğim!" diye vahyetti.

Hz. Âdem [aleyhisselâm], "Yâ Rab! Ben, bunu, nasıl yapabilirim? Benim, ona nasıl gücüm yeter? Nasıl bir yol ve imkân bulabilirim?" dedi.

Bunun üzerine Allah [celle celâluhû], ona bir melek gönderdi.

Melek onu, Mekke'ye doğru götürdü.

Hz. Âdem, giderken bahçeye rastladı. Bahçenin yeri hoşuna gitti.

44 Tahâvî, *el-Muhtasar*, s. 60; Kudûrî, *Muhtasar*, s. 71-73; Halebî, *Mülteka*, s. 42; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, s. 157-160.

45 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/34-35.

Meleğe, “Bizi buraya kondur!” dedi. Melek, “Senin, konacak yerin var” dedi. Melek onu, Mekke’ye doğru götürdü.

Nihayet, Mekke’ye geldiler.

Hiz. Adem, Kâbe’nin duvarlarını Tûrisînâ, Tûrizeytun, Lübnan ve Cûdî dağlarından getirilen taşlarla, temelini de Hira dağından getirilen taşla yaptı.

Yapı işini tamamlayınca, Melek, Hz. Âdem’i [aleyhisselâm] Arafat’a götürdü.

Halkın bugün yapmakta oldukları hac amellerinin hepsini ona gösterdi. Sonra Hz. Âdem’i Mekke’ye getirdi. Hz. Âdem, Kâbe’yi yedi kere tavaf ettikten sonra Hint ülkesine döndü.⁴⁶ Hz. Âdem’e gönderilen melek, Cebrâil’di.⁴⁷ Hz. Âdem, çeşitli defalar yaya olarak Mekke’ye gelip hac cetti.⁴⁸ Hz. Âdem, Kâbe’yi yedi kere tavaf ettiği sırada meleklerle karşılaşmıştı.

Melekler, Hz. Âdem’in haccını tebrik ettiler ve, “Biz, bu beyti, senden iki bin yıl önce tavaf ve haccetmişizdir!” dediler.

Hiz. Âdem, “Siz tavaf ederken ne derdiniz?” diye sordu.

Melekler, “سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ” derdik” dediler. Hz. Âdem [aleyhisselâm], buna, “وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ” cümlesini ekledi.

Bunun üzerine melekler, tavafta bu cümleyi de ekleyerek okumaya başladılar.

46 İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 1/38.

47 Yakubî, *Târih*, 1/6.

48 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/45.

Hız. İbrahim de [aleyhisselâm], hac ve tavaf sırasında meleklerle karşılaşmıştı.

Melekler, Hız. İbrahim'e selâm verdiler.

Hız. İbrahim [aleyhisselâm], onlara, "Siz, tavafınızda ne dersiniz?" diye sordu.

Melekler, "Biz, baban Âdem'den önce,

سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ derdik. Bunu, ona öğrettik.

O da buna "وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ" cümlesini ekledi" dediler.

Hız. İbrahim de [aleyhisselâm] buna, "الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ" ekledi.

Melekler de böyle yapmaya başladılar.⁴⁹

Hız. Âdem'in [aleyhisselâm] oğullarının yapısı, tûfana kadar kaldı. Tûfanda yıkıldı ve belirsiz oldu.⁵⁰

Hız. Nuh ile Hız. İbrahim arasındaki çağda ise Kâbe'nin yeri, sellerin aşamayacağı kızıl kesekli bir tepecik halinde idi.

İnsanlar, Kâbe'nin yerinin orada bulunduğunu bilmekte ve fakat, tam yerini tayin edememekte idiler. Bununla birlikte, her taraftan mazlumlar oraya gelir ve sığınırldardı. Sıkıntıya uğrayanlar orada dua ederlerdi ve duaları kabul olurdu.

Kâbe'nin yeri, Allah [celle celâluhû] tarafından Hız. İbrahim'e bildirilinceye kadar, insanlar orayı ziyaret ederlerdi.⁵¹

49 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/45-46.

50 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/38-51.

51 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/52-53.

Hız. İbrahim [aleyhisselâm], Mekke'de bulunan oğlunu görmeye gelmişti.

O sırada Hız. İsmail [aleyhisselâm], Zemzem kuyusunun yakınında büyük bir ağacın altında okunu yontup düzle-mekte idi.

Hız. İsmail [aleyhisselâm], babasını görünce hemen kal-kıp ona doğru vardı.

Bir babanın oğluna, bir oğulun da babasına karşı ya-pacağı şeyi yaptılar. Kucaklaştılar ve öpüştüler.

Hız. İbrahim [aleyhisselâm], "Ey İsmail! Allah, bana bü-yük bir iş emretti" dedi. Hız. İsmail [aleyhisselâm], "Rabb'inin emrettiği işi işle!" dedi.

Hız. İbrahim [aleyhisselâm], "Fakat sen de bana yardımcı olacaksın" dedi.

Hız. İsmail [aleyhisselâm], "Ben sana yardımcı olurum!" dedi.

Hız. İbrahim, çevrelerinde bulunan yüksekçe bir yere eli ile işaret ederek, "Orada bir beyt (mâbed) yapmamı, Al-lah [celle celâluhû] bana emretti" dedi.⁵²

Her ikisi kalkıp Kâbe'nin temellerini kazmaya başla-dılar. Yanlarında kimse yoktu.

Hız. İbrahim [aleyhisselâm], Kâbe'nin, Hız. Âdem [aleyhis-selâm] tarafından atılmış olan temelini buluncaya kadar indi.

Orada, yılan gibi çöreklenmiş bir halde sekîneye (rah-mete) rastladı.

52 Buhârî, Ehâdisü'l-Enbiyâ, 9; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/59.

Sekîne, dile gelerek, “Ey İbrahim! Duvarı, benim üzerimden örmeye başla!” dedi.⁵³

Hız. İbrahim’le [aleyhisselâm] Hız. İsmail [aleyhisselâm], Kâbe’nin duvarlarını yükselttiler.

Kâbe’nin duvarları yükseldiği zaman, Hız. İsmail, makam-ı İbrahim diye anılan taş getirip babasının yanına koydu.

Hız. İbrahim de [aleyhisselâm], iskele yerine onun üzerine dikildi.

Hız. İbrahim duvarları örür, Hız. İsmail de ona taş verir.⁵⁴

Hız. İbrahim, yapı işini ilerletip bu gün Hacerülesved’in bulunduğu yere yaklaştığı zaman, Hız. İsmail’e, “Bana bir taş getir ki insanların, Kâbe’yi oradan tavafa başlamalarına bir alamet ve nişan olsun!” dedi.

Hız. İsmail [aleyhisselâm], bir taş bulup getirdi. Fakat Hız. İbrahim [aleyhisselâm], onu beğenmedi.⁵⁵

Cebrâil [aleyhisselâm], Hacerülesved’i getirdi.

Tûfanda, Allah [celle celâluhû], onu Ebû Kubeys dağında muhafaza etmişti.

Hız. İsmail [aleyhisselâm], onu görünce, “Babacığım! Sana nereden geldi bu?” diye sordu.

Hız. İbrahim [aleyhisselâm], “Cebrâil getirdi!” dedi.

⁵³ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/64.

⁵⁴ Buhârî, *Ehâdisü’l-Enbiyâ*, 9; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/59-60, 65.

⁵⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/63.

Hacerülesved'i duvardaki yerine Cebrâil yerleştirdi.⁵⁶

Hız. Âdem, cennetten çıkarken Hacerülesved'i yanında getirmiş, Mekke'de yapacağı beyte (mâbede) onu yerleştirmesi Allah [celle celâluhû] tarafından kendisine emredilmişti.⁵⁷

Hacerülesved, cennetten çıktığı zaman, kardan daha ak olduğu halde, rivayetlere göre âdemoğullarından müşrik olanları, onu günahları ile karartmışlardır.⁵⁸

Hacerülesved, kıyamet gününde iki görür göz ve konuşur bir dil haline gelip dünyada kendisini istilâm edenler lehinde şehadette bulunacaktır.⁵⁹

Hız. İbrahim tarafından yapılan Kâbe'nin yüksekliği 9 arşındı.

Eni: Hacerülesved köşesinden Irak köşesine kadar 31, Şam köşesinden Yemen köşesine kadar 32, Hacerülesved köşesinden Yemen köşesine kadar 20, Şam köşesinden Irak köşesine kadar da 22 arşındı.

Kâbe'nin tavanı yoktu.

Kâbe'ye, Kâbe denilmesi, mik'ab biçiminde olduğu içindi.

Hız. İbrahim, Kâbe'yi Hız. Âdem'in temeli üzerinde ve onunki gibi yapmıştı.

⁵⁶ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/65.

⁵⁷ Yakûbî, *Târih*, 1/6.

⁵⁸ Tirmizî, *Hac*, 49; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/373.

⁵⁹ Tirmizî, *Hac*, 113; Dârimî, *Menâsik*, 26; İbn Mâce, *Menâsik* 27; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/307.

Kâbe'ye yerden bir kapı yeri de bırakmış, kapı takmamıştı.

Tübbâ' Esad el-Himyerî gelip kilitli ve halkalı bir kapı taktırıncaya kadar Kâbe böyle kapısız kalmıştı.⁶⁰

Kâbe'nin yapılışı, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in Allah'tan [celle celâluhû] diledikleri ve haccın insanlara ilanı Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle açıklanır:

"Hani İbrahim, beytin (Kâbe'nin) temellerini, duvarlarını İsmail ile birlikte yükseltiyordu da her ikisi şöyle dua ediyordu:

Ey Rabbimiz! Bizim şu hizmetimizi kabul buyur!

Şüphe yok ki duaları hakkıyla işiten, gönüllerden geçenleri hakkıyla bilen sensin sen!

Ey Rabbimiz! Sana teslimiyette sabit kıl! Soyumuzdan da yalnız sana boyun eğen müslüman bir ümmet yetiştir!

İbadet edeceğimiz yerleri, hac amellerini bize göster, öğret!

Tövbemizi kabul buyur.

Çünkü tövbeleri en çok kabul buyuran ve müminleri hakkıyla esirgeyen sensin sen!

Ey Rabbimiz! Soyumuzun içinden, onlara senin âyetlerini okuyacak, onlara kitabı, hikmeti, ondaki hükümleri öğretecek, onları şirkten, kötülüklerden iyice temizleyecek bir peygamber de gönder!

Şüphe yok ki kudretin ile her şeye üstün gelen, hikmetin ile her şeyi yerli yerinde yapan sensin sen!" (Bakara 2/127-129).

⁶⁰ Ezrakî, Ahbâru Mekke, 1/64-66.

"Bizim, beyti (Kâbe'yi), insanlar için bir toplanma, sevap alma, emniyet ve selâmet bulma yeri yapmış olduğumuzu hatırlayınız.

Makam-ı İbrahim'i namazgâh edininiz!

İbrahim'le İsmail'e, 'Beytimi, tavaf edenler, ibadet maksadı ile orada kalanlar, rükû ve sücud edenler için titizlikle temizleyiniz!' diye emretmiştik.

İbrahim, 'Yâ Rab! Burasını emniyetli bir şehir yap ve ehali-sinden, Allah'a ve ahiret gününe inananları, mahsullerle rızıklandır!' diye dua etmişti.

Allah da, 'Kâfir olanı da kısa bir zaman için faydalandıracağım. Sonra onu, cehennem azabına zorlayacağım.

Ne kötü varılacak yer orası!' buyurmuştu" (Bakara 2/125-126).

"İnsanlara hacı ilan et! Gerek yaya olarak, gerek her uzak yoldan, zayıflamış develer üzerinde sana gelsinler!" (Hac 22/27).

Kâbe, yapılıp tamamlanunca, Cebrâîl [aleyhisselâm] geldi ve Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm], "Yedi kere tavaf et onu!" dedi.

Hz. İbrahim'le Hz. İsmail [aleyhisselâm], her tavafta Hacerülesved'i istilâm etmek sureti ile Kâbe'yi yedi kere tavaf ettiler. Makam-ı İbrahim'in arkasında ikişer rekât namaz kıldılar.

Cebrâîl [aleyhisselâm], Safâ ile Merve, Mina, Müzdelife ve Arafat'ta yapılacak hac amellerinin hepsini onlara gösterdi ve öğretti.

Akabe cemresine vardıkları zaman, orada şeytan göründü. Cebrâîl [aleyhisselâm], Hz. İbrahim'e [aleyhisselâm],

“Tekbir getir ve taş at ona!” dedi. Hz. İbrahim [aleyhisselâm], yedi kere tekbir getirerek taş attı. Şeytan kayboldu. Şeytan, orta cemrede de göründü. Cebrâil [aleyhisselâm], yine, “Tekbir getir ve taş at ona!” dedi. Hz. İbrahim [aleyhisselâm], yedi kere tekbir getirerek taş attı. Şeytan kayboldu. Şeytan, en son cemrede tekrar göründü. Cebrâil [aleyhisselâm], Hz. İbrahim’e [aleyhisselâm], “Tekbir getir ve taş at ona!” dedi. Hz. İbrahim, yedi tekbirle ona yedi taş daha attı. Şeytan kayboldu. Bundan sonra, Hz. İbrahim, Cebrâil ile birlikte Meş’ar-i Harâm’a daha sonra da Arafat’a gitti.

Cebrâil [aleyhisselâm], orada, Hz. İbrahim’e [aleyhisselâm], “Gösterdiğim hac amellerini öğrendin mi?” diye üç kere sordu. Hz. İbrahim de her soruşunda, “Evet!” dedi. Bunun için oraya “Arafat” denildi. Cebrâil [aleyhisselâm], Hz. İbrahim’e [aleyhisselâm], “Haccı insanlara seslenerek bildir!” dedi. Hz. İbrahim [aleyhisselâm], “Ne diyerek bildireyim?” diye sordu. Cebrâil [aleyhisselâm], “Ey insanlar! ‘Rabb’inizin davetine icabet ediniz!’ diye seslenerek bildir!” dedi ve bunu üç kere tekrarladı. Hz. İbrahim [aleyhisselâm], “Yâ Rab! Benim sesim insanlara nasıl yetişebilir?” dedi. Yüce Allah, “Sen, seslen! Onu, insanlara eriştirmek bana düşer!” buyurdu. Hz. İbrahim, makam-ı İbrahim diye anılan iskele taşının üzerine dikildi. Bugün gözle de görüldüğü üzere, mucize olarak Hz. İbrahim’in ayakları taşta gömüldü.

Taş, yüksele yüksele dağlardan daha uzun ve boylu oldu.

O zaman; ovası, dağı, karası, denizi, insanı ve cinni ile bütün yeryüzü daraldı, dürüldü, derlenip toplandı.

H. İbrahim de parmaklarını kulaklarına tıkadı. Sağa, sola, doğuya ve batıya doğru yönelip, “Ey insanlar! Artık beyte (Kâbe’ye) haccetmeniz size farz kılındı.

Rabb’inizin davetine icabet ediniz!” diyerek seslendi.

Her taraftan, “Lebbeyk! Allahümme lebbeyk...” sesleri ile karşılandı.

H. İbrahim, oğlu H. İsmail ve bölgede bulunan halk ile birlikte haccetti. Sonra hep birlikte Nemire’ye gittiler. Ardından halkı Arafat’taki vakfe yerine götürüp vakfe yaptırdı. Güneş batarken, onları, hep birlikte Müzdelife’ye getirdi. Orada kalındı. Müzdelife vakfesini yaptırdıktan sonra halkı Mina’ya getirdi. Cemrelerin nasıl atılacağını onlara gösterip öğretti.

Bütün hac amellerini yaptırdıktan sonra kendisi Şam’a gitti.⁶¹

H. İbrahim’dan sonraki peygamberler ve ümmetleri de Mekke’ye gelip haccetmişlerdir.

Ümmetleri helâk olan peygamberler, Mekke’ye gelirler, ömürlerinin sonuna kadar, orada, Allah’a ibadet ve taatle meşgul olurlardı.

Hacca gelip vefat eden peygamberlerden bazısının makam-ı İbrahim ile zemzem arasındaki yerde gömülü bulunduğu rivayet edilir.⁶²

61 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/66-71.

62 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/68-69.

Haccın Farziyeti

“İnsanları hacca çağır; yürüyerek veya binekler üstünde uzak yollardan sana gelsinler. Tâ ki kendi menfaatlerine şahit olsunlar; Allah’ın onlara rızık olarak verdiği hayvanları belli günlerde kurban ederken O’nun adını ansınlar. Siz de bunlardan yiyin, çaresiz kalmış yoksulu da doyurun. Sonra kirlerini giderip temizlensinler. Adaklarını yerine getirsinler. Kâbe’yi tavaf etsinler. İşte böyle; Allah’ın yasaklarına kim saygı gösterirse, bu, Rabb’inin katında onun iyiliğinedir. Size bildirilenlerden başka hayvanlar helâl kılınmıştır. Allah’a ortak koşmaksızın O’na yönelerek pis putlardan kaçının, yalan sözden de çekinin. Allah’a ortak koşan kimse, gökten düşüp de kuşların kaptığı veya rüzgârın bir uçuruma attığı şeye benzer. Bu böyledir; kişinin Allah’ın nişanelerine hürmet göstermesi, kalplerin Allah’a karşı gelmekten sakınmasındandır” (Hac 22/27-32).

Kabir ve Kabir Sualî⁶³

Görölüp duruluyor ki dünyaya gelen her insan er geç dünyadan göç etmekte, ahiret yolunu tutmaktadır. Bundan geri kalan görülmediğine göre, kaçınılmaz olan bu uzun yolculuk için bir hazırlık ve azık gerekmez mi?

Bunun içindir ki, Resûl-i Ekrem Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], ashâb-ı kirâmdan Ebû Zer el-Gıfârî [radiyallahu anh] ve onun şahsında bütün ümmet-i Muhammed'e şu tembihatta bulunmuştur:

*"Yâ Ebû Zer! İman ve amel gemisini yenile, sağlam yap. Çünkü üzerinden geçeceğin cehennem denizi çok derindir. Çürük geminin yeri denizin dibidir. Yol azığını tam al! Çünkü ahiret yolu, ahiret yolculuğu çok uzundur."*⁶⁴ Buradaki azıktan murat, tabii ki yenilip içilecek şeyler değildir. İnsana yarayacak azık, sağlam iman ve güzel amellerdir. Buna mecazen azık denilmiştir.

---

63 İslâm, sy. 12-13, Haziran 1984.

64 Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 8368.

Nitekim Cenâb-ı Hak da Kur'ân-ı Kerîm'de, "...Ne iyilik yaparsanız Allah onu bilir. Kendinize azık edinin. Şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur. Ey akıl sahipleri! Benden korkun" (Bakara 2/197) buyurmaktadır.

Resûl-i Ekrem de [sallallahu aleyhi ve sellem] bu uyarıya şöyle devam etmektedir:

"Günah yükünü hafiflet! Günah ve pürüzlü hareketleri azalt. Çünkü ahiret yolunun yokuşu çok sarp ve çetindir. İbadet ve hayır amelini hâlis kıl. Çünkü amelin tâ özünü gören ve inceleyen vardır."⁶⁵ Hâsılı, amellerini riyadan, gösteriştan uzak tut. Allah'ın emrini yerine getirmiş olmak için yap. Senin büyük küçük bütün amellerin ve niyetlerin bilinmekte ve görülmektedir.

Ahiret yolculuğunun ilk uğrak yeri kabirdir. Aleyhis-salâtü ve's-selâm efendimiz bir hadis-i şeriflerinde, "Şüphe yok ki kabir, ahiret konak yerlerinden ilkidir" buyurmuştur. Pekâlâ, uzun ahiret yolculuğunda kabre konulduğumuz, uğradığımız zaman ne ile karşılaşacağız? Oradan yakamızı nasıl kurtaracağız?

Kabirde insanı, ancak iman ve dünyada işlediği iyi amelleri kurtaracaktır. Kur'ân-ı Kerîm'deki, "Allah müminleri dünya hayatında da ahiret hayatında da sağlam sözle (yani kelime-i tevhidle) pekiştirir" (İbrahim 14/27) mealindeki kavli-i şerifin kabir azabı hakkında nâzil olduğunu bilip kabre konulan müslümana kabirde, "Senin Rabb'in kimdir?" diye sorulacağını, onun da, "Rabbim Allah'tır, peygamberim de Muhammed sallallahu aleyhi vesellem" diyeceğini,

⁶⁵ Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 8368.

Allah'ın onu bu yoldaki imanında böylece sabit kılacağını ashâb-ı kirâmdan Berâ b. Âzib [radiyallahu anh] Peygamberimiz'den rivayet etmiştir.⁶⁶

Münzirî'nin tesbit ettiği hadise göre: İmanlı, güzel amelli olan kul kabre konulduğu zaman, yanına iki melek gelir ona, "Senin Rabb'in kim?" diye sorarlar. "Rabbim Allah'tır" diye cevap verir.

Melekler,

"Dinin nedir?" diye sorarlar. Mümin kul,

"Dinim İslâm'dır" diye cevap verir. Melekler,

"Size gönderilmiş olan o zat, nasıl kişidir?" diye sorarlar. Mümin kul,

"O, Allah'ın resûlüdür" cevabını verir. Melekler,

"Sen ona eriştin mi?" diye sorarlar. Mümin kul,

"Allah'ın kitabını okudum ve ona eriştim ve onu tasdik ettim"⁶⁷ cevabını verir.

Enes b. Mâlik'in Peygamberimiz'den [sallallahu aleyhi ve sellem] rivayet ettiği bir hadis-i şerifte de şöyle buyruluyor:

"Mümin kul kabrine konulup, eşi dostu geri dönüp gittikleri zaman -ki ölü, onlar yürürken ayak seslerini işitir- ona Münker ve Nekir denilen iki melek gelir. Bunlar o ölüyü oturturlar ve kendisine,

'Şu Muhammed adıyla anılan zat hakkında ne dersin? Ne kanaattesin?' diye sorarlar. O mümin kul da,

⁶⁶ Müslim, Cennet, 18.

⁶⁷ Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, 4/195.

*'Ben şehadet ederim ki o Allah'ın kulu ve resûlüdür'*⁶⁸ diye cevap verir."

Ashâb-ı kirâmdan Ebû Hüreyre'nin [radiyallahu anh] rivayet ettiği hadiste de Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] bu hususta şöyle buyurmuşlardır:

"Mümin kimse kabre konulunca, orada korkusuz, endişesiz, sessiz sedasız oturur. Sonra ona, 'Sen dünyada ne halde yaşadın?' diye sorulur. O da, 'Müslümanlar içinde, İslâm hayatı yaşadım' diye cevap verir. Peygamberimiz kastedilerek, 'Şu zat hakkındaki kanaatin nasıldır?' diye sorulur. O da,

'Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] Allah'ın kulu ve resûlüdür. O bize Allah Teâlâ'dan birtakım burhanlar, mucizelerle peygamber olarak geldi. Biz de onun peygamberliğini kabul ve tasdik ettik' der.

*Bunun üzerine melekler tarafından ona, 'Ey mümin! Cehennemdeki hazırlanmış yerine bak! Allah Teâlâ bu azap yerini senin için cennetten yüce bir makamla değiştirdi'*⁶⁹ *denilir.*

O mümin cennetteki ve cehennemdeki yerlerini görür. Bunun üzerine o müminin kabri yetmiş ara (arşın) genişletilir. Baştan başa yeşilliklerle tanzim edilip nurlandırılır. İnsanların kabirlerinden kaldırılacakları zamana kadar yemyeşil bir mesire halinde devam eder."

Hâkim'in rivayetine göre, müminin kılmış olduğu namazları baş ucuna, tuttuğu oruçları sağ tarafına, vermiş olduğu zekâtı sol tarafına, sadakaları, hısım ve akrabala-

⁶⁸ Buhârî, Cenâiz, 67, 86.

⁶⁹ bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 187.

rına olan yardım ve hasenatı ayak ucuna gelip dururlar, o müminin yanına kimseyi yanaştırmazlar.⁷⁰

Enes b. Mâlik'in [radiyallahu anh] Peygamberimiz'den [sallallahu aleyhi vesellem] rivayet ettiği bir hadiste de kabir sorguları hakkında şu tafsilat verilmiştir:

Ölen kimse kötü, münafık veya şüphelenici bir adam ise, kabre konulduğu zaman dehşetli bir korku içinde fer-yat ederek oturur, kendisine, "Sen dünyada ne halde idin, nasıl hayat geçirdin?" diye sorulur. "Bilmiyorum" cevabını verir. Kendisine, "Şu zat hakkında ne dersiniz?" diye sorulur. "Halkın onun hakkında peygamberdir dediklerini işittim. Ben de onlara uyararak öyle söyledim. Yoksa ben onun ne olduğunu bilmiyorum" der.

Melekler, "Hay sen anlamaz ve ölmez olaydın. Biz zaten senin dünyada dediğini ve şimdi ne söyleyeceğini biliyorduk"⁷¹ derler.

Kendisine cennet tarafından bir pencere açılır, cenneteki yeşillik ve nimetleri görür. Sonra yüzü cehennem tarafındaki pencereye çevrilir, oraya bakar, cehennemin alevlerini görür. Kendisine, "Bu senin yerindir, çünkü sen, şüphede idin ve şüphede olarak da diriltileceksin" denir. Bunun üzerine kabrine, "Sık şu adamı!" diye emrolunur. Yer de onu öyle sıkarak ki vücudundaki kemiklerini birbirine geçirir. Allah Teâlâ bu münafığı şu azap ve mihnet çukurundan diriltinceye kadar ona bu azap devam eder.

70 bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/379, 380.

71 bk. Tirmizî, *Cenâiz*, 71; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 8462; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3117; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 395.

Kabre konan, imansız, kafir ise, meleklerin, “Rabb’in kimdir?” sorusuna, “Bilmiyorum” cevabını verir. O sırada gökten bir ses, “Bu ölü yalan söylüyor, onu cehennem ateşiyle donatınız!” diye seslenir.

Bunun üzerine cehennemden bir kapı açılır. cehennemin harareti ve sıcaklığı gelmeye başlar. Kabri daralır ve cenderleşir. Kötü amelleri de çirkin sûretler takınarak karşısına dikilir.

Cenâb-ı Hak, ümmet-i Muhammed’i bu kötü duruma düşürmesin. Cümlemizi sağlam iman ve hayırlı amellerle son nefesini veren, münker ve nekir meleklerinin sorularını kolayca cevaplayan, kabrinde huzur içinde yatan, mahşere de yüz aklığı ile çıkan bahtiyar kullarından eylesin. Âmin.

Tövbe⁷²

Allah Teâlâ ve Tekaddes, “Ey iman edenler! Allah’tan korkunuz! Herkes yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın! Allah’tan korkunuz. Çünkü Allah, ne yaparsanız hakkıyla haberdardır” (Haşr 59/18) buyurmakta ve herkesi amel muhasebesine davet etmektedir.

Peygamber Efendimiz de [sallallahu aleyhi vesellem], “Hesaba çekilmeden önce, siz kendinizi hesaba çekiniz!”⁷³ buyurmuş, ayrıca her kulun ne iş üzerinde bulunurken ölmüşse ona göre diriltileceğini de duyurmuştur. Şair ne güzel söylemiş:

*Kıl tevbe seyyiatına gözler kapanmadan,
Vaktiyle gör hesabını defter kapanmadan.
Sanma kim takvime aiddir kopan evrakı sen.
Defterinden ömrünün kopmakta her gün bir varak.*

Dünyada hayatlarının muhasebesini yapmayan, tela-fi cihetine gitmeyen insanlar ahirette perişan olurlar.

---

72 İslâm, sy. 10-11, Mayıs 1984.

73 Tirmizî, Kıyâmet, 25.

Evet! Kulun kusursuz olmayacağı bir gerçektir. Fakat, kusurunu bilmek ve onu tekrarlamamaya çalışmak da kulun vazifesi ve meziyetidir. Hayat muhasebesinde ilk başvurulacak şey tövbe etmektir. Yaptığı kötülüklerden nedamet duyan kimse, tövbenin ilk adımını atmış olur. Yaptıklarından hemen tövbe etmeyip onu geciktiren veya ileride tövbe ederim diyenler helâk içinde bulunmaya razı olmuş olurlar.

Hız. Lokman'ın oğluna, "Tövbeyi geciktirme, çünkü ölüm sana ansızın gelir"⁷⁴ buyurduğu rivayet edilir. Bir hadis-i şerife göre, "*Allah Teâlâ'yı, kulunun tövbe etmesinden daha çok hoşnut kılan bir amel yoktur.*"⁷⁵ Günahtan tövbe eden ve tövbesi kabul olunan kimse, hiç günah işlememiş gibi olur. İşlenilen günahlardan dolayı yapılacak tövbede,

1. Dil ile istiğfar etmek,
2. Kalp ile nedamet ve pişmanlık duymak,
3. Günah işlemeyi bırakmak,
4. Günaha dönmemeye azmetmek, şarttır.

Azim, işlenmiş olan günahı ve benzerlerini bir daha işlememeye karar vermek demektir. Akıl sahibinin, bir kötülüğü terkettikten sonra, onu veya benzerlerini bilerek tekrar işleyip günaha girmesi kadar abes ve manasız bir şey olamaz.

Peygamberimiz Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], "*Mümin, bir yılanın deliğinden iki kere ısırılmaz*"⁷⁶ buyurmuş, müminin zarar gördüğü bir şeyi tekrarlamayacağını açıklamıştır.

⁷⁴ Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7198.

⁷⁵ Müslim, *Tevbe*, 1.

⁷⁶ Buhârî, *Edeb*, 83.

Hiç bozulmadan, ölünceye kadar üzerinde durulan, hatıra düştükçe insanı öğütleyip günah işlemekten alıko-
yan tövbeye, nasuh tövbesi denir.

Nasuh tövbesi ile insan, Allah'a kullukta devam eder, eğrilik ve kötülöklere sapmaz, günah işlemeyi aklından bile geçirmez, ölünceye kadar günah işlememeye azme-
der. Nasuh tövbesi; gizli, açık günahdan eser bırakmaz.

Tövbe; pürüzsüz, açık ve temiz kalple Allah için ol-
malıdır. Dünyada bir şeye ermek veya insanlara yaranmak
için yapılan tövbe, hatalı ve pürüzlüdür.

Tövbe eden kimsenin, yalanı, gıybeti, koğuculuğu, boşboğazlığı bırakması; kalpte kin, haset, düşmanlık duy-
gularına yer vermemesi; düşüp kalktığı yaramaz arkadaş-
larından uzaklaşması; Allah'a ibadet ve taate koyulup ahi-
ret için hazırlanması tövbesinin kabul olunduğuna işaret
ve alamettir.

İmam Gazâlî hazretlerine göre; günahlardan tövbe
eden kimselere sevgi göstermek, yardımdan geri durma-
mak, kendileriyle görüşmeyi, konuşmayı kesmemek, eski
günahlarını başlarına kakmamak, tekrar kötülüğe düşme-
melerini temenni ve temin etmek, başkaları için bir vazife
teşkil eder.

Günah; Allah'a, kendimize ve başkalarına karşı olmak
üzere üç gruba ayrılır. Tövbe de Allah'a karşı işlediğimiz
günahlardan tövbe; kendimize karşı işlediğimiz günahlar-
dan tövbe; başkalarına karşı işlediğimiz günahlardan töv-
be diye gruplanabilir.

Allah'a karşı işlenen günahlar; itikadî günahlar, amelî günahlar diye ikiye ayrılır. Her iki günahın büyük ve küçük olanları vardır. İtikadla ilgili günahların en büyüğü ve en ağırı zatında ve sıfatlarında Allah'a şerik koşturmak, yahut Allah'ı inkâr etmektir. Dünyada bu gûnahtan kurtulmanın, arınmanın yolu; müşrikliğı ve imansızlığı bırakıp Allah'tan af dileyerek tövbe etmek, Allah'ı şeksiz şüphesiz var ve bir bilmektir.

Dünyada bu şekilde tövbe ve iman etmeyenleri Allah Teâlâ bağışlamaz, temelli azapta bırakır.

Hak Teâlâ'nın yapınız dediğini yapmak, yapmayınız dediğini yapmamak suretiyle işlenen günahlar; dünyada iken tövbe ve nedamet etmek, Allah'a yalvarıp yakarmak, Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasakladıklarından sakınmakla bağışlanır.

Bu çeşit günahlardan tövbe etmeksizin ölüp gidenlerin işi Allah'a kalır. Allah Teâlâ onları dilerse bağışlar, dilerse azaba uğrattır. İşlenmiş olan günahlardan tövbe etmekle beraber, o günahların sayısı kadar münasip hayır ve hasenat da yapılmalıdır.

Kendimize karşı işlediğimiz günahlar, Allah ile kul arasında kalan günahlardır. Bu çeşit günahların tövbesi; dil ile istiğfarda bulunmak, kalp ile nedamet ve pişmanlık duymak, onları bir daha işlememeye azmetmektir.

Başkalarına karşı işlenen günahlardan tövbeye gelince bu, kul haklarına taalluk ettiğı için hepsinden daha önemli ve daha ağırdır. Kul hakları başlıca,

1. Mala,
2. Cana,
3. Irza ve namusa,
4. Aile mahremlerine,
5. Dine taalluk eder.

Malı ile ilgili haklardan doğan günahlardan kurtulmanın, arınmanın yolu tövbe ve nedamet ederek o malı veya bedelini mal sahibine ödeyip helâlleşmek, eğer hak sahibi kaybolmuş veya ölmüşse, o malı veya bedelini halihazırda hak sahibinin vârislerine ödemek, vârisleri yoksa, onu hak sahibi adına tasadduk etmek, Allah'tan da af dilemektir.

Tasadduk edecek malı olmayanların ahirette hak sahibini razı kılıp hakkından vazgeçirmesi için, Allah Teâlâ'ya yalvarıp yakarmaktan, ağlayıp sızlamaktan başka çareleri kalmamış demektir.

Gıybet ve iftira etmek, sövüp saymak, hakaret etmek, dövmek veya öldürmek, aile mahremlerine muttali olmak için çalışmak, küfür ve dinsizlik isnat etmek gibi ırza ve namusa, aile mahremlerine ve dine taalluk eden günahlardan kurtulmanın, arınmanın yolu; bu hususta sarfedilmiş olan sözlerin asılsız, yapılan hareketlerin tamamıyla haksız ve yersiz olduğunu hak sahibi huzurunda itiraf etmek, hakkını helâl etmesini ondan dilemektir.

Hak sahibinin gıyabında işlenmiş olan günah, kendisine açıklandığı takdirde bir fitne ve fesat kopmasından korkulacak mahiyette ise onu açıklamamak, meclislerde, toplantı yerlerinde, emsali ve akranları arasında hak sahi-

binin iyi ve güzel hasletlerini anmak suretiyle daha önce onun aleyhinde söylemiş olduklarını geri almak, ahirette de onu razı ederek hakkından vazgeçirmesi için Allah Teâlâ'ya yalvarıp yakarmak, ağlayıp sızlamak, istiğfar etmek, hak sahibi adına hayır ve hasenat yapmaktan ve herkese iyi davranmaktan geri durmamak gerekir.

Hakkına tecavüz edilen kimse ölmüş, yapılan zulüm de dil ve el ile yapılmış ise, o kimseyi rahmetle anmak onun çoluğuna çocuğuna iyiliklerde bulunmak gerekir.

Hak Teâlâ tövbe eden kullarını bağışladığı gibi, onları günahlarının icabı altında da bırakmaz. Bir hadis-i şerife göre, *"Allah Teâlâ tövbe eden ve tövbesi kabul olunan kimsenin amelini yazan meleğe onun günahını unutturur. Onları işleyen âzaya da üzerinde işlenen yere de unutturur. O kimse aleyhinde şهادette bulunabilecek hiçbir şey, hiçbir kimse bulunmadığı halde mahşere gelir."*⁷⁷

Başka bir hadis-i şerifte açıklandığına göre; böyle olanlar kıyamet gününde amel defterlerine bakıp, defterlerinin baş tarafında günahlarını, sonunda da hasenelerini yazılı bulacaklar. Defterlerinin baş tarafına tekrar baktıkları zaman defterlerinin bütününün haseneden ibaret bulunduğunu görecekle.⁷⁸

Allah Teâlâ ve Tekaddes de bu hususta, *"Ancak tövbe ve iman edip iyi amellerde bulunan kimseler müstesnadır. İşte Allah onların günahlarını hasenelere, sevaplara çevirir. Allah çok yarlıgayıcı ve çok esirgeyicidir"* (Furkân 25/70) buyurmuştur.

⁷⁷ Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 513; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 14/17.

⁷⁸ bk. Müslim, *İmân*, 86.

Cenâb-ı Hak cümlemizi böyle olan, günahları sevaplara çevrilen kullarından eylesin.

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا، وَتُبْ عَلَيْنَا، اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ

Allahım! Bizi bağışla. Bize rahmet et ve tövbemizi kabul et. Zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin. Âmin.

Nefis Muhasebesi⁷⁹

Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], “*Her iyi-
liğin başı Allah korkusudur*”⁸⁰ buyurmuştur. Şu kadar ki in-
san, yaratılışından hayra da şerre de iyiliğe de kötülüğe de
elverişlidir. Bir hadis-i şerife göre: İnsan kalbine zaman za-
man melek ve şeytan tarafından bazı şeyler fısıldanır. Eğer
kalbinde kötülüğe doğru belli belirsiz bir fısıltı, gizli bir ses
işitirse bilmeli ki o fısıltıyı yapan şeytandır ve gizli ses de
onun telkin ve vesvesesidir. Bundan hemen Allah’a sığın-
mak gerekir. Eğer kalbe gelen ses Hakk’a, hayra, iyiliğe ça-
ğırıyorsa; bilmeli ki, o ses melek tarafındandır, Allah’tandır.
Bundan dolayı Allah’a şükretmek ve o yolu tutmak gerekir.

Muhakkak ki âdemoğulları arzu ve isteklerini, bü-
tün organlarını o yolda kullanmaya düşkündürler. Nefis
ise, şer ve kötü olan şeytanın aleti ve vasıtasıdır. Şeytan
âdemoğullarını onunla her zaman azdırabilir. Kötülükle-
re, tehlikelere sürükleyebilir ve sürükleyip durur da; mu-

---

79. İslâm, sy. 22-23, Nisan 1984.

80. Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Ulsûl*, 3/50.

hakkak nefislerine uyanlar kötülük işlerler, kötülüklere düşerler. Meğer ki Allah Teâlâ'nın rahmeti ile esirgemiş bulunduğu bir nefis olsun. Bu gerçek, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yusuf'un [aleyhisselâm] dilinden böylece açıklanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'den öğreniyoruz ki şeytanın âdemoğullarına düşmanlığı, Hz. Âdem'i kıskanmakla ve ona boyun eğmemekle başlamış, daha o zamandan âdemoğullarının ihlâslı olanlarından başkasını azdırmak için elinden geleni yapmaktan geri durmayacağına yemin etmiştir. İnsanlık dünyasında haksızlık, azgınlık ve taşkınlıkların hiç eksilmediğine, bilakis artıp durduğuna bakılırsa şeytanın bu yolda ne kadar azimli ve hatta başarılı olduğu anlaşılır. Şeytan, insanı azdırıp küfrettirinceye kadar çalışır, küfre düşürünce de, "Ben senden uzağım, ben âlemlerin Rabb'i olan Allah'tan korkarım" der ve hemen ondan uzaklaşır.

İnsan sadece akıl ve mantıkla baş başa kaldığı zaman, araya giren nefis ve şeytanın telkiniyle, yaptıklarını daima haklı ve yerinde görür. Realite budur. İnsanlara haksızlıklarını ve kötülüklerini itiraf ve kabul ettirmek ne kadar zordur! "Kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz" der dururuz ama, kusurunu itiraf edene de kolay kolay rastlayamayız. Bütün tutum ve davranışlarımızın iyi mi, kötü mü, haklı mı, haksız mı olduklarını en ince noktalarına kadar gösteren şaşmaz ve gerçek kıtas İslâm'dır.

İslâm yapılan her çeşit kötülükleri, haksız ve uygun-suz davranışları günah adı altında toplar. Günah, Allah'a karşı, kendimize ve başkalarına karşı olmak üzere başlıca üç gruba ayrılır. Her üç gruptaki günahların büyük veya küçük olanları ve bunlara mahsus hükümleri vardır.

Dünya ve ahirette en büyük rehberimiz Peygamber Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], herhangi bir tutum ve davranışımızın günah olup olmadığını kendi kendimize anlayabilmemiz için bize çok kolay ve pratik bir ölçü vermiştir. Ensardan iki zatın fazilet ve günah hakkındaki sorularına cevap olarak, *“Fazilet, huy güzelliğidir ve kalbini ferahlandırandır. Günah da içini rahatsız eden ve halkın görmesini, bilmesini istemediğin şeydir”*⁸¹ buyurmuştur. Günah olup olmadığı kestirilmeyen şüpheli şeylerin işlenmemesini de emir buyurmuştur.

Günahın azından, çoğundan, gizlisinden, açığından sakınmak gerekir. Günahın küçüğüne aldırış etmemek de doğru olmaz. Küçük küçük taşlar, yığıla yığıla tepe haline gelebilir. Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] bir sefer sırasında ashabıyla birlikte ağaçsız odunsuz bir vadide konaklamışlar, onlara odun toplamalarını emretmişlerdi. Ashâb-ı kirâm,

“Yâ Resûlallah, biz buralarda hiçbir odun göremiyoruz” dediler. Peygamberimiz,

“Siz elinize geçecek olan şeyleri önemsiz görmeyiniz, çer çöpü toplayınız” buyurdular. Ashaptan bazıları görebildikleri çöpleri toplamaya, topladıklarını da birbiri üzerine koymaya başladılar. Hayli yakacak meydana geldi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

*“İşte hayır da şer de bunun gibidir. Küçük günah küçük günaha, büyük günah büyük günaha, hayır hayra, şer şerre eklenerek, birbiri üzerine gelerek çok olur”*⁸² buyurdu.

81 Müslim, Birr, 5.

82 bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 6/52 (nr. 5485).

Yani günahlar, kullar nazarında küçük oldukları halde, Allah katında büyük olabilir. İnsan, işlediği günahın küçüklüğüne değil, onunla kendisini sorguya çekecek olanın büyüklüğüne bakmalıdır. Ashâb-ı kirâmdan bazıları son zamanlarında yetişen gençlere,

“Sizler birtakım işler işliyorsunuz ki onlar size çok önemsiz gelir. Halbuki, sizin hafif ve önemsiz gördüğünüz o hareketleri, biz Resûlullah’ın devrinde, kendimiz için tehlikeli hareketlerden sayardık” derlerdi. Ashab-ı kirâm-dan Abdullah b. Mesud’un [radiyallahu anh] dediği gibi:

“Gerçek iman sahipleri; günahlarını önünde durdukları ve üzerlerine yıkılıvereceğinden korktukları dağ gibi büyük, kötülüğü âdet ve huy edinmiş olanlar ise, onu konan ve hemen uçup giden bir sinek gibi küçük ve önemsiz görürler.”

Çekilen ıstırap ve mihnetlerin, işlenen uygunsuz hareketlerin birer sonucu olduklarını unutmamak gerekir. Büyük veli ve müridlerden Abdülkadir-i Geylânî hazretleri *Gunye*’sinde bakın ne diyor:

“Eğer geçiminde bir darlık ve değişiklik, rızkını ele geçirmede bir güçlük, halinde bir perişanlık görürsen; bunun Allah’ın emrini bırakıp, nefsinin hevâ ve hevesine uyduğundan ileri geldiğini bil. Ellerin ve dillerin sana uzandığını, canına, malına evlat ve iyaline kastettiğini görürsen; bunların haram olan şeyleri irtikap ettiğinden, Allah’ın çizdiği çizgiyi aştığından, üzerine düşen haklarını yerine getirmediğinden ileri geldiğini bil.

Eğer kalbini endişeler, elem ve ıstıraplarla dolu görürsen, bunların da takdir ve vaat ettiği şeylerde, Allah’a karşı

itirazın bulunduğu; Allah'a ait işlerde halkı O'na şerik koştduğundan; O'nun gerek senin hakkındaki gerek başkaları hakkındaki takdirine rıza göstermediğinden; O'na olan iman ve itimadının eksikliğinden ileri geldiğini bil!"

İmam Gazâlî hazretlerine göre günah, insana mahrumluk, perişanlık ve horluk getirir, hayırlı işlere kolayca ve istekle sarılmasını engeller.

Günah işlemeyi âdet edinmek ise kalbe darlık ve tasa verir. Kalp bunlardan kurtulup paklanmadıkça, ibadet ve taatten de haz ve tat almaz. Hadis-i şerifte açıklandığı üzere: *"Mümin bir günah işledi mi, onun kalbine bir siyah nokta konulur. O mümin bunu tövbe ve istiğfarla silip atınca, kalbi o lekeden temizlenir. Eğer tekrar günaha dönerse, o noktalar artırılır ve nihayet onlar o müminin kalbini kaplar."*⁸³ İşte bu Allah Teâlâ'nın, *"Hayır, onların irtikap edegeldikleri, kalplerini yenmiş, pas bağlamıştır"* (Mutaffifin 83/14) âyetinde bildirdiği pastır.

Yine Peygamber Efendimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] hadis-i şeriflerinden öğreniyoruz ki dört türlü kalp vardır:

Ecred kalp, ağlef kalp, menkus kalp, musaffah kalp. Ecred, yani kılıflı, kapalı ve örtülü kalp, kâfirlerin ve münkirlerin kalbidir.

Menkus, yani tersine çevrilmiş kalp; münafıkların kalbidir ki onlar gerçeği tanır, sonra da inkâr ederler.

Musaffah, yani iki yüzlü kalp; içinde hem iman hem de nifak bulunan kalptir. İman, böyle olan kalpte temiz su ile yetişen ve gelişen sebze; nifak ise kan ve irinle geli-

83 İbn Mâce, Züh'd, 29.

şen bir çibana benzer ki bunlardan hangisi ötekine galebe çalarsa onu körletir ve geriletir.

Günah, insanlar için, bilhassa müslümanlar için dünyada da ahirette de yüz karasıdır. Gunahtan ancak tövbe etmek suretiyle temizlenilir.

Tövbe lugatta “günahtan dönmek, dinin kötü saydığı, yerdiği işlerden iyi ve övülmeye layık olana dönmek” demektir.

İslâmiyet, insanların bilerek veya bilmeyerek işledikleri herhangi bir günahtan nedamet duydukları, tövbe ettikleri takdirde temizlenebileceklerini, tövbesiz ölüp gidenlerin ise işlerinin Allah’a kaldığını bildirir. İnsanların günah altında temelli ezilip kalacakları veya herhangi bir kimsenin veya makamın o günahı Allah namına bağışlayacağı gibi yersiz bir inancın İslâmiyet’te yeri yoktur.

Her müminin, korktuğundan kurtulması, umduğuna ermesi için tövbe etmesi gerekir. Bu, Allah’ın açık ve kesin emri gereğidir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de, “*Hepiniz Allah’a tövbe ediniz ey müminler! Tâ ki korktuğunuzdan emin, umduğunuza nail olasınız*” buyrulmuştur.

Hadis ile Sünnetin Mahiyeti ve Kaynakları Hakkında⁸⁴

Soru: İslâm dininin ikinci kaynağı olan hadis ve sünnetin doğruluğu ve gerekliliği üzerinde, son zamanlarda ülkemizde bazı şüpheler uyandırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Siz, bize; hadis ve sünnetin mahiyeti ve kaynakları hakkında geniş ve tatminkâr bir açıklama yapar mısınız?

Cevap: Sîret, bilindiği gibi lugatta, “sünnet, tutum ve davranış” demektir. Türkçemiz’de de insanın övülen ve yerilen her halini kapsamak üzere “gidişat” diye ifade edilir.

Din teriminde sünnet “Peygamberimiz’in [sallallahu aleyhi vesellem] sözlerine, işlerine ve tasviplerine” denir.

Resûl-i Ekrem’in [sallallahu aleyhi vesellem] gerek dinî ve gerek âdet niteliğinde sünnetleri vardır.

Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], Vedâ haccı sırasındaki bir hutbesinde, “Ben, size öyle bir şey bıraktım ki

---

⁸⁴ Bu söyleşinin daha önce herhangi bir yerde yayımlanmış olup olmadığı tesbit edilememiştir. Buradaki metin, bizzat müellif tarafından daktilo edilmiş olan nüshadan yararlanılarak neşre hazırlanmıştır.

ona sımsıkı sarılırsanız, hiçbir zaman dalâlete düşmez, doğru yoldan sapmazsınız.⁸⁵

O, Allah'ın kitabı ve Allah'ın resûlünün sünnetidir!" buyurmuş, bunlara dört elle sarılmanın önemini duyurmuştur.

Muâz b. Cebel'i [radıyallahu anh], Yemen'e gönderirken de ona,

"Sana, bir dava getirildiği zaman, neye göre hüküm verirsin?" diye sormuştu.

Muâz b. Cebel, "Allah'ın kitabına göre hüküm veririm!" dedi.

Peygamberimiz, "Allah'ın kitabında bir dayanak bulunmazsa, neye göre hüküm verirsin?" diye sordu.

Muâz b. Cebel, "Resûlullah'ın sünnetine göre hüküm veririm!" dedi.

Peygamberimiz, "Resûlullah'ın sünnetinde bir dayanak bulunmazsa, neye göre hüküm verirsin?" diye sordu.

Muâz b. Cebel, "Kendi re'y ve ictihadıma göre hüküm veririm!" deyince, Peygamberimiz, "Hamdolsun Allah'a ki resûlünün elçisini, Resûlullah'ın razı olacağı şeye muvaffak kıldı!"⁸⁶ buyurmuştur.

Peygamberimiz, başka bir hadis-i şeriflerinde de, "İyi biliniz ki bana kitap ve onunla birlikte bir o kadar daha verildi"⁸⁷ buyurmuştur.

85 Mâlik, el-Muvatta, 5/297; Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 10/114.

86 Dârimî, Mukaddime, 20.

87 Ebû Davud, Sünnet, 6.

Nisâ sûresinin 59, Haşr sûresinin 7. âyetine göre de, Kitap ve Sünnet, müslümanlar için başlıca iki merci, iki kaynak teşkil etmektedir.

Hız. Ebû Bekir, Kitap ve Sünnet'e, ashabın en çok vâkîf olanlarındandı. Kendisi halife seçildiği zaman, yaptığı konuşmada, "İnen Kur'an ve Hız. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetleri bize öğretildi de biz bu sayede bilgi sahibi olduk!" demiştir.

Hız. Ali de, "Resûlullah'ın ruhu kabzolununca, Ebû Bekir halife oldu. Yüce Allah tarafından ruhu kabzoluncaya kadar, kendisi Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] ameline, sünnet ve sîretine göre hareket etti.

Sonra Hız. Ömer halife oldu. Ruhu kabzolununcaya kadar o da öyle hareket etti. Her ikisi de, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ameline ve sünnetine göre hareket ettiler" diyerek şehadette bulunmuştur.

Peygamberimiz'in mescidi, ashabı yetiştiren en feyizli bir medrese idi.

Kible; Kâbe tarafına çevrilmeden önce, mescidin şimal duvarında, hurma dallarıyla bir gölgelik, bir Suffe yapılmıştı ki Medine'de kavim ve kabileleri, evleri, barkları bulunmadığından, burada oturan sahabilere ehl-i Suffe denirdi.

Ehl-i Suffe'nin sayıları seksenden fazla idi. Sayılarının azaldığı da çoğaldığı da olurdu. İçlerinden evlenen, ölen, sefere çıkan olursa sayıları azalırdı. Onlar, gecelerini namazla,

Kur'an okumak, ders görmekle geçirirler, gündüzleri de su taşırılar, odun toplayıp satarlar ve onunla yiyecek alırlardı.

Ehl-i Suffe'ye, ensardan Ubâde b. Sâmit, fahrî olarak yazı ve Kur'ân-ı Kerîm öğretirdi.

Peygamberimiz, ayrıca Abdullah b. Mesud, Salim, Muâz b. Cebel ve Übey b. Kâ'b gibi bilgin sahabilerini de ehl-i Suffe'ye Kur'ân-ı Kerîm öğretmekle görevlendirmişti.

Ehl-i Suffe'den bazan yetmişinin birden geceleri bir öğretmenin başında toplandığı, sabaha kadar ders gördüğü olurdu.

Ehl-i Suffe'ye kurrâ denir, kabilelere gönderilecek Kur'an ve Sünnet öğreticileri de bunların arasından seçilirdi.

Peygamberimiz'in: *"Benim bu mescidime gelen kişi, başka bir şey için değil, hayır için, hayrı öğrenmek veya öğretmek için gelir!"*⁸⁸ hadis-i şerifi, kısa bir zamanda öğretmenler üzerinde de öğrenciler üzerinde de tesirini göstermiş, Peygamberimiz'in mescidi ve Suffe, bir ilim ocağı haline gelmişti.

Zaten Tevbe sûresinin 122. âyetine göre de, müslümanlardan bir kısmının savaşımlardan muaf tutulup halkı irşad edecek din adamı olmak üzere yetiştirilmeleri gerekiyordu.

Sünnet; yalnız Medine'deki sahabilere öğretilmekle kalınmamakta, Medine dışındaki yeni müslümanlara da öğretilmekte idi.

⁸⁸ İbn Mâce, Mukaddime, 39.

Nitekim, Halid b. Velîd, hicretin 10. yılında Benî Hâris kabilesini İslâmiyet'e davet için gönderildiği zaman, onlara İslâm şeriatını, Kur'ân-ı Kerîm'i ve Resûl-i Ekrem'in sünnetini öğretmişti.

Yine hicretin 10. yılında, Amr b. Hazm de Necranlılara İslâm dinini, sünneti ve İslâm'ın alametlerini öğretmek üzere gönderilmişti.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], aynı yılda Medine'ye gelen Benî Havlân kabilesi temsilcilerine de sünnetlerin öğretilmesini ashabına emretmişti.

Ashâb-ı kirâmdan Ebû Zer el-Gifârî,

"Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], bize üç şeyi,

1. İyiliği emretmemizi,

2. Kötülükten nehyetmemizi,

3. İnsanlara, sünnetleri öğretmemizi, önemle buyurdu!" demiş, başına eliyle işaret ederek, "Kılıcı buraya dayasanız, ben de Resûl-i Ekrem'den işittiğim bir hadisi, başım kesilmeden önce tebliğ edebileceğime kanaat getirsem, muhakkak o hadisi tebliğ ederim!" diyerek sünneti öğretme hususundaki azmini belirtmiştir.

Peygamberimiz vefat ettiği zaman merci, ashâb-ı kirâmın hafızalarında ve sahifelerinde yaşayan fiilî ve kavli sünnet idi.

Ashâb-ı kirâm, kitabullahın açıklamadığı hususlarda, Peygamberimiz'den gördüklerine ve işittiklerine göre hareket ve amel etmekte, bilemediklerini de bilenlerden sorup öğrenmekte idiler.

Peygamberimiz'in vefatını takip eden ashap ve tâbiîn devri, sünneti öğrenme ve öğretme ihtiyacının şümulü nisbetinde inkişafı olmuştur.

Ashâb-ı kirâmdan Übey b. Kâ'b'ın vefatına kadar, ilim talipleri Mescid-i Nebevî'de onun çevresinde toplanmaktan ve kendisinden yararlanmaktan geri kalmamışlardır. Hatta son günlerini yaşadığı sıralarda idi (ki vefatı hicrî 30. yıldadır) Iraklı bir ilim talibinin, onun ilim öğretmekten kaçındığını sanarak sitemlenmesine dayanamayıp ağlamış, sonra da, "Yâ Rab! Sana söz veriyorum. Eğer beni cuma gününe kadar bırakır, yaşatırsan, Resûlullah'tan [salallahu aleyhi vesellem] işittiklerimi hiçbir kınayıcının kınamasından çekinmeksizin, onlara anlatacağım!" demiş, cuma günü de Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Sünnet müessesesinin, dünya tarihinde bir benzeri daha görülmeyen zengin, canlı öğreticiler ve öğrenciler kadrosu hakkında Muhammed b. Sa'd'ın *Tabakâtü'l-Kübrâ'*sına bakarsak;

Medine'de oturan ashaptan başka,

Mekke'de 53, Tâif'te 34, Yemen'de 29, Kûfe'de 149, Basra'da 150, Horasan'da 6, Şam'da 113, Cezîre'de 5, Mısır'da 32 sahabinin oturduğunu görürüz.

Medine'de oturan ashâb-ı kirâmdan hadis ve sünnet dinleyip rivayette bulunan Medineli tâbiînin 1. tabakasından 91, 2. tabakasından 344 kişi bulunduğunu; 3, 4, 5, 6 ve 7. tabakadan olanların sayısının 124 olduğunu görürüz.

Mekkeli tâbiînin 1. tabakasından 11 kişi bulunduğunu ve burada 2, 3, 4. ve 5. tabakadan yetişenlerin sayısının 120'yi,

Tâif'te yetişenlerin sayısının 21'i,

Yemen’de yetişen ve 1, 2, 3, ve 4. tabakadan olanların sayısının 35’i bulunduğunu görürüz.

Kûfe’deki ashaptan hadis ve sünnet dinleyerek rivayette bulunan ve 1 ve 2. tabakadan olan tâbiînin sayısının 403, burada 3. tabakadan 9. tabakaya kadar yetişenlerin sayısının 441’i bulunduğunu görürüz.

Basra’daki ashaptan hadis ve sünnet dinleyerek rivayette bulunan ve 1 ve 2. tabakadan olan tâbiînin sayısının 165’i, burada 3. tabakadan 8. tabakaya kadar yetişenlerin sayısının 280’i bulunduğunu görürüz.

Horasan’daki sahabilerden sonra yetişenlerin sayısının 56,

Şam’da 1. tabakadan 8. tabakaya kadar olanların sayısının 138,

Cezîre’de yetişenlerin 39,

Mısır’da yetişenlerin sayısının da 50 olduğunu görürüz.

Görülüyor ki önce bizzat Peygamberimiz tarafından ashâb-ı kirâma, sonra ashâb-ı kirâm tarafından tâbiîn kitlesine, tâbiîn tarafından kendi tâbilerine, onların da kendilerinden sonraki talebe kitlelerine... dinî bir vecibe olarak öğretile ve aktarılagelmiş, aynı zamanda yazı ile de tesbit ve tarihte ilk kez râviler ve rivayetler hakkında icat edilen usul ile kontrol süzgeçlerinden de geçirilerek bize kadar ulaştırılmış bulunan İslâmî sünnet müessesesi üzerinde en ufak bir şüphe ve tereddüt göstermek, ilme, tarihe, hatta akıl ve mantığa karşı koymak olur.

Bu hususta şüphe ve tereddüt gösteren gayri müslim ise ancak haset ve kastını, müslüman ise cehaletini ortaya koymuş olur.

Cehaletin Cüreti⁸⁹

Muhterem hocam, Allah ve Resûlü'nün aşk ve muhabbeti içinde yaşanmış bir hayatınız var. Bir Caetani'ye reddiye, bir de İslâm tarihi, bütün ömrünüzü Resûlullah çevresine raptetmiş. Bize önce Caetani ile hesaplaşma çığırının nasıl açıldığını anlatır mısınız?

Efendim, şüphesiz böyle bir çalışmayı yapmamda yaşadığım bazı hadiselerin tesiri olmuştur. Bundan seneler önce, bir mezuniyet sırasında Develi'ye gitmiştim. Kayseri Ceza Reisi de benim mahalle arkadaşımdı. Pazar yerinde tesadüfen karşılaştık. Onunla sabahlara kadar ders çalıştığımız olurdu. Böyle ayak üstü konuşurken, Halk Partisi'nin eski milletvekillerinden Osman Coşkun isimli yaşlı bir zat geldi. Ceza reisi bizi tanıştırdıktan sonra Halk partili şahıs, "Buyrun, bir kahve içelim" dedi, bir kulüpte oturduk. Bu zat bana hitaben, "Başkalarına sorsam bana dinsiz imansız derler, ama sana sormakta bir sakınca görmüyorum" diyerek söze başladı. Ben de, "Sor, bildiğim bir şeyse cevap veririm" dedim.

89 Altınoluk, sy. 79, Eylül 1992.

İsimleri de yanlış telaffuz ederek Caetani tarihinde aleyhte olan iddiaları başladı sormaya. Ama Caetani'nin her tarafını ezberlemiş. O soruyor, ben cevap veriyorum. Böyle epeyce devam ettik. Ben sorulara kızmış olacağım ki: "Azizim, sen Caetani'ye dellallık ediyorsun" dedim. "Dünyada Caetani'nin sözlerini çürütecek bir adam çıkmış değil!" diye mukabele etti. "Ben müslümanların en aciz bir ferdi olmama rağmen onun ipliğini tek başıma pazara dökerim!" dedim. "Çok temenni ederim, ama şimdiye kadar böyle bir babayiğit çıkmış değil, şimdiden sonra da çıkacağını zannetmem" dedi. Ben de, "Orasını zaman gösterir" diye karşılık verdim. Sonra etrafıma baktım ki sandalyeyi alan çevremize oturmuş. Tartışmanın heyecanından hiç kimseyi farketmemiştim. Yanımızda toplananlar, "Osman! Soruları ve cevapları dinledik, senin pes demen lazım. Biz hakem sayılırız" dediler ama o buna hiç yanaşmadığı gibi, beş vakit namazın da sonradan uydurulduğunu, Kur'an'da da olmadığını iddiaya kalkıştı. Yemekten sonra tekrar buluşmak üzere sözleştik, ama o gelmedi.

O sıralarda Eyüp Sabri Hayırlıoğlu reis idi. Develi'den döndükten sonra yanına çıktım. Dedim ki: "Develi gibi körfez bir yerde eski bir milletvekili, beni dört saat Caetani'nin yazdığı ve Hüseyin Cahid'in tercüme ettiği kitaptan sual yağmuruna tuttu. Kitabı okumuş, benimsemiş; böyle birinin devlet reisi yahut maarif vekili veya üniversite hocası olduğunu düşünün ve bunun açacağı tahribatı hesap edin!" Böylece Ali Himmet Berki'nin başkanlığında bir heyetin teşkil edilmesine karar verildi. Yaptığımız çalışmalar neticesinde dünya üzerinde müsteşriklere cevap mahiyetinde yazılmış bir eserin bulunmadığını öğrendik. Heyet

de bu meselede bir şey yapamayınca dağıldı. Şimdi: "El içinde vasiyet ettik, ölmesek olmaz!" diye bir söz vardır. Bu meseleyi ortaya çıkaran benim, söz veren benim, heyeti toplayan benim. Kendi kendime, "Allah'a dayanayım, bu işte gücüm yetebildiği kadar gideyim!" dedim. Derken çalışmalar başladı. Bir ay iki ay derken altı ay oldu, ama bende ne uyku kaldı ne huzur kaldı ne yemek içmek kaldı. Tamamen kadit kaldım. Kemerimde sıkacak delik falan kalmadı. Daha başında, hatta başında bile olmadığım bir işte, ne vakte kadar böyle devam edebilirdim? Derken bir gevşeklik başladı, bırakayım dedim. İskilipli bir Edhem Efendi vardı, rahmetullahi aleyh. Bu işle uğraştığımı bildirdi, durumu ona açtım. Edhem Efendi, "Oğlum niçin bırakacaksın?" dedi. "Efendim, sıhhatim kalmadı, iştah, huzur, uyku hiçbir şey kalmadı" dedim. "Sen bu işi bırakınca Allah sana sıhhat verecek mi? Sen bu işi yapmaya manen memursun, bırakmak senin için çok tehlikeli olur. Bu, cepheden kaçmak gibidir; aman dikkat et!" buyurdu. "Öyle ise ölürsem öleyim bu yolda, dua et şu işi bitireyim!" dedim.

Böylece beş sene sonunda Caetani'ye reddiye tamamlamış oldum. Kitap bitti ama, tebyiz etmemin imkânı yok. Örümcük ağtı gibi, kimse de içinden çıkamaz. O sıralar sağlığım da iyice bozulmuştu. Hatta muayeneye gelen doktorlar yüzde on yaşar diyorlarmış. Ben de dualarımda diyorum ki: "Yâ Rabbi! Ömrüm tükendiyse şu kitabın içinden kim çıkacak?! Bunu tebyiz edip bastırıncaya kadar müsaade et, ondan sonra ne yaparsan yap!" Ve böylece Allah kaldırdı beni. O reddiye yazarken o kadar zor günler yaşadım ki hani iki horoz birbiriyle kavga ederken kan içinde kalırlar, ikisi de kaçmak ister ama kaçmak mümkün de-

ğildir. Tabiri câizse o hale geldim. Bıktım usandım, çünkü mütemadiyen kötüyle uğraşıyorsunuz. Bir de bu reddiye hazırlayınca kadar Avrupalılar hakkında daha iyi şeyler düşünürdüm. Bilgileri az olabilir ama makul ve dürüst düşünebilirler gibi bir inançtaydım. Fakat bir insanın ahlâkan bu kadar alçalabileceğini hiç bilmiyordum. Öyle ki beyaza siyah diyebilecek kadar kâfir olduklarını gördüm.

Efendim, Caetani'ye reddiye hazırlarken uzun müddet onunla boğuşmak zorunda kaldınız. Bu arada etkilendiğiniz hususlar oldu mu?

Bu adam benim ahlâkımı bir tek hususta bozdu. O da en dürüst kimseler dahi olsa, söylediği ya da yazdığı şeyin aslını görmedikçe inanamıyorum. Bu gâvurun benim üzerimdeki etkisi ama, bundan pek de memnuniyetsiz değilim.

Muhterem hocam, Caetani'ye reddiyeden sonra İslâm tarihine başladınız. Ve çok uzun yıllarınız Resûlullah'ın sîretini tetkikle geçti. Resûlullah ve onun ashabını derinlemesine inceleyen biri olarak bize duygularınızı anlatır mısınız?

Efendim, Caetani'ye reddiye bitirdikten sonra ana kaynaklarımıza inerek Peygamberimiz'in hayatını en geniş biçimde yazmak benim için farz-ı ayın oldu, dedim. Reddiye yazmak bana bu kararı verdirdi. Yoksa, belki böyle bir çalışmaya cesaret edemezdim. O gâvurla boğuşmak beni idmanlaştırdı. Böylece *İslâm Tarihi'*ne başladım. Bu kitabın mukaddimesinde de ifade ettiğim gibi İslâm Tarihi'ni yazarken âdeta Resûlullah ile, ashap ile hadise-lerin içinde yaşamış gibiydim. Sanki bu âlemden o âleme geçmiş gibi oldum. Onların ıstıraplarıyla muzdarip, sürurlarıyla mesrûr geçti günlerim.

İslâm Tarihi eserinizin Pakistan'da ödül aldığını biliyoruz. Biraz da bundan bahseder misiniz?

Pakistan'da böyle bir yarışma açılmış. Bizim haberi-miz falan yoktu. Yazarlar Birliği böyle bir yarışmadan bizi haberdar etti. Yarışmaya katılmaya pek razı olmadım ama çocuklar çok ısrar ettiler. "Bu eseri hazırlamakla önemli bir hizmet yaptın, şimdi de milletler arası bir ödül alırsa başka dillere de tercüme edilir, eserin faydası umuma teşmil edilir" dediler. Biz de peki dedik. Eseri göndermek biraz meseleli oldu ama birincilik kazanması da bizleri memnun etti.

Efendim, Sâmi Efendi hazretleri, sohbetlerinde sizin eserinizden de okunmasını arzu ederlermiş.

Öyledir efendim. Hazretle aramızda çok şeyler olmuştur. Mekke devrinin ilk cildini kendi elleriyle yazmış, sohbetlerde de ondan okunmasını emretmiş. Hatta Pîr Efendi'den sonra gelen muhterem zat, bir gün beni sohbette görünce, "Su geldi, teyemmüm bozuldu. Sâmi Efendi sohbetlerinde sizin kitabınızdan okunmasını emretmişlerdi. Siz buraya geldiğinize göre buyrun, siz okuyun" dediler. Ben de oradan bir bahis okudum. Sâmi Efendi hazretlerinin vefatını işittiğim zaman da hislenmiş, bir şeyler yazmıştım. Hacı Ömer Kirazoğlu'na bir vesile ile bunu verdiğimde şöyle demişti: "Bu, valide hanım için dünyadan da kıymetli bir şeydir." Teberrüken size de okuyayım:

*Rûh-ı Sâmi "İrcî!" emrin alınca Tâbe'de
Uçtu hiç dinlenmeden dergâh-ı pâk-i izzete
Hazretin bir kuş gibi sıkletten ârî cismi de,
Defnolundu kurb-ı şâh-ı enbiyâda, cennete.*

Efendim, sizin Peygamber Efendimiz için yazdığınız bir de na‘t-ı şerifiniz var.

Evet, Resûlullah için yazdığım bir naat var. Bu naat da Resûlullah'ın; Kur'ân-ı Kerîm'de, hadis-i şeriflerde, tarihî kaynaklarda dile getirilen vasıflarını, mucizelerini, faziletlerini, icraatlarını dile getirmeye çalıştım. Aynı zamanda öğretici olmasını düşündüm. Bu naat, *Kâmûsü'l-Muhît*'teki, "Naat, bir şeyi muttasıf bulunduğu sıfatları dile getirmek suretiyle yazılan şeydir" diye geçen kaideye uygun oldu. Seksen dört beyitten oluşan naatımda Resûlullah'ın bu özelliklerini dile getirdim elhamdülillah. Bu naatta bir yer vardır ki onu anlatmak istiyorum:

Şimdi çift Muhammed yazısı vardır. Ben bu yazıyı bir gazetede gördüm. Bir gece yolculuğunda baktım ki karşıdan gelen otobüs, taksi, vesair vasıtaların farlarında bu çift Muhammed yazısı mevcut. Acaba tesadüfen mi görüyorum şeklinde bir mülahaza geldi geçti. Sonra elektriklerin olmadığı bir gün evin çatısına çıkmak icap etmişti. Çıktım, baktım ki direkte bir ampül yanıyor. Meğer kiremitlerin arasından güneş ışığı direğe aksetmiş, orada ampüllenmiş. İçinde de yine Muhammed yazıyor. Sonra mum ışığına baktım, yine aynı yazı mevcut. Naattaki şu beyit bu gördüklerimin tesiriyle yazıldı:

Kâinat örgüsüne işlenmiş özel adın

Işıkların tuğrası, tuğudur güzel adın.

Muhterem hocam, son zamanlarda İslâm'ın üzerine oturduğu temel yapıyı değiştirmeyi hedefleyen bazı fikirler yayılmak isteniyor. Bazı muhitlerde bir sünnet düşmanlığı salgını var. Bazı kişilerin de bu yanlış cereyana kapılabildikleri gözleniyor. Bir ilim adamı olarak sünnetle, hadisle ve

ashapla iç içe yaşamış bir kişi olarak bu meseleye ilişkin görüşlerinizi öğrenebilir miyiz?

Bahsettiğiniz cereyan öyle bir mevzudur ki enine boyuna genişletmek, üzerinde durmak gerekiyor. *Hürriyet* gazetesinde ve daha başka neşriyatlarda, “Biz, Kur’an Müslümanlığını kabul ederiz. Mezhep imamları Kur’an Müslümanlığını zorlaştırdığı için, mezhep imamlarını da onların mezheplerini de kabul etmeyiz. Sünnet ve hadisi de kabul etmiyoruz. Bütün dünyayı müslümanlaştıracacağız. Çünkü onlara kolay bir İslâm sunacağız” şeklinde iddialara rastlanılmaktadır. Böyle bir durumda Kitap ve Sünnet’i yeniden ele almak gerekiyor. Sünnetin Kur’an’a nasıl dayandığını, âyetlerden nasıl çıktığını ve sünnet olmadıktan sonra Kur’an’ı doğru anlamamanın mümkün olmadığını açıklamak gerekiyor. Tarihî vakalarda Kur’an ve Sünnet, İslâm’a temel iki esaslı kaynak olduğuna dair şöyle bir örneği verebiliriz: Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Muâz b. Cebel’i Yemen’e gönderirken, “*Seni öyle bir yere gönderiyorum ki bir sürü dava ile karşılaşacaksın. O zaman neye göre hüküm vereceksin?*” diye sormuş. Muâz [radiyallahu anhl], “Allah’ın kitabına dayanır, hükmümü veririm” diye cevap veriyor. “*Orada bulamazsan ne yaparsın?*” “Resûlullah’ın sünnetine dayanırım.” “*Orada da bulamazsan?*” “İctihad ederim” cevaplarını veriyor. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuşma üzerine, “*Hamdolsun Allah’a ki resûlünün elçisini, resûlünün razı olacağı şeye muvaffak kıldı*”⁹⁰ diyor.

Şimdi, Resûlullah Muâz’ı Yemen’e gönderirken sünnet diye bir müessese olmasaydı, ona sorar mıydı? Ve bu

90 Dârimî, Mukaddime, 20.

cevapları alabilir miydi? Vedâ haccı hutbelerinden birinde de, *“Bu benim belki son haccımdır. Bir daha bana müşküllerinizi soramayabilirsiniz. Ama ben size Allah’ın kitabını ve resûlünün sünnetini bırakıyorum. Buna sınıksız sarıldığınız zaman dalâlete düşmezsiniz”* buyurmuştur. Yüzbinden fazla huccacdan hiçbiri, *“Yâ Resûlallah! Kitabı anladık, ama bu sünnet nedir?”* diye sormamış. Resûlullah mâlum olmayan bir şeyi emreder miydi? Bunun anlaşılması lazım.

Şimdi Resûl-i Ekrem’den sonra Hz. Ebû Bekir halife oluyor. Bu da tarihî bir vâkıadır ki, Hz. Ebû Bekir kendisine getirilen bir davada Allah’ın kitabına başvurur, orada bulamazsa sünnete dayanırdı. Orada da bulamazsa ashabın büyüklerini çağırır, önüne gelen davayı anlatırdı. Bilen biri var ise ona göre hüküm verir, yoksa ictihad ederdi.

Hz. Ömer’in bir mektubu vardır. Bu da tarihî bir vâkıadır. Valiye şunları söylüyor: *“Allah’ın kitabına başvur. Orada bulamazsan Resûlullah’ın sünnetine başvur. Orada da bulamazsan sulehâ-yı ümmetin ve bu sahada salahiyetli zevatın neler yaptığına başvur ve ona göre hüküm ver. Eğer onlarda da bir şey bulamazsan ictihad yap, ama bunda acele etme!”*

Serahsî’nin *Mebûsât*’unda şöyle bir hadise anlatılır: Şam halkı Hz. Ömer’e kadılarını şikâyet ediyorlar. *“İyi- dir ama çok gençtir, göz doldurmuyor”* diyorlar. Çünkü şahların ve kistrâların hâkimiyetinde, valilerin ihtişam ve saltanatını gören Şamlılar istiyorlar ki karşılarında kalafatlı bir vali olsun. Hz. Ömer bahsedilen kadının kendisine gönderilmesini istiyor. Hz. Ömer kadıyı görünce bakıyor, hakikaten çocuksu ve göz doldurmuyor. *“Sana bir dava getirildiği zaman neye göre hüküm verirsin?”* diye ona

soruyor. Kadı, "Allah'ın kitabına göre hükmümü veririm. Orada bulamaz isem sünnete dayanırım. Orada da bulamaz isem, Hz. Ebû Bekir'in sünnetine bakarım. Orada da bulamaz isem senin sünnetine bakarım. Eğer sende de davayla ilgili bir şey bulamaz isem, o zaman ictihad ederim" diyor. Hz. Ömer, "Git! Sen Şam'ın hiç azledilmeyecek kadısısın!" deyip vazifesinin başına gönderiyor. Bu sebeple sünnet Kur'an'ın açıklamasıdır.

İmam Şâfiî der ki: "İcmâ-ı ümmet sünnetin şerhidir, sünnet de Kur'an'ın şerhidir." Bu çok önemli bir noktadır.

Sonra Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'deki müslümanlara sünnetini öğretmekle kalmamış, çevredeki müslüman kabilelere de Kur'an öğreticilerinin yanında sünneti öğretmek için öğreticiler göndermiştir.

Bu da tarihî bir vâkıdır ki Ebû Zer el-Gıfârî [radiyallahu anh] şöyle söylemiştir: "Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] bize sünnetleri öğretmemizi emretti. Allah Resûlü'den işittiğim bir hadisi, şu kılıcı boynuma dayasanız, ben de onu boynum kesilmeden teslim edeceğime kanaat getirsem o hadisi söylerim." Yani ashabını böyle yetiştirmiş Resûlullah.

Şimdi bu yeni yetişenlerin sünneti kabul etmemeleri ilmî inançlarından falan değil. Bu gayri müslimlerin tuzağıdır. Gayri müslimler biliyorlardı ki müslümanlar Kitap ve Sünnet'e sımsıkı sarıldıkları zaman dünyayı titrettiler. Bunu Haçlı seferleri bile durduramadı. Gerçi müslümanlarda bu güç şimdi kalmadı ama, tekrar Kitap ve Sünnet'e sarılacak olurlarsa eski güçlerini aynen bulacaklardır. Şimdi gelecekte olabilecek bu durum için ne yapıp edip Kur'an

ve Sünnet'i ellerinden almak lazım diye düşünüyorlar. Fakat Kur'an ve Sünnet kale gibi yan yana, dipdiri duruyor. Müslümanların elinden bunu nasıl alacaklarının hesabını yapıyorlar. Bu hesap ikisini ayrı ayrı bölmek şeklinde çıkıyor. Bunlar öncelikle, "Kur'an güvенеbileceğimiz tek kaynak" diyecekler ama, ileride ona söyleyecekleri şeyler de olacak. Bugün için şunu söylüyorlar: "Sünnet, peygamberi (Tabii peygamber dedikleri zaman bir isim olarak kastediyorlar, yoksa bizim inandığımız manada değil. Sadece ad olarak kullanıyorlar) değil, sonradan gelenlerin peygambere neler söylediklerini, neler yaptırdıklarını ifade eder. Sonradan gelenler, 'Peygamber şöyle söylerse işimize gelir' demişler, uydurmuşlar."

Bu sözlerin aynısını gayri müslimler ansiklopedilerinde, dergilerinde, kitaplarında hep yazmışlardır. Şimdi gayri müslimler bu sözleri tekrarlaya tekrarlaya maalesef bizimkilere de dedirtmeyi başarıyorlar. "Biz Kur'an'da olanı kabul ederiz, onun dışındakileri kabul etmeyiz" demeye başlamıştır bizimkiler. Peki, Kur'an'da namaz var mı? Var. Ama "salât" kelimesiyle geçer. Lugatta "salât" ise dua demektir. Elini kaldırıp Allah'a dua edersin, sonra da yüzüne çalarsın tamam, namaz kıldın demektir. Eğer siz, efendim namaz şöyle kılınır, böyle kılınır diyecek olursanız, "O anlattıklarınız sünnette, biz ise onu zaten kabul etmiyoruz" diyeceklerdir. Peki Kur'an'da zekât var mı? Var, ama şu kadarda şunu vereceksin diye bir şey var mı? Yok. O halde zekât da gitti. Hacca gelince, şimdi bu menâsik-i haccı kimse kabul etmeyecek, turist gibi gidip gelecek, bu iş de böylece bitmiş olacak. O halde, "Kur'an'da olmayan şeyi kabul etmiyoruz" denildi mi, İslâm'ın ibadet alanları

yıkılacağı gibi diğer alanları da bundan etkilenir. Halbuki Resûlullah Efendimiz'in kendi başına kaldığı zamanlarda da bazı âyetlerin manasını Cebrâîl'e sorduğu, onun da, "Vallahi ben de bilmiyorum yâ Resûlallah! Gidip öğrenip geleyim" dediği vâkidir. Gidip geldikten sonra: "Yâ Muhammed! Rabb'in sana zulmedeni affetmeni, seni mahrum edene vermeni, seninle ilgisini kesenle ilgilenmeni, mârufu emretmeni emrediyor." Şimdi sünneti ortadan kaldırdığın zaman bu âyeti nasıl anlayacaksın? Anlayamadığın için de uydurmaya başlayacaksın. Bu verdiğimiz misal Resûlullah'ın kavli bir sünneti. Bir de ashabının gözü önünde cereyan eden fiilî sünneti vardır ki asla inkâr edilemez. Hadi bir sahabinin naklettiği hadisi -o da inkâr edilemez, ama- faraza kabul etmedin. Fakat bu fiilî sünnet bir kişi değil, on kişi değil, binlerce kişinin her gün görüp işlediği bir amel. Bu nasıl uydurma olabilir, anlamak mümkün değil.

Şimdi Cebrâîl [aleyhisselâm] gelmiş ve Resûlullah'a nasıl abdest alınacağını bizzat alarak göstermiş. Sonra nasıl namaz kılınacağını yine Resûl-i Ekrem'e imam olarak göstermiş. Sonra beş vakit namaz farz kılındığı zaman tek tek bütün namaz vakitlerini göstermiş. Resûlullah da bunları talim etmiş. Resûlullah'ın namazda nasıl tekbir getirdiğini, nasıl rükû ve secde yaptığını hadis kitaplarında okuyoruz. Ve bunları ashap her zaman görmüş. Resûlullah ile günün beş vakit namazını hep birlikte kılmışlar. Şimdi bütün bunlara göz yum ve Kur'an'dan namaz öğren!

Dünyada pek çok insanın bile güzel söz ve davranışları, tavsiyeleri ve tecrübeleri evladına, aile ve akrabalarına hatıra olarak kalmıştır. Şu halde dünyada pek çok şeyi değiştiren Fahr-i Âlem hiç ağzını açıp da hâşâ konuşma-

muş, ona ne bir şey sorulmuş ne de o cevap vermiş değil, öyle mi? Ashabın hepsi sağır mıydı ki hiçbir şey duymadı Resûl-i Ekrem'den? Ashabın hepsi kör müydü ki hiçbir şey görmedi Resûlullah'tan? Hâşâ böyle değildi tabii. Ama bu asılsız iddialar çıldıran bir insanın yapacağı işlerdir. Maalesef dışarıdan düşmanlar, içeriden de bizimkiler bu tür şeylere kapılmaktadırlar. Bilgisizlikten kaynaklanan bu cüret, cehaletin cüretidir. Bu büyük zararı önlemek için herkesin elinden geleni yapması gerekir. Çünkü birtakım bilmeyen kişiler, sûret-i haktan gibi görünen cahillerin peşine takılabilmekte, "İslâm kolay olsun, herkes de müslüman olsun" gibi yanlış düşüncelere kapılabilmektedirler. Bakınız Caetani papalığın kendisine yazdırdığı kitabının önsözünde şöyle diyor: "Dünyanın gayet özlenilen hristiyanlaştırılmasına yegâne engel Müslümanlık'tır ve müslümanlardır. Ah şu müslümanlar olmasa bütün dünya hristiyan olur!"

İşte Batı'nın karşısında İslâm'ın vaziyeti budur. Şimdi kalkıp da, "Biz 20. asır kafasıyla, kültürüyle Kur'an'ı daha iyi anlarız" demek doğru değildir. "1200 sene evvelki basit bilgi ve zekâlarla yazılmış tefsirleri kabul edemeyiz" düşünceleri de gayet yanlıştır. Resûlullah Efendimiz'in, "Hikmeti öğret!" diye dua ettiği İbn Abbas'ı [radıyallahu anh] biliriz. İbn Abbas hazretleri, "Kur'an'da sadece üç kelimeyi bilmiyorum" diyor. Halbuki bu üç kelimenin manasını herkesin bildiği şekliyle o da biliyor. Fakat kendi ilmî usulüne göre o manaya geldiğini gösterecek bir delili yok. Bunun dışında bütün muğlak kelimelerin ilmine sahip. Nâfi' b. Ezrak ile Havâric ulemasından Necde b. Umeyr diye iki arkadaş var. Bunlar, nerede bir ilim adamı parlamışsa yanına giderler ve muğlak kelimeler üzerinde sorular sorarlarmış. Bunlar dolaşa dolaşa

Mekke'ye gelmişler. İbn Abbas hazretleri de Zemzem kuyusunun duvarına dayanmış vaziyette, Kâbe ulemasının sorularına cevap verirken bu ikisi tesadüf etmişler. Bir müddet İbn Abbas'ı dinledikten sonra Nâfi' arkadaşına, "Kendisinde olmayan bir bilgiye rağmen konuşan şu gence haddini bildiririm!" diyor. Sonra İbn Abbas'ın [radiyallahu anh] arkasına dolayıp müstehzi bir eda ile, "Maşaallah, bu ne cürettir ki sende olmayan bir ilimle Kur'an'ı tefsire kalkışıyorsun!" diyor. İbn Abbas dönüp, "Anası ağlayasica! Sana benden daha cüretkârını haber vereyim mi?" deyince o da, "Kimmiş?" diyor. İbn Abbas [radiyallahu anh], "İlmi var, ama konuşmuyor. İşte bu benden daha cüretkârdır" cevabına Nâfi', "Haklısın!" diyor. Sonra da Nâfi' ona, "Sana birtakım sorular soracağım, bunlara cevap isterim" deyip başlıyor sormaya.

Kur'an'da geçen bütün muğlak kelimeleri bir bir soruyor. İbn Abbas da cevaplarını veriyor. "Peki!" diyor Nâfi', "Kur'an nâzil olmadan Araplar şu kelimeyi biliyorlar mıydı?" İbn Abbas, "Evet, biliyorlardı. Câhiliye şuarasından İmruülkays bu kelimeyi şu beyitte kullanmıştır" deyip delilini de gösteriyor. Böylece sorular tamamıyla cevaplandırılmış oluyor. Şimdi bu bir ilimdir ki Kur'an'daki üç kelime hariç bütün kelimeleri, İmruülkays örneğinde olduğu gibi delilleriyle biliyor. Diğer üç kelimeyi de biliyor ama, gösterdiği delil yok. Şimdi biz İbn Abbas'ın Kur'an hakkındaki tefsirini bir tarafa iteceğiz, şimdiki iddiacıların yarım kafasıyla, yarım imanıyla yaptıkları manaya doğru diyeceğiz, öyle mi? İşte bu dalâlet yeter.

Bakınız *Meşâhîrü'n-Nisâ*'da şöyle bir hadise anlatılır: Büyük muhaddis, şeyhülislâm, fakih, aynı zamanda

Buhârî'nin üstatlarından olan Abdullah b. Mübârek (118-181) Beytullah'ı hacetmek ve Resûlullah'ı ziyaret etmek maksadıyla yola çıkmış. Kendisi anlatıyor: "Yolda bir karaltı gördüm. Yanına vardığımda bir de ne göreyim; ihtiyar bir kadın, örtüsüne bürünmüş, oturuyor. Selâm verdim, Yâsîn sûresindeki, 'سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ' âyetiyle cevap verdi. 'Sen bu ıssız çölde ne yapıyorsun?' dedim, bir âyet okudu ki yolunu kaybettiğini anladım. 'Senin yanında yiyecek de görmüyorum' dedim; oruçlu olduğunu ifade eden bir âyet okudu. Ben soruyordum, o da hep âyetle cevap veriyordu. 'Bak, sen misafirsin, sonra ramazan da değil' dedim; 'Misafirin ramazanda oruç tutması hayırlı olur' manasına gelen âyeti okudu. 'Peki sen nereye gitmek istiyorsun?' dediğimde de İsrâ sûresinin birinci âyetini okudu; anladım ki Kudüs'e gitmek istiyor. 'Seni o halde deve me bindirip kafilene yetiştireyim' dedim. 'Hayır olarak ne yaparsanız Allah onun karşılığını verir' anlamına gelen âyeti okudu. Devemi getirip önüne ihdırınca, 'Gözlerinizi haramdan sakınınız!' anlamına gelen âyeti okudu.

Ben de başımı başka tarafa çevirdim. Sonra deveye binerken hayvan ürktü ve elbisesi yırtıldı. 'Başınıza gelen musibet, sizin elinizin kazancıdır' anlamına gelen âyeti okudu. Devemi tekrar tuttum, getirdim. 'İşte Allah sizlere bu hayvanları lutfu ihsanıyla ram kıldı, yoksa siz nasıl baş ederdiniz?' anlamına gelen âyeti okudu. Sonra da yola koyulduk. Ben hem bir şeyler okuyor hem de devenin yularından hızlı hızlı çekiyordum. Bu sırada Lokman sûresindeki, 'Yürüyüşünüzde itidalden ayrılmayın, sesinizi de yükseltmeyin!' mealine gelecek âyeti okudu, sesimi kestim, hızımı da yavaşlattım. Bu defa da şiir okumaya başlayınca, 'Kur'an'dan

kolayınıza geleni okuyunuz!' mealindeki âyeti okudu. Artık ağzımı tamamen kapadım. Nereden aklıma geldi, bilmiyorum, 'Senin kocan var mı?' diye sordum. 'Sorduğunuz zaman cevabı hoşunuza gitmeyecek şeyi sormayınız!' anlamına gelen âyeti okudu. Nihayet kafiyele yetiştik. 'Bu kafiyele senin kimin var?' deyince bir âyet okudu, anladım ki evlatları var. 'Peki bunlar ne iş yapar?' dedim, kılavuzluk yaptıklarını anlatacak bir âyet okudu. İsimlerini sordum, üç âyet okudu: Birinde İbrahim, birinde Yahya, diğerinde de Musa ismi geçiyordu. 'İbrahim, Yahya, Musa!' diye seslenince üç tane yiğit delikanlı koşup geldiler. Evlatları gelince Ashâb-ı Kehf'in, 'Para alın da gidin, yiyecek bir şeyler getirin!' anlamına gelen âyetini okudu. Oğullarından biri koştu, yiyecek bir şeyler getirip önüme koydular.

Ben, 'Vallahi, şu ananızın halinden haber vermezseniz bunu yemek bana haramdır' dedim. Dediler ki: 'Bu anamız kırk yıl oldu ki beşer kelâmı konuşmaz. Bir şey istediği zaman bir âyet okur, ne istediğini anlarız. Bir şey sorduğumuz zaman da bir âyet okur, o âyetten alacağımız cevabı alırız.' 'Allah şu ananıza ne büyük bir lutuf ve ih-sanda bulunmuş!' diye mukabele ettim."

Şu anlatılana baktığımız zaman, sadece erkeklerde değil, kadınlarda da Kur'an'la tamamen özleşmiş olan örneklerle karşılaşırız. Öyle ki bütün Kur'an gözlerinin önünde ve kırk yıl beşer kelâmı konuşmuyor. Her istediğini Kur'an'la ifade ediyor. Şimdi böyle ilim sahipleri yanında şimdikilerin esamesi mi okunur?

Hocam, bu yeni hareketle müsteşrik hareket arasında yakın bağlar var gibi. Bu konuda neler söylemek istersiniz?

Bilerek de bilmeyerek de maalesef onların davalarına hizmet ediyorlar. Bilmeyenler mazur sayılmazlar. Böyle, İslâmiyet'e zarar verecek bir hususta bilmemek bizi mazur saydırmaz.

Hocam, Altınoluk'u okuyan bir genç kitle var. İslâmî bilgilenmede bu arkadaşlarımıza neler tavsiye edersiniz?

Tavsiyem; okuyacakları kitabın yazarı, onun inancı ve ilmi hakkında tam bir bilgi sahibi olmalarıdır. Yazarın tam manasıyla güvenilir bir kişi olması gerekir. İsmine ve şöhretine kanılacak olunursa, okunacak her bilgi gerçek olarak kabul edilir. Bu da araştırma açısından çok zararlı olur. Tabii bu tesbitin yapılması zordur. Eskiden Meşîhat'ta "Tedkîkât ve Te'lifât-ı İslâmiyye Encümeni" diye bir müracaat kapısı vardı. İslâmî mahiyette yazılan her kitap basılacağı zaman muhakkak bu encümenin tetkikine arzedilirdi. Dolayısıyla araştırmalarda müellifin tanınması artık gençlerin üzerine düşmektedir.

İslâm'da Ahlâk⁹¹

Din duygusu, Allah'a iman ve ibadet duygusu, insanların yaratılışında mevcuttur.⁹²

İslâmî kaynaklar, Hz. Âdem'den itibaren insanların bu fitrî duygu ile Allah'a iman ve ibadet ettiklerini açıklarlar.

İnsanoğlunun zaman zaman, kendilerinde kuvvet ve kudret gördükleri şeylere; ateşe, güneşe, dağa, taşla, ağaçlara ve hatta bazı hayvanlara tapmaktan kendisini alandırmış olması da yine bu fitrî duygu ve ihtiyacın -mâbudu tayinde hataya düşülmüş- bir neticesi sayılabilir.

Din duygusu nasıl beşer hayatının her safhasında kendisini duyurmuş ve kabul ettirmişse, ahlâk da aynı zamanda varlığını duyurmuş ve kabul ettirmiştir.

Peygamberler umumiyet itibariyle, toplumun bünyesinde istikrar sağlamaya ve devam ettirmeye yarayan prensipleri yaymışlar, Allah'a ibadet emrinin yanı başında

---

91 *Diyanet Aylık İlmî Dergi*, c. 1, sy. 20, s. 2.

92 Rûm 30/30.

daima, toplu yaşayışta göz önünde tutulması ve uyulması gereken ahlâkî kaideler de yer almıştır.

Sina dağında Hz. Musa'nın Allah'tan aldığı ve tebliğ eylediği on emirde,

“Huzurumda senin gayri ilâhların olmasın... Kendin için put, yukarıda semada ya da aşağıda zeminde, zir-i zeminde sularda bulunan şeylerden hiçbirinin sûretini yapmayasın, onlara secde ve ibadet etmeyesin” denildikten sonra; peder ve valideye hürmet etmek, adam öldürmemek, zina etmemek, hırsızlık yapmamak, komşunun aleyhinde yalan yere şahadet etmemek, komşunun evine, ailesine, kuluna, câriyesine, öküzüne veya merkebine, hiçbir şeyine göz dikmemek tavsiyesinde bulunmaktadır.

İncil’de de, “İmdi âdemlerin size her ne muamele etmelerini isterseniz siz dahi onlara öyle ediniz. Zira şeriat ve peygamberler bundan ibarettir” denilmektedir.

Ahlâkın, Kur’ân-ı Kerîm’le, onu tefsir ve izah eden Peygamberimiz’in [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetinde tam ifadesini bulduğu görülür.

Bunlara göre: Fert olarak, cemiyet olarak verdiğimiz sözleri, taahhütlerimizi yerine getirmek, bütün işlerimizde dürüst olmak, her hususta adalet ve insaftan, doğruluktan ayrılmamak, kendi aleyhimize de olsa doğruyu söylemek ve açıklamaktan geri durmamak, fesatçılıktan, yalancılıktan, yalan yere şahitlikten, hırsızlıktan, zinadan, adam öldürmekten, zulümden, kibir ve gururdan, tecessüsten, kötü zandan, gıybetten, istihzadan, riyadan sakınmak, bütün işlerimizde samimi ve iyi niyetli olmak, herkesin

iyiliğini dilemek, gerginlikleri ve dargınlıkları gidermeye çalışmak, hayırlı işlere koşmak, iffetli, sabırlı, sebatlı, cesaretli, tevazulu, afivkâr olmak, muhtaçlara yardımda bulunmak, büyüklere saygı, küçüklere karşı şefkat göstermek... gibi birçok ahlâkî vazifelerle mükellef kılınmış olduğumuz gibi işlediğimiz büyük küçük, hayır şer bütün amellerimizin ahirette hesabı görüleceğini hatırdan çıkarmamakla da ikaz olunmuş, uyarılmışızdır.

İslâm ahlâkı, yaratana kulluk, yaratıklara şefkatten ibaret olmak üzere hulâsa edilmiştir.

İbadet ve taatlerimizde ihlâslı olmak, ilâhî buyruk ve yasaklara göre hareket etmek, Allah'a karşı olan vazifelerimizdendir. Peygamberimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem] karşı olan vazifelerimiz ise ona en büyük sevgi ve saygıyı göstermek, kendisini her hususta örnek edinmek, emir ve tavsiyelerine göre hareket etmekle hulâsa edilebilir.

Dince kötü sayılan davranışlardan dış organlarımızı; haset, kin, nifak... gibi kötülüklerden kalbimizi pak tutmak, ilimle, yüksek ve temiz duygularla bezenmek de kendimize ait vazifelerimizdendir.

Ana ve babalarımızın hayra ve hayırlı işlere dair verecekleri öğütlerini dinlemek, kendilerini üzen, kıran, kızdıran davranışlardan sakınmak, kendilerine sevgi, saygı ve tevazu göstermek, düşkün zamanlarında ellerinden tutmak, destek olmak, ölümlerinden sonra kendilerini rahmetle anmak, yarlığanmaları için Allah'a yalvarmak, vasiyet ve ahitlerini yerine getirmek, dostlarını saymak ve ağırlamak gibi şeyler de ana babamıza karşı yükümlü bulunduğumuz ahlâkî vazifelerimizdendir.

Bir arada yaşadığımız insanlara karşı olan ahlâkî vazifelerimize gelince: Kendilerine daima yumuşak muamele etmek, güleryüz göstermek, kendileriyle selâmlaşmak, haklarını gözetmek, hoşlanmayacakları davranışlardan sakınmak, yardıma muhtaç olanlara yardımdan geri durmamak... bu ahlâkî vazifeler arasında yer alır.

Müslüman, tam manasıyla ahlâkî insan demektir. Büyük Peygamberimiz, *“İslâm, ahlâk güzelliğinden ibarettir”* hadis-i şerifleriyle bunu ifade buyurmuşlardır. Esasen, en yüksek, en büyük ahlâka sahip bulundukları Kur’ân-ı Kerîm’le açıklanan⁹³ Peygamberimiz de güzel, şerefli ve yüksek ahlâkı tamamlamak için gönderildiğini haber vermiş, ümmetine de, *“Güzel ahlâka sarıl. Çünkü, insanların en iyi ahlâklıları, dini en iyi olanlarıdır”*⁹⁴ buyurmuştur.

En iyi ahlâкта yaratılmış oldukları halde namaza dururken, *“Allahım, ahlâkın en güzellerine ulaşmak için bana yol göster. Çünkü en güzel ahlâkı bildirecek ancak sensin. Allahım, fena ahlâkı benden uzak tut. Çünkü ahlâkın fenasını benden uzaklaştıracak ancak sensin”* diyerek yalvarmaları; Allah’tan sıhhat ve afiyet dilerken güzel ahlâk dilemeyi de dillerinden düşürmemeleri, hatta bir gece mütemadiyen, *“Allahım, sûretimi güzel yarattın, sîretimi, ahlâkımı da güzelleştir”* diye yalvarmaları; yâ Resûlallah, bütün gece dua ve niyazınız hep ahlâk güzelliğine dair oldu, denildiği zaman, *“Bir müslüman kul, ahlâkını güzelleştire güzelleştire nihayet onu güzel ahlâkı cennete koyar. Bunun gibi, ahlâkını çirkinleştire çirkinleştire de*

93 Kalem 68/4.

94 Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, 20/144 (nr. 295).

en sonunda onu kötü ahlâkı cehenneme sokar. Müslüman kulun öylesi var ki uykuda iken bile yarlıgandır" buyurmaları, "Kulların işledikleri amellerin en üstünü hangisidir?" sorusuna, "Güzel ahlâkıdır" cevabını vermeleri; kendimiz için istediğimiz şeyi başkaları için de istememiz, kendimiz için istemediğimiz şeyi başkaları için de istemememiz lazım geldiğini emir buyurmaları İslâm'da ahlâka verilen ehemmiyetin büyüklüğünü göstermeye kâfidir.

Yine Peygamberimiz'in mübarek hadislerinden öğreniyoruz ki: Kıyamet günü müslümanların Peygamberimiz'e yakınlık ve sevgililik dereceleri ahlâkî güzellik ve üstünlükleriyle mütenasip olacaktır.

Müslümanlık'ta ahlâkın güzelliği, iman olgunluğuna delil sayılmıştır.

Filhakika; "Müminlerin imanca en olgunları, ahlâkı en iyi olanlardır ki bunlar, kendileriyle hoş geçinilir, halk ile ülfet eder ve kendileriyle ülfet edilir kimselerdir", "İmanın en şerefli ve değerlisi, halkın senden emin olmasıdır. İslâm'ın en şerefli ve değerlisi, halkın, senin dilinden ve elinden selâmette bulunmasıdır. Hicretin en şerefli ve değerlisi de kötülükleri terketmendir", "Bir kimsenin kalbi diliyle, dili kalbiyle bir olmadıkça, sözü işine uymamaktan kurtulmadıkça, komşusu kendisinin şerrinden emniyet ve selâmette kalmadıkça olgun mümin olamaz."

İslâm ibadetlerinin hedefi dahi müslümanları ahlâken yükseltmektir.

Müslümanlığın beş temelinden biri olan namazın gerek nefsimize ve gerek başkalarına karşı yapmakta veya

yapacak olduğumuz fenalıklardan bizi alıkoyacağı haber verilmektedir.⁹⁵

Namaz, her hal ve hareketimize her an murakıp bulunan Cenâb-ı Hakk'ı yâd ve tahattur için eda olunur. Bu yâd ve tahatturun; ahlâkî, içtimaî birçok hata ve isyanlarımızdan geri durmamızı temin edeceği inkâr olunabilir mi? Günde beş defa, Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna çıkan, yaptığı, yapacağı işlerden dolayı hesaba çekileceğini hatırlayan bir insanın yaptığı fenalıklara nadim olacağında ve onları tekrarlamaktan sakınacağında şüphe olunabilir mi?

Oruca gelince: onun da müslümanları takva derecesine ulaştıracağı haber verilmektedir.⁹⁶

Takva, ahirette bize zarar getirecek her şeyden kendimizi korumaktır ki bunun, nefse hâkimiyet kazanmak, üstün ahlâka sahip olmak demek olduğu âşikârdır.

Filvâki, oruç, bizi nefsimizin bütün arzularına karşı mukavemete, açlığa, susuzluğa tahammüle, ihlâsa, riyasızlığa, başkalarına yardıma sevkeden, ahlâkî, içtimaî olgunluğumuzu sağlayan bir ibadettir.

İslâm'ın beş temelinden birini teşkil eden ve dünyanın her tarafına dağılmış ve yayılmış olan müslümanlar arasından her sene yüz binlerce insana, her türlü maddi fark ve imtiyazlardan, âlayışlardan sıyrılarak biri bele sarılan, diğeri omuza atılan iki beyaz örtüye bürünmüş, kalben dünyanın bütün gailelerinden arınmış oldukları halde, bir mahşer hayatı yaşatan hac farizasındaki ahlâkî inceliğe hayran olmamak kabil midir?

95 Ankebût 29/45.

96 Bakara 2/183.

Müslümanlık'taki zekâ farızası; cemiyet içindeki fakirler, yardıma muhtaç olanlar için, zenginlerin malında tanınan bir haktır ki cemiyette, yoksulluktan ve yardım görmemekten doğabilecek bütün huzursuzluklar ve kötülükler bununla önlenir.

Müslümanlığın beş şartı arasında bulunan kelime-i şهادete gelince: Bunda da insanları, asırlardan beri içinde kıvrandıkları akide ihtilaf ve mücadelelerinden mütevellit huzursuzluklardan kurtarmak, gönülleri cihanşümul bir akidede birleştirmek gayesi vardır ki bu da bir Allah'a ve O'nun insanlara gönderdiği en son resûlüne inanmaktan ibarettir.

Bu tevhid akidesi sayesinde ki müslümanlar, içti-maî veya manevi mevkii ne kadar yüksek olursa olsun hiçbir insanoğlu için, Allah'ın kulu olmaktan başka bir vasıf kabul etmeye zorlanamamış, binnetice Müslümanlık'ta bir zümre imtiyaz ve farkı vücut bulmamıştır.

Dinsiz Ahlâk Olabilir mi?⁹⁷

-I-

Bu yazımızda ahlâkın dinden ilham ve kuvvet alıp almadığını, İslâm ahlâkının felsefî ahlâka üstünlüğünü kısaca belirtmeye çalışacağız.

Batılı büyük düşünürlerden Montesquieu *Kanunların Ruhu* adlı kitabının birinci faslının sonunda der ki: “İnsan, fizikî bir yaratık olmak itibariyle öteki cisimler gibi dâimî kanunlara tâbidir. İdrak sahibi bir yaratık olması itibariyle de Tanrı’nın koyduğu kanunlara devamlı surette riayetsizlik eder. Kendi tarafından düzenlenen ve kabul olunanları da değiştirir durur. Kendini idare etmesi lazımdır. Fakat zekâ ve kudreti sınırlıdır. Fâni olan idrak sahibi bütün yaratıklar gibi, insan da bilgisizliğe ve yanılmaya uğrar. Bir yandan edindiği bilgileri, öte yandan kaybeder. İnsan, duygulu bir varlık olduğundan, binlerce ihtirasın hedefidir. Böyle bir yaratık, yaratıcısını her an unutabilirdi; Cenâb-ı Hak onu dinî kanunlarla uyardı. Öyle bir yaratık,

97 *Diyanet Aylık İlmî Dergi*, c. 2, sy. 4, s. 5; sy. 28, s. 6-7.

kendini de daima unutabilirdi. Filozoflar onu ahlâkî kanun ve prensiplerle uyardılar. Sosyal bir toplum içinde yaşamak üzere yaratılmış olduğundan temasta bulunduğu fertleri unutabilirdi; hâkimler, siyasî ve medenî kanunlar koyarak onu vazifesini yapmaya davet ettiler."

Montesquieu'nun bu sözlerine göre, ahlâkî kanun ve düsturları filozoflar ortaya koymuş oluyorlar.

Din adamlarına göre ise ahlâkın kaynağı vahiy ve semavî kitaplardır. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen peygamberler, insanlara ilâhî hükümleri bildirmiş ve binnetice ahlâkı da öğretmişlerdir.

Kanaatimizce, bu iki görüş arasında hakikatte ayrılık ve aykırılık yoktur. Çünkü muhtelif zamanlarda yetişen filozofların zaman ve mekânları, ya bir peygamberin zuhuru zamanına yahut o zamanın tesiri altında bulunan zamana rastladığı cihetle, filozoflar tarafından ortaya konulmuş olan ahlâkî düsturlar ve prensipler de bu suretle peygamberlerin telkinlerine varıp dayanır.

Din ile ahlâk arasında sıkı bir münasebet ve bağ mevcuttur. Dine dayanmayan ahlâkın usul ve kuralları ne kadar sağlam olursa olsun köksüz bir ağaç gibi gerçek feyizden mahrum ve er geç kurumaya mahkûmdur.

Önceleri ahlâk, Hz. Süleyman'ın meselleri, meşhur eski Yunan mütefekkirlerinin vecizeleri, Lysias gibi şairlerin şiirleri ile umumi tavsiyeler ve sohbetler halinde öğretilirdi. Sonraları, Yunanistan ve Roma mekteplerinde ilim halinde Pisagor, Sokrat, Eflâtun ve Aristo gibi filozofların felsefî eğitimlerinde yer almış, bilhassa Aristo tarafından

müstakil bir ilim olarak düzenlenmiştir. Son zamanlarda ise ahlâk; ilmü'n-nefs (psikoloji), mantık, metafizik gibi felsefî bilgiler arasına katılmıştır.

Felsefî ahlâk; başlıca, lezzet, menfaat ve vazife prensipleri üzerine kurulmak istenilmektedir.

Ahlâkı, vazife üzerine kurmak isteyenler arasında bulunan Kant ahlâk için akla dayanan bir vazife ve mesuliyet kaynağı kabul eder. Ve vazife inancının, kanun inancını gerektireceğini ve bunun için vazifeye dayanan bir kanun ahlâkı olduğunu söyler; kanuna saygı ve itaati, ahlâkın en yüksek basamağı sayar, bununla beraber, Kant'ın vazifeyi, ahlâk için tam ve kesin bir temel saymadığı da şu sözlerinden anlaşılmaktadır: "Vazife, ey büyük ve yüce kelime! Sana yaraşan kaynak nedir? Acaba sana yaraşan kökü nerede bulmalı?"

Ahlâk için kök diye sarıldığı vazifenin bir dal olduğunu anlayan Kant'ın aradığı kök, şüphe yok ki ilâhî vahiydi, dindi.

Hayatın gayesi, ahlâkın kökü, ne zevk ne menfaat ne de vicdan olabilir. Bunlar da ayrıca birer köke, beslenecekleri birer kaynağa bağlanmak ihtiyacındadırlar.

Hoşumuza giden veya bize faydalı olan şeyleri hayır, hoşumuza gitmeyen veya bize faydalı olmayan şeyleri şer sayacak olursak sosyal düzenden, ahlâktan eser kalır mı?

Maddi menfaatler ve arzular uğrunda birbirlerini boğazlamak fırsatını elde eden insanları, vicdanlarının sesi mi, yoksa uhrevî sorumluluk kaygısı ve korkusu mu geri durdurabilir?

Ahlâkî bir düsturun bütün kıymet ve önemi onun pratik değerindedir.

İslâm ahlâkı, nazariyeden ziyade, pratik bir değer taşır. Çünkü Peygamberimiz ancak ahlâkî üstünlükleri tamamlamak için gönderildiğini, İslâmiyet'in huy güzelliğinden ibaret olduğunu bildirir. Nitekim Kur'an'da da Peygamberimiz'e "*Sen, ahlâkın en yükseğine sahipsin*" (Kalem 68/4) buyrulur.

İslâm ahlâkı Kur'an'a ve Peygamberimiz'in onu açıklayan sünnetine (sözlerine ve gidişatına) dayanır.

Kur'an'da, insanların yaratılışları itibariyle bedence ve ruhca en güzel bir biçimde yaratılmış, en şerefli bir varlık oldukları bildirildiği gibi, hevâ ve hevesleri peşinde sürüklendikleri takdirde en aşağı derecelere düşecekleri ve bundan korunmak için de Allah'a iman ve yararlı işler yapmanın gerektiği (Tîn 95/4,6); insanların başıboş bırakılmayacakları (Kıyâme 75/36) haber verilir.

Yararlı işlerden maksat, Allah'a ibadetten, insanın kendisine, ailesine, milletine bütün insanlara varıncaya kadar yapılan ve faydalı olan fiil ve hareketlerdir.

-II-

Felsefenin en salim, en sağlam ahlâk prensiplerinden hiçbirinin İslâmiyet'te ihmal edilmemiş olduğu görülür.

Felsefî ahlâkın en önemli düsturlarından biri, insanın işlerinde hür ve iradesine sahip olmasıdır. Filhakika, iradesine sahip bulunmayan bir kimsenin işlerinde ahlâkî bir değer ve sorumluluk aranılmaz.

Kur'an, "İnsanın eline geçecek olan, çalıştığı şeyden başkası değildir. Çalışmasının karşılığı da yakında görülür" (Necm 53/39-40),

"Kim, zerre ağırlığınca hayır işlerse onu görür. Kim zerre ağırlığınca kötülük işlerse onu görür" (Zilzâl 99/7-8),

"İyi, hayırlı iş yapan kendine, kendi yararına, kötü iş yapan da kendi zararına çalışmış olur" (Fussilet 41/46) mealindeki âyetleriyle insanın iradesine sahip ve işlerinde serbest olduğunu açıkça bildirir.

Felsefî ahlâk kurallarından ahlâkî sorumluluk formülü de İslâmiyet'te en dikkate değer şekilde yer alır. Kur'an'da şöyle buyrulur:

"Allah yaptığından sorumlu değildir. Halbuki insanlar sorumludurlar" (Enbiyâ 21/23), "Bir kavim kendi seciyelerini değiştirmedikçe Allah da onlara vermiş olduğu şeyleri, ihsan ettiği nimetleri değiştirmez..." (Ra'd 13/11), "Siz nefsinizde olanı açıklasanız da gizli tutsanız da Allah sizden onun hesabını soracaktır" (Bakara 2/284), "Şüphe yok ki kulak, göz, kalp.. Bunların hepsinden dolayı insana sorulacaktır" (İsrâ 17/36).

Peygamberimiz de [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurur:

*"Kıyamet gününde âdemoğlu beş şeyden sorulmadıkça Rabb'inin huzurundan ayrılmaz: Ömrünü ne ile tükettiğinden, ne suretle geçirdiğinden, gençliğini ne ile yıprattığından, malını nereden kazanıp nereye sarfettiğinden, ilmi ile ne türlü hareket ettiğinden."*⁹⁸

“Kim kıyamet gününde sıkı bir hesaba çekilirse azap olunur, yahut helâk olur.”⁹⁹

İslâmiyet; mesuliyet konusunda birinin suçundan dolayı başkasını cezalandırmaz. Kur'an'da bu hususta şöyle buyrulur: *“İşte onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandığınız da kendinizdir. Onların yaptıklarından siz sorulmazsınız”* (Bakara 2/134).

Yapılan hayır ve şer şümüllü, başkalarına sirayet edecek mahiyette ise bundan dolayı insanın faydalanması ve zararlanması mümkündür. Bu konuda Kur'an'da şöyle buyrulur: *“Kıyamet gününde kendi günahlarını tamamıyla yüklendikten başka bir de anlamadan, dinlemeden sapkınlığa sürükledikleri kimselerin günahlarını yüklenenlerin günahı ne fena ne ağırdır!”* (Nahl 16/25).

Peygamberimiz de şöyle buyurur:

“Kim iyi bir âdet ortaya koyarsa hem bunun karşılığına hem de onunla hareket edenlerin alacakları mükâfat kadar bir karşılığa nail olur. Kim de fena bir âdet ortaya koyarsa kıyamet gününe kadar hem kendi amelinin günahını hem de onunla âmil olanların günahını yüklenir.”¹⁰⁰

İslâm ahlâkında sorumluluk, peygamberlere dahi teşmil olunur. Kur'an'da şöyle buyrulur: *“Her halde kendilerine peygamber gönderdiğimiz ümmetleri sorguya çekeceğimiz gibi, peygamberleri de sorguya çekeceğiz”* (A'râf 7/6).

⁹⁹ Müslim, Cennet, 19.

¹⁰⁰ Müslim, Zekât, 21, İlim, 6.

Sorumluluk konusunda Peygamberimiz'in hadisleri ne kadar şümullü ve dikkat çekicidir: *"İyi biliniz ki her biriniz çobansınız ve her biriniz sürüsünden sorumludur. İnsanlara önderlik eden çobandır ve idare ettiklerinden sorumludur. Erkek, evindeki çoluk çocuğunun çobanıdır ve onların idaresinden sorumludur. Kadın, kocasının evinin çobanıdır ve onun idaresinden sorumludur. Hizmetçi, efendisinin malının çobanıdır ve ondan sorumludur. Hulâsa iyi biliniz ki hepiniz çobansınız ve hepiniz idareniz altındakilerden sorumlusunuz."*¹⁰¹

Felsefî ahlâk müeyyidelerinden vicdanî sorumluluk düsturuna gelince: İnsan vicdanının iyiyi, kötüyü seçmeye yarayacak bir kuvvet, bir meleke olduğuna ve bunu insanı hayra götürmeye, kötülükten çevirmeğe kâfi geleceğine kani olunmuş ve fakat herkes tarafından onun sesine kulak verilmeyişine hayret edilmiş, vicdanın bu yolda başlı başına bir müeyyide olamayacağına dikkat edilmemiştir.

İslâmiyet; vicdanı da hayır ve şerri de en açık şekilde tarif etmiştir. Gerçekten, insanda hayra, iyiliğe karşı yaratılıştan bir meyil, şerre ve fenalığa karşı da bir nefret hissi vardır. Cenâb-ı Hak, insana hayrı şerri birbirinden ayıracak bir kuvvet bahşetmiştir. Kur'an'da şöyle buyrulur: *"Allah nefse kötülükleri de Allah'tan korkmayı da hayrı da şerri de ilham suretiyle bildirdi"* (Şems 91/8).

Peygamberimiz de [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurur:

"İyilik, hayır ve fazilet, kalbin sükûnet ve rahatlık duyduğu, yatıştığı şeydir. Kötülük ve günah da içini sıkan, tırmalayan

101 Buhârî, Cum'a, 11, İstikrâz, 20, Itk, 17, 19, Vesâyâ, 9, Nikâh, 90, Ahkâm, 1.

şeydir. Aksine fetva verseler de aldırma",¹⁰² "İçini tırmalayan, seni rahatsız eden şeyi bırak", "İyilik güzel ahlâk, kötülük de göğsünü, içini rahatsız eden şeylerle halkın bilmesini istemediğin şeylerdir" "İyilik ve hayır, içinin kolayca kabul ettiği ve kalbinin yatıştığı şeydir. Kötülük de içinin kolay kolay kabul etmediği, kalbinin yatışmadığı şeylerdir. Aksine fetva verseler de aldırma", "Halkın senden görmesini istemediğin şeyi yalnız iken de kendi kendine iken de yapma", "Sana fetva verseler de bir kere de kalbine danış."

İslâmiyet, vicdanın sesine kulak verilmesini isterken, aynı zamanda birtakım manevi şer kuvvetlerinin aynı kandan insana kötülükler fısıldadığını da haber vererek bizi dikkate davet etmek suretiyle felsefî ahlâk kurucularının takılıp şaşırıp kaldıkları noktalardan ileri geçirir.

Hulâsa dine dayanmayan, dinden kuvvet almayan vicdan sorumluluğu veya hemcinsimize karşı sorumluluk prensipleri, ahlâkın başlı başına müeyyideleri olamaz ve sosyal toplum düzenini sağlayamazlar. Voltaire'in dediği gibi, "Dinsiz, yani uhrevî sorumluluk endişesi duymayan bir kimse, cezasız kalacağını bilse, her çeşit kötülüğü işlemeyi göze alırdı."

Felsefî ahlâka göre vazife, ahlâkın temelidir. Bunun içindir ki, "başkalarının bize yapmalarını istediğimizi bizim de onlara yapmamız, bize yapılmasını istemediğimiz şeyi bizim de onlara yapmamamız gerektiği" esası tesbit edilmiştir. Bu düstur Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] hadisinde şöyle ifadesini bulur: "*Halkın sana yap-*

102 Dârimî, Büyû', 2; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 4/227.

*masını istediğin şeyi sen de onlara yap. Halkın sana yapmasını istemediğin şeyle halkı rahatsız etme.”*¹⁰³

Amelde, ihlâs ve samimiyyetin İslâmiyet’te büyük önemi vardır. Peygamberimiz şöyle buyurur: “Allah sizin sûretlerinize ve işlediklerinize bakmaz, kalplerinize ve niyetlerinize bakar”¹⁰⁴, “Ey insanlar! Amellerinizin Allah rızası için olmasına, ona başka bir niyet karışmamasına dikkat ediniz. Çünkü Allah, amellerden ancak hâlis olarak kendi rızası için yapılanlardan başkasını kabul etmez”¹⁰⁵, “Allah, amelin yalnız hâlis olanını ve kendi rızası gözetilerek yapılanını kabul eder. Menfaat, nam ve şöhret kazanmak maksadıyla yapılan ameller için sahibine bir şey yoktur.”

Felsefî ahlâktaki, “Vazife, vazife olduğu için yapılır” düsturu, İslâmiyet’te, “Bir vâcip, Allah’ın emri olduğu için yapılır” esasıyla paraleldir.

Felsefî ahlâk kurucuları, insanların kabiliyet ve derece farklarını da göz önünde tutmamışlardır. İslâm ahlâkında ise insanlar şöyle gruplandırılmıştır:

a) Maddi hayattan ve maddi menfaatten başka bir şey düşünmeyenler,

b) Fiil ve hareketlerinde, cennet ümidi ve cehennem korkusu hâkim olanlar,

c) Allah’a yaklaştırmaya, ilâhî rızayı kazanmaya nailiyetten başka bir şey gözetmeyenler.

103 Müslim, İmâret, 10; bk. İbn Mâce, Fiten, 9.

104 Müslim, Birr, 10; İbn Mâce, Zühd 9.

105 Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 8158.

Felsefî ahlâk düsturları olmak üzere ortaya atılan prensiplerin, dinî emir ve tavsiyeler arasında bulundukları sabit olunca, felsefî ahlâkın dahi dine dayandığını ve dine dayanmayan ahlâkın müeyyidesiz birer nazariyeden ibaret kalacağını kabul ve itiraf etmek gerekmez mi?

Selefîlik, Mezhep, İctihad¹⁰⁶

Esselâmu aleyküm ve rahmetullah,

Muhterem İrfan Sönmez Bey;

Şahsıma hitaben yazıp adresime gönderdiğiniz mektubu okudum.

Sizi şahsen tanımamakla beraber, sözlerinizden imanlı ve amelli müslüman bir Türk genci olduğunuzu anladım.

Şahsım hakkında gösterilen gıyabî saygıya müteşekkirim.

İçinden çıkamadığınızı söylediğiniz bazı meseleler hakkında vereceğim cevabın, sizi tatmin edeceğini, müteselli ve mutlu kılacağını yazıyorsunuz.

Sıhhatimin müsaadesizliğine bakmayarak, bu samimi isteğinizi yerine getirmeyi, dinî ve millî bir borç saydım:

1. Son zamanlarda, iyice yaygınlaştığını ve zihinlerde bazı şüpheler uyandırdığını ve genellikle şaibeli şahıslar-

---

106 İrfan Sönmez'e hitaben yazılan mektup (17 Haziran 1983).

dan kaynaklandığını bildirerek, bugünkü Selefiyyecilik mezhebi hakkındaki tutumunuzun, ne olması gerektiğini soruyorsunuz.

Selefiyye, aslında sahabe ve tâbiîn mezhebinde bulunan fıkıh ve hadis bilginleri olup bunlar, her türlü noksan ve eksik sıfatlardan takdis ve tenzih ederek Cenâb-ı Hakk'a iman ederler, bu hususta tafsilata, derin derin düşünmelere dalmaya gerek görmezler.

Hak Teâlâ'nın varlığını, Kur'ân-ı Kerîm'in gösterdiği gibi, yerde ve göklerdeki eserleriyle, yani hudûs ve hikmet delilleriyle istidlal; esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeyi de, naslarda vârit olduğu üzere ve Allah Teâlâ'nın şanına layık bir surette ispat ve bu husustaki nasların manalarını Allah'a havale ederlerdi.

Hanefîler'in eskileri Selefî, sonrakileri Mâtürîdî'dirler.

Şâfiîler'le Mâlikîler'in eskileri Selefî, sonrakileri ise Eş'arî'dirler.

Hanbelîler'in çoğu Selefî, bir kısmı da Eş'arî'dir.

İslâm kelâmcılarından İmam Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî (v. 333/944), Semerkandlı olup Hanefî mezhebinde idi.

İmam Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî (v. 324/935-36) ise, Basralı olup Şâfiî mezhebinde idi.

Gerek Mâtürîdîler, gerek Eş'arîler ve de Selefîler'in hepsi Ehl-i sünnet idiler.

Selefiyye; gerçek manasını yalnız Allah'ın bildiği müteşâbih âyetlerde murad-ı ilâhîyi anlamak hususundaki aczlerini de itiraf ederler.

Cahillere, müteşâbihler üzerinde susmalarını, bilginlere de bu husustaki soruları cevapsız bırakmalarını tavsiye ederler.

Âyetleri zâhirî manalarından, akıl veya zevk yoluyla kaydırmaktan, yani te'vil etmekten çekinirlerdi.

Kalbi bozabilecek şeyleri düşünmezler, yüksek ve önemli bazı meselelerin, Peygamberimiz [sallallahu aleyhi ve sellem] ve güzide ashabınca mâlum bulunduğunu ve fakat, bunlarla uğraşmanın -zararlı olacağı dolayısıyla- menolunduğunu kabul ve teslim ederlerdi.

Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî gibi kaynağı Kitap ve Sünnet'ten ibaret dört büyük ve hak mezheple asırlardan beri kaynaşmış ve hiçbir ayrıcalığı kalmamış bulunan Selefiyye mezhebini, durup dururken bugün ortaya atmanın, sûret-i haktan görünerek müslümanları dinlerinde tefrikaya ve zaafa düşürmekten, bölmekten başka bir manası olabileceği düşünülemez.

Ne hazindir ki bu cereyan ilim ve İslâm dini adına yapılmaktadır!

İslâm dünyasında zaman zaman müctehid geçinenler zuhur etmiş, bu da gerçek müctehid kıtlığından ileri gelmiştir.

Gerçek müctehid: Kitap ve Sünnet'e hakkıyla vâkıf olan, daha geniş bir deyişle; fikhî hükümlere ait âyet ve hadislerin lugavî ve şer'î mânalarını, Kitap ve Sünnet arasında müşterek olanları; hâs, âm, zâhir, hafî, müşkil, hakikat, mecaz, işaret... gibi elfâz-ı Kur'âniyye'yi, sünnetin

metinlerini, mânaya delalet eden lafızlarını, senedlerinin tevâtür, şöhret, âhâd sûretlerinden hangisiyle geldiklerini, nâsih ve mensuhları, icmâm vârit olduğu yerleri, kıyasın (ictihad) çeşitlerini... fıkıh usulüne göre şartlarıyla birlikte hakkıyla bilen en yetkili ilim ve din adamı demektir.

Böylesinin, ayrıca sözüne güvenilir olması da lazımdır.

Bütün bu vasıfları kendilerinde toplamış olanların başında dört mezhep imamı olan zatlar gelmektedir ki müslümanlar on iki asırdan beri onlardan her birini Allah'a ibadet yolunda kendilerine rehber edinerek izlerinden gitmekte bulmuşlardır.

Dünya ve ahiret mutluluğu da ancak bundadır.

Çağımızda Kitap ve Sünnet'e, değil bunlar derecesinde vâkıf olmak, hatta bu mezheplere bağlı müctehidlerin altıncı tabakasının altında kalan ve vazifesi, sadece kendisinden öncekilerin hüküm ve fetvalarını ezberlemek ve onlara göre hüküm ve cevap vermekten ibaret bulunan ilim ve din adamları bile ictihada yetkili sayılmamaktadır.

2. Toplu bir halde okuduğunuz kitapları bildiriyor ve daha ne gibi kitapları ve nasıl okumayı tavsiye edeceğimi soruyorsunuz.

İslâm dininin, iman ve ibadet esasları olmak üzere iki esası olup bunları öğrenmek kadın ve erkek her müslümana farzdır.

Bu hususta Ömer Nasuhi Bilmen merhumun *Büyük İlmihal*'i dil bakımından biraz ağırca ise de güvenilir olarak okunabilir.

İmam Gazâlî merhumun eserleri, daha çok ahlâkî mahiyet taşır ve zaman zaman okunmaya şayandır.

1953 yılından itibaren Ankara Radyosu'ndan, iman, ibadet ve ahlâk konularında yapmış olduğum "Dînî ve Ahlâkî Sohbetler" imden adresinize bir nüsha postaladım. Bundan da sık sık yararlanabilirsiniz.

Ehl-i sünnet itikad ve ameline aykırı görüş taşıyan, dinî ve millî birliğimizi bozacak mahiyetteki kitapları okumayınız, öğrenmek için olsa da.

3. Allah'ı zikir ibadeti hakkındaki görüşümü soruyorsunuz.

İbadetler: Farz, vâcip, sünnet ve müstehap olmak üzere dört bölüme ayrılır ve bu sıralamaya göre de önem taşır.

Namaz, bütün müslümanlara farz bir ibadet olduğu gibi, Allah'ı zikretmek de Kur'ân-ı Kerîm'le sabit ve Peygamberimiz tarafından beş vakit namazın sonlarında otuz üçer kere "Sübhânallah", "Elhamdülillâh", "Allahüekber" diye okunması tavsiye buyrulmak suretiyle Asr-ı saâdet'ten beri yerine getirilegelmiş müstehap bir ibadettir.

Farz, vâcip, sünnet ve müstehap olan bir namazı öğrendikten sonra kılmak için, herhangi bir imam efendiden izin ve müsaade almaya hâcet olmadığı gibi, müstehap olan zikir ibadetini, ehlinden öğrendikten sonra onu okumak için ayrıca izin ve müsaade almaya da hâcet yoktur.

Namazımızı nasıl ancak Allah Teâlâ'yı görür gibi olarak kılar ve kılmak zorunda isek, zikir ibadetini de öylece yapmak zorundayız.

Namazda yapmamız câiz olmayan bir şeyi, zikir ibadetinde de yapamaz, ibadeti ibadetlikten çıkaramayız.

Tasavvuf kitaplarında sözü edilen rabıta, kanaatimizce, kalbi her türlü dünyevî ve uhrevî düşüncelerden uzak tutabilmek için, ibadetin -içinde değil- dışında yapılabilecek bir tecrîd provası niteliğindedir. Allah Teâlâ'ya yapılan bir ibadet, bu provaya alet edilmemeli, daha doğrusu Allah'ın huzurunda ibadet provası yapmaya kalkmamalıdır.

"Allah'ın selâmı hepimizin üzerine olsun!" duasıyla mektubuma nihayet veririm.

Ma'rifetnâme ve Evrim Teorisi¹⁰⁷

Selâmün aleyküm!

Muhterem Mustafa Küçüksipahi Bey;

5 Kasım 1984 tarihli mektubunuza karşılıktır:

Bahis mevzuu ettiğiniz mesele, *Ma'rifetnâme*'de -maalesef- mevcuttur.

Merhum Ahmed Davudoğlu kardeşimiz, takdim yazısını herhalde *Ma'rifetnâme*'yi tamamıyla okumadan yazmıştır.

İbrahim Hakkı hazretleri, hiç şüphesiz, mübarek bir zattır, Allah dostlarındandır.

Ehl-i sünnet akîdesinde; peygamberân-ı izâm hazerâtından bile, makamlarına göre, zelle sudûru mümkün görülürken, evliyaullahtan hata sudûr edemeyeceği düşünülemezdir.

Ma'rifetnâme; eski yeni çeşitli ilim dallarına ait birtakım bilgiler ve görüşler mecmuası mahiyetinde bir kitaptır, ilmihal kitabı değildir.

---

107 Mustafa Küçüksipahi'ye hitaben yazılan mektup.

Binaenaleyh, *Ma'rifetnâme'*deki her şeyi, İbrahim Hakkı hazretlerinin eseridir diye doğru saymak, kabul etmek zorunluluğu yoktur.

Mesela onda: İnsanın, maymun cinsinin tekâmül ettiği gibi gösterilen satırlar, tamamıyla yanlıştır.

Müslümanların elinde, hakkı bâtıldan ayıran iki esaslı kıstas vardır: Kitap, Sünnet.

Bunlara ters düşen her söz ve her görüş geçersizdir.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre; Cenâb-ı Hak, insanları, kendisine ibadet ettirmek üzere, insan olarak yaratmıştır.¹⁰⁸

İnsanları yaratmaya, Hz. Âdem'in yaratılışıyla başlayacağı sırada da meleklerle, "Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım" buyurduğu zaman, melekler, "Biz, seni hamdinle tesbih ve takdis edip dururken, orada bozgunculuk edecek kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?" demişler; yüce Allah da, "Sizin bilemeyeceğiniz şeyleri ben bilirim!" (Bakara 2/30) buyurmuş, Âdem'e tüm esmâyı öğretmiş, sonra onları meleklerle gösterip, "Doğrucular iseniz, bunları isimleriyle haydi bana haber veriniz!" (Bakara 2/31) buyurmuştur.

Melekler de, "Seni, tenzih ederiz, Senin bize öğrettiğinden başka, bizim hiçbir bilgimiz yok! Her şeyi hakkıyla bilen ve her yaptığıını yerli yerinde yapan sensin sen!" (Bakara 2/32) demişlerdir.

Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Ey Âdem! Onları, isimleriyle kendilerine haber ver!" (Bakara 2/33) buyurup o da onları isimleriyle söyleyivermişti...

Cenâb-ı Hak, Hz. Âdem'i yaratmadan önce onu bir beşer, bir insan olarak yaratacağını da açıklamış:

"Hatırla o vakti ki Rabb'in, meleklerle, 'Ben, kuru bir çamurdan, sûretlenmiş bir balçıktan bir beşer yaratacağım!

O halde, ben, onun yaratılışını bitirdiğim, ona ruhumdan üflediğim zaman, siz, derhal onun için secdeye kapanınız!' buyurdu.¹⁰⁹

Bunun üzerine meleklerin hepsi toptan secde etti" (Hicr 15/28-30) buyurmuş olduğu gibi, Nisâ sûresinde: *"Ey insanlar! Sizi, bir tek candan yaratan, ondan da yine onun zevcesini vücuda getiren ve ikisinden, birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabb'inize karşı gelmekten sakınınız!"* (Nisâ 4/1).

A'râf sûresinde de, *"Ey âdemoğulları! Şeytan, ana ve babanızı, fena yerlerini kendilerine göstermek için, elbiselerini soyarak nasıl cennetten çıkardıysa, sakın size de bir fitne yapmasın!"* (A'râf 7/27) buyurmuş; ayrıca müteaddit âyetlerde de insanlara, *"Ey âdemoğulları!"* diye hitap buyrularak insanların, Hz. Âdem'in oğulları oldukları açıklanmıştır.¹¹⁰

Yüce Allah, insanları da çirkin biçim ve kılıktaki maymunlar gibi değil, bilakis "en güzel bir biçimde" (fî ahsen-i takvîm) yaratmış olduğunu da açıklamıştır.¹¹¹

Hayvanların yaratılışına ve yapısına gelince;

Onların da hayvan olarak yaratıldıklarını, yine ilâhî kitabımızdan öğreniyoruz:

¹⁰⁹ Yaratılış bitirilir bitirilmez, ruh üflenip âdem haline gelindiğine ve hemen secde emri verildiğine göre, yıllarca maymun olarak kalındığı nasıl iddia edilebilir?

¹¹⁰ A'râf 7/3, 35, 172; İsrâ 17/70; Yâsîn 36/60.

¹¹¹ Tîn 95/4.

“Allah, her hayvanı sudan yarattı.

İşte, bunlardan kimisi karnı üstünde yürüyor, kimisi iki ayağı üstünde yürüyor, kimisi de dört ayağı üstünde yürüyordur.

Allah, ne dilerse yaratırdır.

Çünkü Allah, her şeye hakkıyla kadirdir” (Nûr 24/45) buyrulduğunu görüyoruz.

Bu kadar kesin ve açık beyanlar karşısında; tasavvufî bir zevk ile de olsa, insanın ahlâkî zaaflarından sıyrıla sıyrıla katedeceği aşamaları temsil ve tasvir eden her aykırı söz ve görüş geçersiz sayılır.

Gerçi kâinatta bir tekâmül ve gelişme vardır.

Vardır amma bu, sanıldığı gibi bir cinsten diğer bir cinse geçiş şeklinde değil, aynı cins dahilinde bir gelişme ve iyileşme mahiyetindedir.

Şimdiye kadar, hiçbir hayvan, zâhirî benzerliklerine rağmen, gelişerek kendi cinsinden başka bir hayvan olmamış ve olmamaktadır.

At, deve, eşek, maymun, ehlî vahşî, büyük küçük bütün hayvanlar, sayısız çeşitleriyle bütün kuşlar dahi birbirlerine olanca benzerliklerine rağmen, ancak kendi cinslerini devam ettirmişlerdir. Hiçbirinin, kendi cinsinden başka bir cinse değiştiği görülmemiştir ve görülmemektedir.

Bitkilerde de durum aynıdır.

Hiçbir zaman, arpa ekilen tarladan buğday biçilmemiş, buğday ekilen tarladan da pirinç elde edilmemiştir.

Hulâsa: Kâinatta her çekirdek, her tohum, ancak ve ancak kendi cinsinin, kendi nevinin özelliğini taşımaktadır.

Gen nazariyesiyle, bu gerçek kabul edilmeye doğru gidilmektedir.

İslâm ve Sağlık

Bismillâhirrahmânirrahîm

Önce yüce Allah'a hamdü senâ eder, Peygamberimiz'e ve ashabına salâtü selâmımı sunarım.

Aziz davetliler!

Açılış törenini yapmak üzere toplandığınız şu sağlık kuruluşunuzun, millet ve memleketimize hayırlı hizmetler vermekte devam etmesini Cenâb-ı Hak'tan niyaz eylerim.

Bizzat bu törene katılıp konuşmayı çok isterdim. Fakat sıhhî durumum buna müsait olmadı.

Bununla beraber, birkaç satırlık şu konuşmamla kendimi müteselli kılıyorum.

Aziz davetliler!

Bilindiği gibi yüce dinimiz, vücut sağlığına büyük önem vermiştir. Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] mübarek hadis-i şeriflerinde açıkladıklarına göre; beş şeyden önce beş şeyi:

Ölümümüzden önce hayatımızı, sağlığımızı ganimet bilmemiz, değerlendirmemiz gerekmektedir.

Hastalığımızdan önce, sağlığımızı ganimet bilmemiz, değerlendirmemiz gerekmektedir.

Meşguliyet zamanımızdan önce, boş vakitlerimizi ganimet bilmemiz gerekmektedir.

İhtiyarlığımızdan önce, gençliğimizi ganimet bilmemiz, değerlendirmemiz gerekmektedir.¹¹²

Fakirliğimizden önce de zenginliğimizi ganimet bilmemiz, değerlendirmemiz gerekmektedir.

Kıyamet günü de beş şeyden:

Ömrümüzü nerede ve ne suretle geçirdiğimizden,

Gençliğimizi nerede ve ne suretle yıpratıp çürüttüğümüzden,

Servetimizi nereden ve ne suretle kazanıp nerelere harcadığımızdan,

Edindiğimiz bilgilerle ne yaptığımız, nasıl amel ettiğimizden sorguya çekilmedikçe, Rabbimiz'in huzurundan ayrılamayacağız.¹¹³

Bütün bunlarla birlikte, dünyada ve ahirette Allah'tan af ve afiyet de dileyeceğiz. Çünkü insanlara kuvvetli imandan sonra afiyetten daha hayırlı bir şey verilmemiştir.

112 bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 13/223; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10248.

113 Tirmizî, *Kıyâmet*, 1; Dârimî, *Mukaddime*, 45.

Yine Peygamberimiz'in [sallallahu aleyh vesellem] mübarek hadis-i şeriflerinden öğreniyoruz ki: *"Hiçbir hastalık, devasız, şifasız değildir. Ancak ölüm ve ihtiyarlık bundan müstesnadır."*

Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] hastalandıkça, tedavi olduğu ve bizlere de hastalıklarımızı tedavi ettirmemizi emir ve tavsiye buyurduğu hepimizin mâlumudur.

Hiz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] zevcesi Hiz. Âişe'ye, ablası Hiz. Esma'nın oğlu, tâbiîn bilginlerinin büyüklerinden Urve b. Zübeyr,

"Ey teyzeler! Ben, senin fıkihtaki geniş bilgine şaşmıyorum. Çünkü Resûlullah'ın zevcesidir, derim.

Ben senin tarih ve edebiyattaki geniş bilgine de şaşmıyorum; çünkü Ebû Bekir'in kızıdır derim.

Ben senin tıptaki geniş bilgine şaşıyorum.

Bu sana nereden geldi?" diye sorduğu zaman Hiz. Âişe,

"Urveciğim! Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], son zamanlarında birçok kabilelerden temsilciler gelir, Mescid-i Nebvî'de kalırlardı.

Temsilcilerin içinde yaşlılar bulunur ve içlerinde de hastalananlar olur, hastalıklarını birbirlerine anlatırlar ve ne yapacaklarını sorarlardı. 'Şunu, bunu yaparsan iyileşsin!' diye tavsiyede bulunurlardı.

Ben de onların söylediklerini ve bu hususta Medine halkından dinlediklerimi de ezberler, hastalandığı zaman Resûlullah o ilaçları yapar, iyileştirirdim.

İşte, böylece tıp bilgim gelişti” demiştir.

Peygamberimiz’in [sallallahu aleyhi vesellem], Hendek Savaşı’nda yaralanan ve sonradan hastalanan Sa’d b. Muâz’ı, o zamanın imkân ve şartlarına göre, tedavi ettirmek üzere, Mescid-i Nebvî’de bir çadır kurdurup Rûfeyde Hatun’u görevlendirmiş olduğunu da biliyoruz. Başka örnekler hâcet yoktur.

Bugün açılışı ile mutluluk duyduğumuz bu sağlık kuruluşu ile tedavi hizmeti halkımızın ayağına kadar götürülmüş bulunmaktadır.

Millet ve memleketimiz için hayırlı olsun, âmin!

Şûra Hakkında¹¹⁴

Sorular:

1. Şûra nedir?
2. İslâm'da şûranın ehemmiyeti nedir?
3. İslâm'da şûra meselesini lüzumlu kılan sebepler nelerdir?
4. Bu müessesenin işlerlik kazanması için müslümanların yapmaları gereken şeyler nelerdir?

Bir hadis-i şerifte, *"Yöneticileriniz en hayırlılarınız, zenginleriniz en cömertleriniz olduğu ve işleriniz de aranızda müşavere ile yürütüldüğü zaman, toprağın üstü sizin için toprağın altından daha hayırlıdır."*

*Yöneticileriniz en kötüleriniz, zenginleriniz en cimrileriniz olduğu ve işleriniz de kadınlarınıza havale edildiği zaman ise, toprağın altı sizin için toprağın üstünden daha hayırlıdır"*¹¹⁵

¹¹⁴ İslâm, Haziran 1990, s. 82.

¹¹⁵ Tirmizî, Fiten, 78.

buyrularak bir cemiyetin mutluluğunu veya mutsuzluğunu, ancak üç unsurun oluşturduğu açıklanmıştır.

Şûra; bu unsurlardan nihayet biridir.

Ne bunu tek başına gerçekleştirmek ne de tek başına bununla bir yere varmak mümkün değildir.

Haşr sûresinin 18. âyeti ile onu açıklayan hadis-i şerifler, mutluluk unsurlarını oluşturacak, sağlayacak, kolayca gerçekleştirecek formülü verir. Her mümini amel muhasebesi yapmaya davet eder. Bunu yerine getirmeyenlerin dünyada da ahirette de mutlu olamayacaklarını bildirir.

İstişare etmek, birbirinin re'yini, görüşünü almak demek olan şûranın¹¹⁶ İslâmiyet'te önemli bir müessese olduğu muhakkaktır.

Yüce Allah tarafından Peygamberimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem], ashabı ile istişarede bulunması emrolunmuştur.¹¹⁷

Resûlullah'ın da [sallallahu aleyhi vesellem] Bedir Savaşı'na giderken yolda ensar ile;¹¹⁸ Bedir'de müşriklerden alınan esirler hakkında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali ve Hz. Ömer'le,¹¹⁹ ensardan da Abdullah b. Revâha ile konuştuğu;¹²⁰ Uhud Savaşı'na çıkılacağı sırada da muhacir ve ensar sahabileri ile istişarede bulunduğu olmuştur.¹²¹

116 İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, s. 393; Râgıb, *Müfredâtü'l-Kur'ân*, s. 270.

117 Âl-i İmrân 3/159.

118 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/105.

119 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* 1/30, 31; Taberî, *Târih*, 2/294.

120 Taberî, *Târih*, 2/294.

121 Buhârî, *Megâzî*, 17.

Fakat Allah tarafından kendilerine açıkça emredilen şeylerde ashabına danıştığı görülmemiştir.¹²²

Bir hadis-i şerifte açıklandığına göre de, istişare edilen, görüşü alınan kişinin de her bakımdan güvenilir kişi olması esastır.¹²³

Hız. Ömer de vefatlarına yakın, bir cuma günü irat ettikleri hutbede, "...Şayet, bana acil bir hal vâki olursa hilafet; Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] kendilerinden razı olarak vefat ettiği şu altı zat¹²⁴ ki, Ali b. Ebû Tâlib, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affân, Talha b. Ubeydullah ve Sa'd b. Mâlik (Sa'd b. Ebû Vakkâs)¹²⁵ arasında istişare edilecek, konuşulacaktır"¹²⁶ demek suretiyle istişare heyetinin ne kadar seçkin zevattan oluştuklarını göstermek ve bunun önemini belirtmek istemiştir.

122 İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/73; Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, s. 235-236; İbn Abdülber, *İstîâb*, 2/597.

123 Ebû Davud, *Edeb*, 124; Tirmizî, *Edeb*, 57; İbn Mâce, *Edeb*, 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/274.

124 Müslim, *Mesâcid*, 17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/27, 48.

125 Buhârî, *Cenâiz*, 96; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/61.

126 Müslim, *Mesâcid*, 17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/27, 48.

İslâmiyet'te Din Adamı Yoktur İddiasına Cevap¹²⁷

Hareket gazetesinin 31.12.1962 günkü sayısında Prof. Reşat Kaynar imzası ile çıkan "İslâmiyet'te Din Adamı Var mıdır?" başlıklı yazıda,

"İslâmiyet'te din adamı konusu üzerinde tartışmalar yapılmaktadır. Bu konuda tarihî vesikaların ışığı bize yol gösterebilir" denildikten ve milletvekili Şefik İnan'ın, Meclis komisyonlarında, "İslâmiyet'te din adamı yoktur" dediği; İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata'nın da din adamlarının lüzumuna ve doğru yolda olduklarına dair bir beyanatta bulunduğu alaylı bir tarzda bildirildikten sonra, din, tarih ve hukuk bilgini Cevdet Paşa'nın yazdığı iki yazının özeti verilerek ve, "Rahmetli Cevdet Paşa da İslâmiyet'te din adamı yoktur demektedir" denilerek Şefik İnan'ın isabetli konuştuğu ispata çalışılıyor.

Cevdet Paşa merhumun bu husustaki Ma'rûzât'ı, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'nın 1 Kânunusânî 1341 tarihli ve 7/84 sayılı nüshasında (s. 69-72) yayımlanmıştır.

---

127 *Diyanet Aylık İlmî Dergi*, c. 2, sy. 22, s. 3-4.

Paşanın, müslüman olmak isteyen Alman bilginine 1876 yılında yazdığı mektup da herhalde sözü geçen ve 1281 hicrî yılında kaleme alınmış olan bu 'Ma'rûzât'tan ictibas edilmiş olmalıdır.

Paşa, bu sözleriyle, İslâmiyet'te din adamı bulunmadığını ve bulunmasına lüzum olmadığını değil, İslâmiyet'teki din adamlarının, hususiyle imam ve müezzinlerin "birek cihet ve hizmet sahibi" olup "sair efrâd-ı nasdan farklı bir sıfat-ı ruhaniyyeleri" bulunmadığını, binaenaleyh kendilerinin, Hıristiyanlık'taki ruhban gibi halk üzerinde ruhanî bir yetki ve baskıya mâlik bulunmadıklarını belirtmek istemiştir.

Prof. Reşat Kaynar, Cevdet Paşa'nın -nedense- maksadını anlamamış görünüyor ve sözlerinin özetini verirken de terim ve terkiplerde hataya düşüp yanlış hükümler veriyor. Mesela Cevdet Paşa'nın, "Gördüğünüz sarıklılar, clergé değildir. Zira onlarda bir sıfat-ı resmiye-i ruhaniyye yoktur" sözünü "gördüğünüz sarıklıların resmî ve ruhanî sıfatları yoktur", "Bizdeki sarıklılar, rahip değildir. Bunların ne ruhanî ne de resmî bir sıfatları yoktur" diye özetliyor ve paşanın bununla, İslâmiyet'teki din adamlarının resmî bir sıfatları dahi bulunmadığını anlatmak istediğini sanıyor. Halbuki paşanın aynı "Ma'rûzât"ında "...İmam ve müezzin gibi sarıklılar, hep birek cihet ve hizmet sahibi adamlardır", "Cuma ve bayram namazlarını kıldırarak ve hutbe okuyacak imamlar ki onlara hatip denilir. Onların taraf-ı padişâhîden (bugünkü duruma göre hükümetten) mezun olmaları şarttır. Bu da bir nevi vekâlettir ve bu vekâletler de birek memuriyet demektir" diyerek imamlık, hatiplik, müezzinlik cihet ve hizmetlerinin resmî mahiyeti haiz bulunduğunu

nu açıkça ifade ettiği görülmektedir. Paşanın kullandığı “ci-het”, “hizmet” terimlerini de alelâde işçilik sözüyle özetle-mek doğru değildir. Bunlar, her şeyden evvel, usulüne göre yapılan bir tayini ve görevlendirmeyi ifade ederler.

Bu münasebetle paşanın iki sözü üzerinde biraz dur-mayı lüzumlu görüyoruz:

Biri, “İmâmet hizmetini ifa için bir camiye bir imam tayin olunmak adet olmuş ise de bu adet zarurat-ı diniy-yeden olmayıp imam efendi bulunmaz ise cemaatten biri imam olur, namaz kılınır” sözüdür ki bundan, imamlığın, dinî bir esasa dayanmadığı ve bid’at bir âdet olduğu sa-nılabilir. Halbuki aşağıda delilleri ile izah edileceği üzere imamlık, Peygamberimiz’in kavî ve fiilî sünnetine daya-nan dinî bir hizmettir, dinî bir tesistir.

Paşanın öteki sözü de, “Filhakika İslâm’da clergé yok-tur ve lâ rahbâniyete fi’l-İslâm deyu bir hadis-i şerif var-dır” ki zikredilen hadis, bütün günlerini oruçla, gecelerini namazla geçirmek isteyen Osman b. Maz’ûn’a hitaben söy-lenmiş ve, “*Ey Osman! Bize ruhbaniyet farz kılınmadı. Kendi-ne beni örnek edinmen yetmiyor mu? Allah’a yemin ederim ki içinizde Allah’tan en çok korkan ve O’nun yasaklarına en çok ri-ayetkâr olan benim*”¹²⁸ buyrulmuş olup bununla, dünyadan el etek çekilmesi yasak edilmiştir. Bu hadisin, ruhbanlığın ruhanî tahakküm ve tasallutu mevzuunda dile getirilmesi pek de yerinde düşmemiştir.

Fîrûzâbâdî’nin *Kâmûs*’una göre: Rahip, eski nasrânîle-rin papazlarına denir. İnsanlardan uzaklaşarak bir köşeye

çekilip kendilerini bütün bütün dinî âyin ve ibadete verdikleri, nefislerini terbiye ve tehzîb ile meşgul oldukları, dâimî bir korku içinde bulundukları için bu adı almışlardır.

Zikredilen hadis, bu eski nasrânî papazlarının erkekliklerini yok etmek, riyâzât ve nefislerine eza için boğazlarına zincir geçirmek, üzerlerine hayvan postu giyinmek, hiç et yememek, bozmadan ardarda oruç tutmak, dünyadan el etek çekip kendi hallerinde yaşamak gibi gidişatlarına İslâmiyet'te yer verilmediğine işaret sayılmaktadır.

Böylece, dinde aşırı derecede zühd ve takva yolunu tutmak¹²⁹ manasına gelen ruhbanlık, Allah'ın hristiyanlara emrettiği bir şey değildi. Bunu, ilk hristiyanlar Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için kendiliklerinden yapmışlardı. Fakat buna tamamıyla riayet etmediler. Riayet edenler mükâfatını gördüler, birçokları da dinden çıktılar.¹³⁰

Ruhbandan çoğunun takva yolunu bırakıp halkın malını haksız yere yedikleri, para biriktirmekle uğraştıkları, halkı yanlış yollara sürükledikleri de Kur'ân-ı Kerîm'de haber verilmektedir¹³¹ ki bu rahiplerin dünyadan el etek çekme vasfını kaybedip, dünyaya dört elle sarıldıkları ve halk üzerinde ruhanî saltanatlarını kurmaya başladıkları zamana işarettir.

Filvâki rahipler, halkın itikad ve amelleri üzerinde tahakküme yetkilidirler. Cevdet Paşa'nın da dediği gibi, Hristiyanlık'ta çocuk vaftiz edilerek hristiyan olur, aforoz

129 Mâide 5/82.

130 Hadîd 57/27.

131 Tevbe 9/34.

edilerek de Hristiyanlık'tan çıkarılır. Çünkü ruhanî reis neye karar verirse, Allah'ın öyle karar vereceğine; gök anah-tarlarının, onların elinde bulunduğu; onların yeryüzünde bağladıkları her şeyin göklerde bağlanmış; çözdüklerinin de göklerde çözülmüş olacağına inanılır.¹³² Halbuki İslâmiyet, en büyük din adamına bile böyle bir dinî yetki tanımaz. Hatta Peygamberimiz'in vazifesi dahi, ilâhî emirleri tebliğden ibaret olup insanlar üzerinde tahakküme yetkisi yoktur.¹³³

İşte Cevdet Paşa da, "İslâm'da clergé yoktur. Gördüğünüz sarıklılar clergé değillerdir. Zira onlarda, bir sıfat-ı resmiye-i ruhaniyye yoktur" sözüyle bunu anlatmak istemiştir.

İslâmiyet'te din adamlarının lüzumu ve yeri olduğunu "on iki ciltlik tarihin ve Peygamberimiz'in hayatını en güzel bir tarzda açıklayan eserin sahibi büyük din bilgini rahmetli Cevdet Paşa" elbette herkesten iyi bilir ve, "İslâmiyet'te din adamı yoktur" demez. Demediği de *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*'sının aşağıya naklettiğimiz satırları ile sabittir:

"Amma sair ashâb-ı kirâm, namaz vakti olunca mescid-i şerife gelerek Hz. Peygamber ile birlikte namaz kılıp giderlerdi. Sonra ezan okumak meşru kılındı. Namaz vakti olunca Bilâl-i Habeşî [radıyallahu anh] ezan okurdu. Ashâb-ı kirâm dahi anı işittikleri gibi cami-i şerife toplanırlardı" (s. 128).

Peygamberimiz, "hastalığı esnasında daima ezan okundukça mescid-i şerife çıkar ve imam olup cemaat ile namazını kılardı. Fakat vefatına üç gün kala hastalığı ağır-

132 Matta İncili, Bab 16, Fıkra 19.

133 Gâşiye 88/22.

laştı ve artık mescid-i şerife çıkamaz oldu. İşte o vakit, 'Ebû Bekir'e söyleyiniz nasa namaz kıldursun' deyü imamet-i Hazret-i Ebû Bekir'e tefviz eyledi" (s. 346).

Bedir Muharebesi'ne gidilirken "İbn Ümmü Mektûm [radıyallahu anh], Mescid-i Nebevî imâmetine memur olarak Medine'de kalmış ve Ebû Lübâbe el-Ensârî [radıyallahu anh] Medine'nin emr-i muhafazası için kaymakam bırakılmıştı" (s. 133).

"Fahr-i Alem'in dört müezzini var idi ki Bilâl-i Habeşî ve İbn Ümmü Mektûm el-Kureyşî ve Ebû Mahzûre Semüre ve Sa'd b. Âiz el-Karez'dir.

Bilâl-i Habeşî hazretleri, en evvel İslâm ile müşerref olanlardan biridir... İbtida ezan veren ve ikamet getüren odur... Fahr-i Âlem'in vefatına kadar o vechile müezzinliği hizmetinde bulundu" (s. 376).

"...Bilâl-i Habeşî, bervech-i bâlâ ashab-ı teheccüdüyandırmak için vakt-i fecirden evvel ezan verüp İbn Ümmü Mektûm ise sabah namazının tamam vakt-i edası geldikte ezan verirdi ve Resûl-i Ekrem bir tarafa sefer ettikte Bilâl-i Habeşî beraber gitmekle İbn Ümmü Mektûm Mescid-i Nebevî'de kalur idi. Kerrât ile Resûl-i Ekrem, anı Medine'de kaymakam bırakmış idi" (s. 377).

"Ebû Mahzûre'nin savtı latif olup pek güzel ezan verir idi. Resûlullah anı ba'del-feth Mekke'ye müezzin tayin buyurmuştu. Evladı, Hârûnürreşid zamanında münkarız oluncaya kadar müezzin olmuşlardır" (s. 177, 378).

"Mekke'de Ebû Mahzûre denir. On altı yaşında gayet güzel sesli bir çocuk var idi. Feth-i Mekke'de Resûl-i Ek-

rem, ana ta'lim-i ezan edüp anı Mekke'de bıraktı. O dahi hicretin 59. senesine kadar Mekke'de müezzinlik etti. Badehû fevt oldu. İşte Peygamberimiz'in müezzinleri içinde Hz. Bilâl'den sonra en meşhur olan budur. Radiyallahu Teâlâ anhumâ" (s. 319).

"Sa'd b. Âiz el-Karez, Ammâr b. Yâsir'in kölesi idi. Resûl-i Ekrem, anı Kubâ'ya müezzin tayin buyurmuş idi. Bervecî-i bâlâ Bilâl-i Habeşî, Şam tarafına azimet eyledikte, Sa'd b. Âiz el-Karez Medine-i Münevvere'ye nakl ile Mescid-i Nebevî müezzinliğine tayin edildi. Evvela kendisi ve sonra evladı çok zaman Mescid-i Resûlullah'ta müezzinlik etmişlerdir" (s. 378).

"Ebû Bekir ve Ömer ve Osman ve Ali ve Abdurrahman b. Avf ve Abdullah b. Mesud ve Übey b. Kâ'b el-Ensârî ve Muâz b. Cebel ve Ammâr b. Yâsir ve Huzeyfe b. Yemân ve Zeyd b. Sâbit el-Ensârî en-Neccârî ve Ebû'd-Derdâ ve Ebû Musa el-Eş'arî ve Selmân-ı Fârisî ashâb-ı kirâmın ulema ve fukahası olup vakt-i saadette bile fetva verirlerdi..." (s. 380).

Görülüyor ki Cevdet Paşa da "Peygamberimiz'in hayatını en güzel bir tarzda" açıkladığı *Kıyas-ı Enbiyâ*'sında "İslâmiyet'te din adamı vardır" demektedir. Ve bunu inkârı mecal yoktur. Çünkü müslümanların, kendilerini hayır ve iyiliğe sevk etmek, kötülükten sakındırmak üzere, dinî bilgilere vâkıf "fukaha" diye anılan bazı zevatı savaşımlardan muaf tutarak vazifelendirmeleri Kur'ân-ı Kerîm'in emir ve tavsiyeleri iktizasındandı.¹³⁴ Fillhakika müslümanlar, dinlerine ait bilgileri Allah'ın kitabı ile Peygamber'in sünnetinden öğrenemişlerdir. Fakat bu kaynaklara doğrudan

¹³⁴ Âl-i İmrân 3/104; Tevbe 9/123.

doğruya başvuracak kudrette olmayanların, bu husustaki bilgilere vâkıf zatların vücuduna ihtiyaç duymaları kadar tabii ne olabilir? Bu, her meslekte de böyle değil midir?

İslâmiyet'te ilk din adamlarının, bizzat Peygamberimiz tarafından yetiştirilip yeni müslüman olan kabilelere vaiz ve öğretmen olarak gönderildikleri tarihî bir vâkıdır. Bu din adamlarının ashâb-ı Suffe adını taşıyan yüzlercesi, Medine'de bulunmakta idi. Ebû Zer, Ebû Hüreyre bunlar arasında idi. Müslüman olan kabilelerin Medine'ye gelen murahhasları içinde kabiliyetli olanları da Peygamberimiz Medine'de bir müddet tutar, onlara İslâmiyet'in esaslarını ve imamlık vazifesini öğrettikten sonra kabilelerine dönmelerine müsaade ederdi. Peygamberimiz, Cerm kabilesi heyetine, Kur'an'ı en iyi okuyanın imam olması lazım geleceğini söylemişti. Bunun için yaşının küçük olmasına rağmen, Ebû Yezîd imam tayin olunmuştu. İslâmiyet'i kabul eden her kabileye birer mescid inşa edilmişti. Medine'de bile yirmiden fazla mescid yapılmıştı. Bu mescid ve camilerde imamlık vazifesini yapacak adamlar da tayin edilmişti.

Sahîh-i Müslim'e göre imamlığa, Kur'an'ı en iyi okuyanlar tercih edilmekte idi. Bunda müsavi derecede bulunanlardan sünneti en iyi bilen, sünneti iyi bilmekte müsavi olanlardan hicrette kıdemli olan, hicrette müsavat halinde olanlardan yaşça büyük olan imamlığa tercihen tayin edilirdi.

Peygamberimiz'in bizzat tayin ettikleri imamlardan on dört kadarının isimleri mâlumdur. Bunlardan Mus'ab b. Umeyr Medine'de imamlık ederdi. Kendisi hicretten önce ensarın imamı idi. Sâlim, İbn Ümmü Mektûm, Hz. Ebû Bekir de imam idi. İtbân b. Mâlik, Benî Sâlim kabilesinin; Muâz b. Cebel, Benî Seleme'nin; Amr b. Seleme, Benî

Cerm'in; Enes b. Mâlik, Benî Neccâr'ın imamı idi. Attâb b. Üseyd Mekke'de, Osman b. Ebü'l-Âs Tâif'te, Ebû Zeyd el-Ensârî Amman'da imamdı.

İslâmiyet'in dinî teşkilatı Hz. Ömer devrinde bariz olarak göze çarpar. Kaynaklara göre Hz. Ömer, memleketin her tarafında herkese dinini öğretecek fakihler ve öğretmenler tayin etmişti. Abdurrahman b. Mugaffel, Hz. Ömer'in Basra'da halka fıkıh öğretmek için tayin eylediği on zattan biri idi. İmrân b. Husayn da Basra'ya bu maksatla gönderilenlerdendi. Abdurrahman b. Ganm, Suriye halkına fıkıh öğretmek için gönderilmişti. Ubâde b. Sâmit, Muâz b. Cebel ve Ebü'd-Derdâ da Suriye halkına Kur'an ve fıkıh öğretmek üzere gönderilmişti. *Tezkiretü'l-Huffâz*'a göre Ebû Müslim el-Havlânî Humus Camii'nde ashaptan otuz zatın fıkıh derisi verdiklerini ve bir ihtilafın vukuunda Muâz b. Cebel'e müracaat ettiklerini gözü ile gördüğünü söyler. Hz. Ömer fukahaya maaş da bağlamıştı. Her şehre bir imam, bir müezzin tayin etmiş ve onlara hazineden tahsisat bağlamıştı.

Hz. Osman da böyle yapmıştı.¹³⁵

İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ına göre Hz. Ömer mescidlerde safları düzeltmek için ayrıca memurlar da tayin etmişti.

Gerek Peygamberimiz'in devrinde, gerek onu takip eden devirde durum böyle olunca; müftü, vaiz, imam-hatip ve müezzin gibi din adamlarına işaretle, "İslâmiyet'te din adamı yoktur" denilip denilemeyeceğini, artık Sayın Kaynar'ın idrak ve insafına bırakırız.

135 Şiblî, *Sîretü'n-Nebî*, Hz. Ömer, *Üsdü'l-Gâbe*, *Tabakâtü'l-Huffâz*, *Hüsnü'l-Muhâdara*.

Sayın profesörün son mütalaasını, yüksünülen, hiçsinilen din adamları önünde huşû ile eğilmesini gerektiren tarihî vesika ile karşılayacağız. Bu vesikanın kaleme alındığı tarih, müstevlilerin Anadolu'yu bölge bölge işgale başladıkları; Atatürk'ün de Mustafa Kemal Paşa olarak Ankara'ya ayak bastığı ve Ankara'da kurulan millî hükümetin gayri meşru sayıldığı, onu hatta bizzat Ankara kazalarından bir kısmının tanımadığı ve bir kısmının da tanımakta tereddüt ettiği en nazik ve buhranlı sıralara rastlar. Vesika, o zaman Ankara müftüsü (Cumhuriyet hükümetinin ilk Diyanet İşleri reisi) olan Mehmed Rifat Efendi başta olmak üzere, düşman istilasını altında bulunmayan hemen bütün Anadolu'nun müftü, müderris ve vaizlerinin imzasını taşımakta idi. Vesikada Ankara hükümetinin meşru ve onun açtığı mücadeleye katılmanın dinî bir fariza olduğu; bundan yüz çevireceklerin büyük günaha girecekleri belirtilmekte idi. "Fetâvâ-yi Şerife" başlığını taşıyan bu vesika bütün milleti cihada davet eden bir "cihad beyannâmesi" idi. Din adamlarının bu vesikayı dile getirmeleri ve bayraklaştırmaları üzerinedir ki müslüman Türk milleti, Mustafa Kemal Paşa'nın peşinden cephelere seller gibi boşanmıştır. Neticesi mâlum. Din adamlarımızın lüzumunu, millet ve memleket hizmetindeki yerini Millî Mücadele tarihimizin baş sahifesine geçirten bu vesikayı arzu edenler *Hâkimiyet-i Milliye* (bugünkü adıyla *Ulus*) gazetesinin 5 Mayıs 1336 tarihli ve 27 sayılı nüshasında ibretle mütalaa edebilirler.

Dünkü o kahraman din adamlarımızın evlatları ve torunları olan bugünkü din adamlarımız da onların kanını ve imanını taşımaktadırlar.

Bugün, onların mahza malî durumları müsait olmak ve tahsil müesseseleri de bulunmamak yüzünden, bir müddet hususi surette yetiştikleri doğrudur. Bu, onlar için noksan sayılsa da meslekî vazifelerini ifa etmelerine engel sayılamaz. Çünkü bir imamın aslî vazifesi nihayet, Kur'ân-ı Kerîm'i düzgün ve yanlışsız okumak, namazı doğru kıldırmak, namazı bozacak hal ve hareketleri bilip onlardan sakınmaktan ibarettir. Hatipler ise hitabet vazifelerini, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca tertiplenen hutbe mecmualarından okumak suretiyle ifa etmekte ve bunun dışına çıkmak yetkisine sahip bulunmamaktadırlar. Müezzinlere gelince onların vazifesi de usulüne göre ezan okumak, kamet getirmekten ibarettir. Cami temizliği ise kendilerine ayrıca yükletilmiştir. Bununla beraber, imam-hatip ve müezzinler de Hayrat Hademesi Nizamnâmesine göre, meslekî derslerden başka, Türk ve İslâm tarihi, yurt bilgisi, aritmetik, Türkiye coğrafyası ve sağlık bilgisi gibi kültür derslerinden yapılacak imtihanda muvaffak oldukları takdirde hizmete alınmaktadırlar.

Mütfü, vaiz gibi din adamlarına gelince, onlar sanıldığı kadar çok sayıda değildirler, ve ancak bin küsurdurlar. Bunların yaşlıcaları, zamanlarında mevcut meslekî tahsil müesseselerinde yetişmişler; gençleri ise yine malî durumlarının müsaadesizliği ve resmî tahsil müessesesinin bulunmaması sebebiyle, hususi surette yetişerek, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın müşavere kurulu huzurunda verdikleri imtihanlar neticesinde, meslekî yeterliliklerini ispat etmişlerdir. Bunların vazifeleri, itikad ve ibadet konularında halka bilmediklerini öğretmek; onların bu hususta soracakları soruları cevaplamaktan ibaret olmak üzere, kanun

ve nizamnâme ile tayin ve tahdit edilmiş bulunmaktadır. Bununla beraber kendilerinin umumi kültürlerini artırmak maksadıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'nca açılan tekâmül kurslarına isteyerek katılmışlar ve belge almışlardır.

Köy imamlarına gelince, onlar da köy kanununa göre a'mâl-i erbaa (dört işlem), kâfi derecede Türkiye coğrafyası, Türk ve İslâm tarihi, sağlık bilgisi gibi kültür derslerini bildikleri ve okunaklı yazı yazabildikleri anlaşıldıktan sonra tayinleri yapılmaktadır.

Bununla beraber hemen her vilayet ve kaza merkezinde, hayrat hademesinin meslekî ve umumî kültürlerini artırmak maksadıyla açılmış olan tekâmül kurslarına şehir ve köy imamlarının seve seve katıldıkları ve dersleri alaka ile takip ettikleri de memnuniyetle müşahade edilmektedir.

Kendilerini din, millet ve vatan hizmetine vakfeden ve "hayrat hademesi" diye anılan bu din adamlarımız hakkında "Doğru yoldadırlar" denilmeyecek de ne denilecekti?

Faraza, onlar kış yaz, soğuk sıcak demeyip gece karanlığında yatak ve yuvalarından ayrılıp camileri açmak, minarelerin karanlık, dik ve daracık merdivenlerinden kıvrıla kıvrıla çıkarak ezan okumak, namaz kıdırmak, camileri silip süpürmek, müslümanlardan fânî hayata göz yumaları yıkamak, kefenlemek, cenaze namazlarını kıdırmak ve nihayet toprağa tevdi etmek gibi dinî hizmetleri üzerlerine almamış olsalardı halimiz nice olurdu? Sayın Reşat Kaynar veya Şefik İnan veya onlar gibi düşünenler, acaba bu hizmetlerden herhangi birini müslüman olmaları itibariyle, bir defa bile olsun ifa etmek istek ve iktidarını kendilerinde

bulabilecekler mi idi? Bulamayacaklarına göre bu hizmetleri seve seve ifa edenleri incitmeseler, kendilerinin ihsanlarından vazgeçtik, gölge etmeseler olmaz mı?

Not:

Bu uzun yazımızı bitirdiğimiz sırada 15.1.1963 tarihli *Milliyet* gazetesinde Şefik İnan imzasıyla çıkan ve Reşat Kaynar'ın yazısından ilham ve cesaret alan (% 92) başlıklı yazı ile karşılaştık.

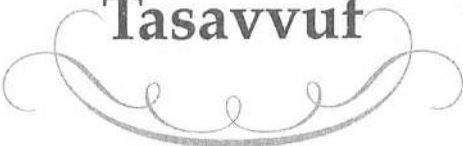
Yazımız, bu yazıya da cevap teşkil etmekle beraber Şefik İnan'ın yazısındaki yanlışlardan birine burada okuyucuların dikkatini çekmekle iktifa edeceğiz. O da Şefik İnan'ın "Kur'an'da bir âyet vardır der ki: İnsanı Allah'a götüren yollar, kullar sayısındadır" sözüdür.

Kur'ân-ı Kerîm'de böyle bir âyet yoktur. Şefik İnan'a; dinî konularda konuşurken, yazarken dikkatli olmasını tavsiye ederiz.

Tasavvuf

A decorative flourish consisting of a series of elegant, symmetrical scrolls and loops, framing the word 'Tasavvuf'.

Kalp ve Nefsin Mertebeleri¹³⁶

Muhterem Fehmi Kuyumcu tarafından derlenip *Evlîyanın Dilinden* adıyla yayımlanan bu eserde, bilhassa büyük mürşid ve velilerimizin dilinden İslâm tasavvufu sergilenmektedir.

Tasavvuf; “kalbi, kötü huylardan temizlemek ve Resûlullah’ın şeriatına tâbi olmak” diye de tarif edilir.¹³⁷

Kalpsiz bir beden düşünölemeyeceği gibi, tasavvuf-suz İslâmiyet de düşünölemez.

İslâmiyet, kalbe, kalp temizliğine büyük ehemmiyet vermiştir.

Çünkü kalp, insanın maddi ve manevi hayatını düzenleyen yegâne uzuvdur.

Bunun içindir ki Peygamberimiz [salıllahu aleyhi vesellem], “*Haberiniz olsun ki bedenın içinde bir et parçası var!*”

---

136 Fehmi Kuyumcu’nun *Evlîyanın Dilinden* (Ankara 1978) adlı eseri için yazılan takriz.

137 Cürçânî, *et-Ta’rîfât*, s. 41.

O, iyi olunca, bütün beden iyi olur.

O, bozuk olunca, bütün beden de bozuk olur.

İşte, o et parçası, kalptir!" buyurmuştur.¹³⁸

Yine Peygamberimiz'in mübarek hadislerinden öğreniyoruz ki dört türlü kalp vardır:

1. Saf ve parlak olan kalp, müminlerin kalbidir. Bundan iman nuru, güneş gibi parıldar.

2. Kapalı ve örtülü olan kalp, kâfir ve münkirlerin kalbidir.

3. Tersine çevrilmiş olan kalp, münafıkların kalbidir ki onlar, gerçeği tanıdıktan sonra inkâr yolunu tutarlar.

4. İki yüzlü kalp, içinde hem iman hem nifak bulunan kalp olup kan ve irinle gelişen bir çibana benzer ki bunlardan hangisi diğerine galebe çalarsa onu batırır ve geriletir.¹³⁹

Hemen herkes, her zaman, kalplerinin temizliğini ileri sürer ve gidişatına bakılmamasını ister.

Halbuki kalp, insanın ancak gidişatına göre kirli veya temiz olur.

Kalbi kirleten ve karartan, işlenilen günahlar ve kötülüklerdir.

Bir hadis-i şerife göre: "*Mümin, bir günah işleyince, kalbine siyah bir nokta konulur.*

Tövbe ve istiğfar edince (o günahı işlediğine pişman olup Allah'tan yarlığanmak dileyince) kalbinden o noktalar silinir.

¹³⁸ Buhârî, İmân, 39; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/274.

¹³⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/17; Taberânî, *el-Mu'cemü's-Sagîr*, nr. 1075.

Eğer o kul, günaha tekrar döner ve günahını artırırsa, siyah noktalar da kalbini kaplayıncaya kadar artırılır ki işte, bu, Allah'ın, 'Hayır! Öyle değil, doğrusu, onların kazandıkları günahlar kalplerini kaplamıştır!' diyerek andığı pastır!"¹⁴⁰

O halde, dünyada günahlardan, kötülüklerden geri durmayan bir insanın, kalbinin temizliğinden bahsetmesi yersiz olur.

Ahirette ise selim, hâlis ve pak olarak Allah'a yönelmiş, bağlanmış olan kalpten başkası işe yaramayacak, insanı, kurtaramayacaktır.

Bu gerçek, Kur'ân-ı Kerîm'de açıklanmış,¹⁴¹ bir şairimiz de,

*"Sanma ey hâce ki senden zer ü sîm isterler,
'Yevme lâ yenfau'da kalb-i selîm isterler!"*

diyerek bu gerçeği dile getirmiştir.

Kalbi tasfiye ve temizleme işinde nefis terbiyesi başta gelir. Çünkü nefis, insana sadece kötülüğü emreden, insanı kötü yollarda yürütmeye uğraşan bir kuvvettir.

Nefsin böyle olduğu, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yusuf'un dilinden açıklanmıştır.¹⁴²

Nefsin ilk hali, kötülüklerle yoğrulduğu halidir.

Nefis terbiye edilince, levvâme halini kazanır ki bu, yapılan kötülüklerden nedamet ve pişmanlık duyma halidir.¹⁴³

¹⁴⁰ Tirmizî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 74 (nr. 3334); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/517.

¹⁴¹ Şûrâ 42/89.

¹⁴² Yusuf 12/53.

¹⁴³ Kıyâme 75/2.

Nefis, biraz daha terbiye edilip olgunlaştırıldığı zaman, yapılacak işlerin iyiliği veya kötülüğü hakkında duygulanma hali kazanılır.¹⁴⁴

Mutmainne hali, nefsin, yatışma, olgunlaşma hali olup bu, evliyalığın, Allah dostluğunun ilk basamağıdır.

Nefis, daha çok olgunlaştığı zaman, Allah'tan gelen acı, tatlı her şeyi hoş karşılama ve herkesi hoş görme melekesi kazanılır.

Nefis biraz daha olgunlaşınca, Allah tarafından hoş karşılanma mertebesine ulaşılır.¹⁴⁵

Bu marzıyye mertebesi, mürşid-i kâmillik, insan-ı kâmillik mertebesi olup insan, bu mertebede zaman zaman ilâhî rızaya mazhariyetle müjdelenir.

Nefsin sâfiye hali, peygamberlere mahsustur.¹⁴⁶

Nefis terbiyesi, düşmanla savaşmaktan daha çetin bir iştir.

Allah yolunu takip ederek nefis terbiyesini başaranlar, Allah'ın veli kulları arasına girmiş, gerçekten kâmil ve olgun birer insan olmuş olurlar.

Okuyucular, evliyanın dilinden bu gerçeklerin ve tasavvufa ait sayısız hallerin dile getirilmiş olduğunu göreceklidir.

144 Şems 91/8.

145 Fecr 89/28.

146 Âl-i İmrân 3/33; Bakara 2/130.

Ahmed Kuddûsî Hazretleri¹⁴⁷

Aziz ve değerli dinleyenlerim!

Kulaklar, Derviş Yunus ismine ne kadar âşina ve alışık iseler, dinî meclislerde, sohbetlerde okunagelen manzum öğütleri, akıcı ve çekici ilâhileriyle Kuddûsî ismine de hemen hemen o kadar âşina ve alışıkırlar.

Bununla beraber, kendisinin Borlu olduğu, kabrinin Bor'da bulunduğu, herkesçe pek bilinmez.

Doğrusu Bor, bu büyük veliyi göğsünde taşımakla, çok şanslı ve mutludur.

Asırlarca, buradan gelip geçecek insanlara, hazreti rahmetle andıracak olan şu âbide makamı, geceyi gündüze katarak çalışıp dikmeyi başaran Yardım Sevenler Derneği sayın başkanına ve arkadaşlarına, kendilerine büyük destek olan değerli Mülkiye âmirlerine, bu hususta maddi,

---

147 13 Eylül 1985 tarihinde, Bor'da Kuddûsî hazretleri makamının açılışı münasebetiyle yapılan konuşma metni.

manevi yardımlarını esirgemeyen bütün şahıs ve kuruluşlara Kuddûsî ailesi adına en derin minnet ve şükranlarımızı arzetmeyi bir borç biliriz.

Aziz dinleyenlerim!

Bu konuşmamızda, kâmil insan, Hak âşığı büyük velimiz Ahmed Kuddûsî hazretlerinin hayatı, mesleği, üstün kişiliği ve eserleri hakkında, kısaca da olsa, bildiklerimizi arzetmeğe çalışacağız.

Ahmed Kuddûsî hazretleri, kendi ifadelerine göre; hicrî 1183 yılı Rebîülevvel ayının 11. günü, Pazartesi gecesi Bor'da doğmuştur.

Yine, kendilerinin bildirdiklerine göre; babası, Maraşlı Şeyh Hacı İbrahim Efendi olup zâhir ve bâtın ilimlerinde yüksek derecede idi. Bor'a gelip yerleşmiş ve 1221 yılında vefat etmiştir.

Vefatından bir hafta önce, kardeşine yazdığı bir mektupta,

"Mushaf-ı ömrü bitürdük hemen hatme bir başımız kaldı" demiş ve bir hafta sonra da Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Hacı İbrahim Efendi'nin babası Bekir, onun babası Mustafa, Mustafa'nın babası Abdüsselâm, Abdüsselâm'ın babası Hacı Ali, Hacı Ali Efendi'nin babası da Emîr Fakîh'tir.

Ahmed Kuddûsî hazretleri, babası merhumun tavsiyesi ve teşviki ile Hak zikrine ve küçük yaşta medreseye devam edip *Tehzîb'e* kadar ders görmüş, *Kazîmîr Hâşiyesi*'nde, "İstidlalcinin istidlali, çöpten direktir!" denildiğini

görünce, Cenâb-ı Hakk'ı delillerle bilmeye çalışmanın pek de sağlam ve emin bir yol olmadığını, yüce Allah'ın zâhirî ilimle gereği gibi bilinemeyeceğini, bulunamayacağını anlamış, her şeyi bırakarak kendisini tasavvuf deryasına salmış, hakikat ilminin dersini, Hudâ'sından almıştır.

Genç velimiz; babasının vefatı üzerine uzun bir seyahate çıkmış, Turhal ve Erzincan'a, Erzincan'dan Şam'a kadar yaya olarak gitmiş, oradan Âkke'den Mısır'a, Mısır'dan Hicaz'a geçmiş, haccı eda ettikten ve Medine-i Münevvere'de bir yıl mücavir kaldıktan sonra, Mekke'ye tekrar gidip hacetmiş ve Bor'a dönmüş, hac mevsiminde yine Hicaz'a giderek haccettikten sonra memleketine dönmüştür.

Hicrî 1222 yılında Moskova üzerine açılan cihada katıldığı gibi, 1225 yılında açılan savaşa da katılmıştır.

Hicrî 1265 yılında Bor'da vefat edince, vasiyetine uyularak, Eski Mezar'da münasip bir yere -ki Merhum Mahmud Eren ve bir arkadaşının, bana anlattıkları hatıralarına göre- Eski Mezar'dan, yola bırakılan şu makamın yerine gömülmüştür.

Bor nüfus kütüğündeki kayda göre; Ahmed Kuddûsî hazretleri, orta boylu, ak sakallı ve esmer tenli idi.

Ahmed Kuddûsî hazretlerinden, kıymetli bir hatıra olarak keçe külâhının üzerine yeşil sarık sarılmış bir kavuğu ile, kendi el yazısıyla yazılmış parça halindeki divan müsveddeleri kalmıştır.

Kendinin; basılmış, basılacak, büyük küçük, Türkçe Arapça ondan fazla eseri olup *Divan*'ının müteaddit de-

falar yapılmış olan baskılarında;¹⁴⁸ maalesef sayısız eksiklikler, vezin, kafiye, imla, kelime, ağır ve tehlikeli mana yanlışlıkları, tertip karışıklıkları, kelime, beyit ve mısra atlamaları vardır.

İnşallah, bir himmet sahibi çıkar da bütün yazma ve basma divanları birer birer incelemek, karşılaştırmak, nüsha farklarını göstermek, her bakımdan düzeltmeler, ikmaller yapmak suretiyle tam ve sağlam bir nüsha meydana getirdikten sonra, manzumelerde atıflar yapılan veya mülhem olunan âyet ve hadislerin, kullanılan tasavvufî tabirlerin -kaynaklara göre- açıklamalarını ve kullanılan Arapça ve Farsça muğlak kelimelerin, manzumelerdeki kullanılış şekillerine göre manalarını açıklayan esaslı bir lugatçe yaparak bastırıp okuyuculara sunar.

Aziz dinleyenler!

Güzel Türkiye'mizin birçok yerleri, göğüslerinde büyük veliler ve ilim adamları taşımakta ve tabii ki her birinin ayrı ayrı fazilet ve özellikleri bulunmaktadır.

Bor'un büyük velisinin fazilet ve özelliği ise daha başkadır.

Daha annesinden doğmadan, annesinin karnında iken "Kuddûs! Kuddûs!" diyerek yüce Rabbi'nin aşkıyla çırpındığı annesi tarafından duyulan Ahmed Kuddûsî hazretlerinden başka bir veli daha var mıdır bilmiyoruz.

¹⁴⁸ *Kuddûsî Divanı*'nın çeşitli baskıları vardır; bilebildiğimiz baskıları şunlardır: Eski harflerle 1275, 1285, 1287, 1289, 1290, 1291, 1294, 1298, 1300, 1306, 1308, 1325, 1328, 1341; yeni harflerle 1973, 1982 ve 2002 (h.n.).

Kendilerinin “Kuddûsî” mahlasını taşımaları da bundan dolayıdır.

Allah’a kavuşma aşkıyla gece gündüz yanıp tutuşan bu âşık velimize, vuslat kapısının nasıl açılmış olduğunu ve tasavvufî hayatlarının bir özetini de kendilerinden dinleyelim:

*Dost bağçesinin sümbülü, reyhanı açıldı
Den bülbüle kim: Gonçe-i handânı açıldı.
Gelsün, demidür vecd ü tarab isteyen âşık,
Merdân-ı Hudâ’nın yine meydanı açıldı.
Çay taşını cevher sanuben destine alma!
Gel tâlip isen lâl ü güher kânı açıldı.
Yüz yıl okusan, mârifet ehli olamazsın,
Âşık olanın dîde-i irfânı açıldı.
Kuddûsî’yi, dost etti bugün ışıma dâvet,
Aşk olsun ana kim der-i cânânı açıldı
Kuddûs’a mensub olmuşam, Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!
Hem ana meczub olmuşam, Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!
Rûz-i eleste ben, ana demiş idüm, çünkü “Belâ!”
Ol ışıma verdi bana Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!
Bil: Ana rahminde beni, ki etmişem takdis anı
Anam işitmüştür bunu Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!
On ikiye irdü yaşum, ışık oldu yâr u yoldaşum,
Takdîs-i Hak idi işüm: Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!
Yığirmide ettüm hereb, gezdüm Hicaz u Şâm’ı hep
Kuddûs’e çektiüm çün nasab, Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!
Şevkiyle oldum bî karar, içümde ışık odu yanar,
Kuddûs’e etmişem firar: Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!
Çektiüm sivâsından eli, buldum ana giden yolu,
Varsun disün, münkir “Deli!” Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!*

*Yetmiş dahi üç oldu sin, hayran bana hep ins ü cin,
Kuddûs'e kalbim mutmein, Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!
Tedbîr-i dünyâ bilmezem, arzû-yi cennet kılmazam,
Ağyâra mensûb olmazam, Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!
Kuddûsî'yi cezbe etti Ol, ister ana her dem vusul,
Der bilmeyüp erkân, usul; Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!*

Aziz dinleyenler!

Îlâhî aşk, Ahmed Kuddûsî hazretlerini, âşıklara baş yapmıştı.

Bu gerçeği de kendileri,

“Bu Kuddûsî'yi de Mevlâ'sı kıldı âşıkana baş” diyerek açıklamışlardır.

Ahmed Kuddûsî hazretleri, büyük Velilerden Abdülkadir-i Gîlânîler'in, Sarı Saltıklar'ın, Mevlânâlar'ın, Yunuslar'ın hayranıdır.

Onlardan, manen büyük himmet ve güç almış, haklarında methiyeler yazmıştır.

Kuddûsî velimizin tasavvuf anlayışı da ayrı ve gerçek bir özellik taşır.

Allah'ı zikir ibadetinin, Allah tarafından emredildiği için yapılması gerektiğini; bundan, dünyevî ve hatta uhrevî bir karşılık beklemenin doğru olmayacağını ve belki de zararlı olabileceğini açıklayarak zâkirleri uyarır; gerçek sâlikin, keramet, yüksek makam, cennet nimetleri elde etmek, kalpleri çelmek, meşhur olmak için zikrullah etmeyeceğini bildirir.

“Ehlullah indinde, boş cebine elini sokup elma çıkarmak keramet değildir.

Keramet, budur ki elini sokup cebindeki elmayı bulmaya!"

"Keşfü keramet tâlibi, gerçek erenlerden değüldür!" der.

"Yok ayru gayru evliya yollarının hak cümlesi,

Hem Halvetî hem Celvetî hem Kadirî hem Nakşî-yem!" demekle de Allah'ı zikir ibadetinde güdülegelen inhisarcı zihniyeti pek de benimsemediğini gösterdiği gibi;

"Demiş kürsîde vâiz, nâsa: 'Şeyhsiz etmenüz zikri.'

Kulağına bu pendî koymayan, tevhîde sa'y eyler.

'Beni çok zikr edinüz!' der, bize Kur'an'da çün Allah,

Bu izni Hak Teâlâ'dan alan, tevhîde sa'y eyler"

beyitleriyle de, tasavvuf ve tarikat tarihinde ilâhî bir gerçeği ilk defa büyük velimizin açıkladığı ve divanındaki icâzet kasidesini kıyamete kadar okuyan, yazan veya dinleyen her istekliye Allah'ı zikretmek üzere izin gerekiyorsa, izin verdiğini bildirdiği görülür.

Aziz dinleyenler!

Borlu velimiz, kutubluk makamına kadar yükselen büyük evliyadandı.

Manisa Müftüsü Şeyh Esad Efendi tarafından yazılan mersiye de şöyle denilmektedir:

"Âh Kuddûsî Efendi! Mürşid-i âgâh idi.

Tâir-i kudsî gibi firdevsi kıldı âşîyan.

Etmedi hiçbir zaman dünyaya rağbet ol aziz,

İştîyâkı rûz u şeb oldu cemal ile cânan.

Himmetiyle çok mürid-i sâdık buldu kemâl,

*Bir mükemmil fâdıl u âmil idi ol bî-güman.
 Ârif-i billah idi hakka'l-yakîn, hem kutb idi,
 Niğde Bor'unda kat'î çok keşfi olmuştu ayân.
 Eyledi hüsn-i teveccüh ile bu abdi kabul,
 Oldular nice halife himmetile şâdmân.
 Fevtini duydukta Es'ad bendesi giryân olup
 Eyledim ahvâlini filcümle ihvâna beyan.
 İki destim ref ile kıldım dua tarih dedim:
 (Rûh-i Kuddûsî Efendi cenneti kıldı mekân)."*

Son mısra, ebced hesabıyla vefat tarihinin 1265 olduğunu göstermektedir.

Adana Müftüsü Hacı İshak Efendi'nin torunu Abdün-nâfi Efendi'nin, Ankara Cebeci Kitaplığı'nda Eski Eserler Bölümü'nde 7919 numarada kayıtlı kitabının 162. sahifesinde Ahmed Kuddûsî hazretlerine tahsis edildiğini -kütüphanecilikten emekli Râgıb Bey kardeşimizden öğrendiğimiz- uzunca bir kasidede,

*"İki âlemde yâd olsa sezâ vahdetnişîn ile
 Ki etti inzivâ on üç sene ol kutb-ı müstesnâ..."*

denilerek hazretin kutubluğu ayrıca açıklanmıştır.

Büyük velimizin faziletleri arasında öğreticiliği, öğretçülüğü, derin ve gerçek tevazuu da göze çarpar.

Manzum ve mensur yazılarından bu hususta sayısız örnekler verilebilir.

Kendisinin maneviyat semasında yükseldikçe, tevazua gömüldüğü ve buna vefatından sonra bile riayetle ayrılmadığı görülür.

Vasiyetnâmesinde,

“Benim için selâ virdürmen.

Gice vefat edersem, gasl idüp sabah namazının akıbinde birkaç konşular ile cenaze namazımı kılıp Eski Mezarlık'ta bir münasib yere defn edün.

Halka zahmet ve şöhret olmasun ve beni medh etmen.

Zira kabirde, ‘Bu söyledikleri sıfatlar sende var mı?’ diyu ferîştehler tâzib iderlermiş.

Hemen dua ve istiğfar idesüz.

Külfet olmayarak Kur'an ve tevhid okuyup ruhuma ihdâ ederseniz, lutfu kerem ve ihsan-ı azîm itmiş olursuz.

Ve nasîhat kitaplarımı okuyup mutanassih olasız ki inşâallah sizlere ve bana çok nef'i olur.

Ve kefenimi Niğde bezinden sarın.

Cesedüme ya kefene yazı yazmayasız. Tâzimin hülâfudur.

Ve kabirde Kur'an'ı çok okuyup cemâat-i müslimîni tenfir etmen.

Rabbim Tebâreke ve Teâlâ benden râzı olur ise, üç îhlâs-ı şerif kifayet ider.

İyâzen billah, eğer râzı olmaz ise, yeryüzünün halkı, her biri bir hatm-i Kur'an etseler, fâide vermez.

Ve fidye-i salâtü savmımı bî-namaz fâsıklara sakınıp vermeyesiz. Zira fıska muîn olmaktır.

İlm-i şerif tâliblerine ve fukaranın sâlihlerine virin.

Talebe-i ulûm, dünyaya heves itmeyüp tahsil-i ilme meşgul olurlar.

Anlar, vaktin ashâb-ı Suffe'sidir.

Amel-i sâlih işledikte, 'Yâ Rab! Tevfikın ile işledim' diyu hamdü şükr etmelü ve beşeriyet hasebiyle günah sâdır olur ise akıbinde istiğfar etmelü, rahmetullahdan ümidi kesmeyüp beyne'l-havfi ve'r-reca olmalı imiş" der ve tevazuunun gerçekliğini ortaya koyar.

Kulluk vazifelerinde nasıl dikkatli, ihlâslı ve tevazulu olunacağını, kullukta doğru ve gerçek yolun nasıl tutulacağını öğretir.

"Bu zamanda mümine lazım olan, ilm-i nâfi' tahsil idüp ve amel-i salih ve istiğfar ve kelime-i tevhide müdâvemet ve helâl rızık kesbetmek; ya ticaret veya ziraat ya bir hayırlı sanat işlemektir" der.

Aziz Borlular!

Diktiğiniz şu makam kabri ile Ahmed Kuddûsî hazretlerine ait vazifenizi yerine getirmiş bulunuyorsunuz.

Fakat, Ahmed Kuddûsî hazretleri gibi, müstesna öğluna esrar-ı tarikat-ı evliyayı öğretmiş, onun ağabeyisinin de ilm-i zâhirde devrinin tek ilim adamı olmasına himmet etmiş olan babası Şeyh Hacı İbrahim Efendi hazretlerinin kabrinin de bulunup ortaya çıkarılması, herhalde sizleri daha az sevindirir değildir.

Hüsniye köyünden Kâmil Deniz Efendi, bu hususta bir ipucu veriyor: Zahire pazarının doğu kısmında yol yol

nakışlı, yuvarlak ve büyükçe mermer taşın bulunduğu yerde, Kuddûsî hazretlerinin babası Şeyh Hacı İbrahim Efendi'nin kabri bulunduğunu, babasından ve dedesinden işitmiş olduğunu söylüyor.

Bunu, belki yaşlı hemşehrilerinden bilenler veya duyanlar da vardır.

Soruşturulursa, inşallah, mutlu bir sonuca varılır, Bor'umuza büyük bir veli daha kazandırılmış olur.

Bu şerefli hizmetin de dernekçe üstlenilip başarılabileceğini umuyoruz.

Konuşmamıza son verirken hepinizi sevgi ve saygı ile selâmlarım.

Kaybettiğimiz Kâmil İnsan İbrahim Edhem Gerçekoğlu'nun Mezarı Başında¹⁴⁹

Bu büyük insan, 1303 yılında İskilip'te doğdu. Babası Ahmed Efendi'dir; İskilip'in tanınmış bir ailesine mensuptur. Annesi Emine Hanım'dır, sülale-i tâhiredendir.

Bu bahtiyar ana baba doğan çocuklarına, gördükleri rüyadan mülhem olarak İbrahim Edhem adını takmışlardır. O da Allah'tan olacak ki pek küçük yaşta kendisini ibadete vermiş, veliliğe ermiştir.

Medreseye devam ederek icâzet alan, ledün ilmini, şariat ilmiyle birleştiren genç veli, bu yolda kendilerinden faydalandığı Enbiyazâde Mehmed Hilmi ve Müderris Mehmed Efendi gibi üstatlarına hayatları boyunca cânu gönülden hizmet ve yardımlarından geri durmamış, dua ve himmetlerini almıştır.

Mevlânâ'dan, Hâfız'dan sık sık beyitler okur, açıklamalarını yapardı. Gümüşhaneli ve Seydişehirli gibi büyük

---

149 *Diyanet Aylık İlmi Dergi*, c. 2, sy. 57, s. 3-4.

velilerle mülakat ve sohbet eden büyük mutasavvıf Fazlullah Rahîmî de kendisine altı ay kadar *Mesnevî* okuttuktan sonra vazifesinin bittiğini bildirmiş, tuttuğu yolun en yüksek mertebesine ulaşacağını müjdelemiştir. Bu müjdeyi daha önce rüyasında Gavs-ı A'zam'dan da almıştır.

Millî Mücadele'nin başladığı sıralarda Çubuk ve Yabanabad (Kızılcahamam) taraflarını irşada gelmiş bulunuyordu. Ankara vali vekili Yahya Galip Kargı ile Ankara Müftüsü Rifat Börekçi'nin daveti üzerine Ankara'ya gelip kendileriyle görüştüktan sonra dönmüş, yayılma istidadını gösteren isyan kımıldanmalarını yumuşak ve tesirli öğütleriyle derhal yatıştırdığı ve halkı Millî Mücadele'ye seve seve iştirak ettirdiği gibi o sırada düşman istilası korkusuyla gözlerine uyku girmeyenlere de düşmanların bozulup gideceklerini haber vererek büyük sükûnet kaynağı olmuştu.

Millî Mücadele başarıyla sonuçlanınca kendisine Hacı Bayrâm-ı Velî Dergâhı postnişinliği tevcih edilmek istenilmişse de kabul etmemiş, serbestliği tercih eylemiştir.

Kendisine gösterilen derin sevgi ve saygıyı çekemeyen bazı nasipsizler onu Menemen hadisesi münasebetiyle nezarete aldırmuşlarsa da Atatürk'ün müdahalesiyle karşılaşarak hüsrana uğramışlardır.

Hayatının tamamını, gönüllere Allah ve Peygamber sevgisini aşılama, ibadet zevk ve neşesini tattırmakla geçiren bu büyük veli, bu büyük ve kâmil insan; 1382 yılı Ramazanının 11'ine rastlayan 6 Şubat 1963 Çarşamba günü acil tedavi için kaldırıldığı Ankara Hastanesi'nde, teyemmüm ederek akşam namazını ima ile kıldıktan sonra Allah

diye diye dünyamıza gözlerini kapamıştır. Cenâb-ı Hak onu nuruna gark eyleye.

İbrahim Edhem Gerçekoğlu; gerçekten, Peygamberimiz'in ahlâkıyla ahlâklanmıştı: Halim, selimdi, afivkârdı, müsamahakârdı, cömertti, ibadete düşküncü. Revâtib sünnetlerini hiç bırakmazdı. Akşam namazını, nâfile namazlarla yatsıya ulardı. En ağır rahatsızlıkları sırasında bile bu itiyadını aksatmazdı. Hastalığını, yorgunluğunu namazla dindirdiğini, herşeye namazla erişileceğini söylerdi. Yatsı namazını kılar kılmaz yatardı. Sabah namazından en az iki saat önce kalkar, teheccüd namazı, evrâdu ezkârıyla meşgul olurdu. Sabah ezanı okununca ev halkını namaza kaldırırdı.

Kalbine danışmadan iş yapmaz, hak ve hakikatten ayrılmazdı.

Cenâb-ı Hakk'ı "Güzel Allahım!" diyerek çok benimser, O'nun sevgisini bağrına basar, o sevgi ile yatar kalkardı. Bu hususta da güzel bir hatırası vardır:

Gençliğinde dili birdenbire, "Güzel Allah! Güzel Allah!" demeye başlar; akıl ve muhakemesi, ilmî müktesebatı müdahale eder. O gece rüyasında, kendisine bir mushaf uzatılır; açar bakar; bütün sahifelerinin "Güzel Allah!"la doldurulmuş olduğunu görür. Artık "Güzel Allah!" velimizin dilinin pelesengi olmuştur.

En kasvetli köşelerde bile manevi bir âlemin huzuru ile yaşırdı. Hemen her an inbisat halindeydi. İnkıbaz, mâsiva şugulü kalbinde barınmazdı. Sohbetine devam edenler bunu sezerlerdi. Sohbeti, muhataplarına büyük huzur

ve ferahlık verirdi. Irk ve din farkı gözetmeksizin herkese acır; yaratılmışları, yaratandan ötürü hoş görürdü. Kötüye kötü demez, kimseye kaba, incitici söz söylemezdi. Birbirlerine küsenler, onun yanına gelince barışıklardı. Sohbetine devam edenler yavaş yavaş içlerinin temizlendiğini hissederdiler. Kültürlü gayri müslimlerden, onun sohbetine hayran ve bu sayede müslüman olanlar vardı.

Her halden, her dertten anlardı. Açların karınlarını doyurur, harçlıksızların ceplerine -incitmeden- harçlıklarını koyardı.

İlme âşıktı. İhtiyarlığında bile ehlini bulduğu takdirde bilmediklerini öğrenmek istediğini; dinlediği herkesten mutlaka bir şeyler öğrendiğini söylerdi.

Herkese çalışma azmi aşılar, iş güç sahiplerinin gevşekliğe düşmelerine asla meydan vermezdi. Çoluk çocuğunun geçimi için çalışanların Allah yolunda çalışmış sayılacaklarını telkinden geri durmazdı.

Temiz ve düzgün giyinir, yemesine, içmesine, sıhhati-ne çok itina ederdi. Tedaviyi asla ihmal etmezdi.

Onun güler yüzü, tatlı sözü muhatapları üzerinde en müsait ve yapıcı tesirleri icra ederdi. Şekavet, sefahet içinde yüzen, sefaletten göz açamayan nice rahmetsiz, bereketsiz, camisiz, cemaatsiz köyler, onun himmet ve gayretleriyle şakavetten, safahet ve sefaletten kurtularak çalışmak ve insanca yaşamak yoluna girmiştir...

İşte, bugün, bu dört başı mamur insan-ı kâmilî kaybettığımız için kaybımız büyüktür.

Medfun burada¹⁵⁰ kâmil insan
Mensûb-i şâh-i Gavs-i Geylân
İbrahim Edhem İskilipli
Allah, deyip etti azm-i Yezdân

---

150 Ankara Cebeci Asrî Mezarlığı, Ada 194, Parsel 176.

Tarih

Hz. Nuh [a.s] ve Tûfan Hadisesi¹⁵¹

Hz. Nuh'un [a.s] Peygamber Olarak Gönderilişi, Kavmi Tarafından Ret, Tekzip ve Hakaretle Karşılanışı

Hz. Nuh [aleyhisselâm], Irak'ta otururdu.¹⁵²

Irak halkı, putperestti. Özellikle, Ved, Süva', Yegûs, Yeûk ve Nesr diye anılan putlara taparlardı.¹⁵³

Rivayete göre bunlar, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] oğulları¹⁵⁴ veya oğullarının oğulları olup iyi amelli kişilerdi. Halk, bunlara uyardı.

Vefat ettikleri zaman, anılmak için bunların sûretleri yapılmış, sonra da putlaştırılarak kendilerine tapılmıştır.¹⁵⁵

---

151 Daktilo metninden yayına hazırlanmıştır.

152 Dîneverî, *Ahbârü'l-Trvâl*, s. 1.

153 Nuh 71/23.

154 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 4/426; Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, 2/97.

155 Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, s. 51-52; Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, 5/367.

Hız. Nuh, kavmini başlarına gelecek felâket ve azapla korkutup uyarmak, Allah'a ibadete davet etmek üzere peygamber olarak gönderildi.¹⁵⁶

Kavmi, onu yalanladı.¹⁵⁷

Devrin kralı, Hız. Nuh'u tutukladı. Kralın ölümü üzerine, yerine geçen oğlu serbest bıraktı.

Fakat sonra o da tutukladı.

Gördüğü bir rüya üzerine, "Mecnundur, yaptıklarından mesul değildir!" diyerek tekrar serbest bıraktı.

Kâhin ise Hız. Nuh'un öldürölmesini emretti.¹⁵⁸

Hız. Nuh'un tevhid akîdesini yaymasına engel oldular.¹⁵⁹ Hatta, engel olmakla da kalmadılar, üzerine yürüdüler, kendisini dövölüler, yere düşölrdölüler, başını yardölüler.¹⁶⁰ Bayıltıncaya kadar boğazını sıktılar.¹⁶¹ Öldölü sanarak bıraktılar.¹⁶²

Hız. Nuh, ayıldığı zaman, "Ey Allahım! Beni ve kavmimi yarlıga! Çünkü, onlar (ne yaptıklarını) bilmiyorlar!" dedi.¹⁶³

156 A'râf 7/59; Hûd 11/25-26; Nuh 71/1-3.

157 A'râf 7/64; Yunus 10/73; Şuarâ 26/117; Kamer 54/9.

158 Mesudî, *Ahbârü'z-Zamân*, s. 58-59.

159 Kamer 54/9.

160 Mesudî, *Ahbârü'z-Zamân*, s. 58.

161 Taberî, *Târih*, 1/182; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/37; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/68.

162 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/60.

163 Taberî, *Târih*, 1/18; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/37; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/68; Kurtubî, *Tefsîr*, 9/42.

Gusledip tekrar yanlarına vardı. Onları, Allah'a iman ve ibadete davet etti.¹⁶⁴

Nuh peygamber, kendisine zulmetmekten geri durmayan kavminin arasında 950 yıl kaldı.¹⁶⁵

Çok sabırlı ve halimdi.¹⁶⁶

Peygamberlerden hiçbiri, ümmeti tarafından, onun kadar, döğölmek, sövölmek¹⁶⁷ gibi türlü eza ve cefalara uğratılmamıştır.¹⁶⁸

Hız. Nuh'un Allah'a İltica ve Kavminin Helâki İçin Dua Edişi

Hız. Nuh, tebliğ ve davet vazifesini gece gündüz, gizli açık yapmaya devam etti. Fakat, kendisinin bütün bu çabaları, onların, imandan kaçmalarından, küfürlerini artırmalarından başka bir işe yaramadı, boşa gitti.¹⁶⁹

Hız. Nuh [aleyhisselâm], en sonunda, yüce Allah'a iltica ve dua etti:

"Ben, artık mağlubum. Benim intikamımı al!" (Kamer 54/10).

Benimle, onlar arasındaki hükümü, sen ver de beni ve beraberindeki müminleri kurtar!" (Şuarâ 26/118).

"Ey Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma?" dedi (Nuh 71/26).

¹⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/69.

¹⁶⁵ Ankebût 29/14.

¹⁶⁶ Kurtubî, *Tefsîr*, 9/42.

¹⁶⁷ Sa'lebî, *Arâis*, s. 60

¹⁶⁸ Sa'lebî, *Arâis*, s. 60; Kurtubî, *Tefsîr*, 9/42.

¹⁶⁹ Nuh 71/6.

Tûfan Gemisinin Hazırlanışı

Yüce Allah, ağaç dikmesini, Hz. Nuh'a emretti. O da dikti.

Hz. Nuh'un diktiği sac ağacı, kırk yılda büyüyüp yetiştii ve boyu 300 zirâi buldu.¹⁷⁰

Yeryüzünde ilk biten ve yetişen ağaç, bu ağaçtı.¹⁷¹ Sac ağacının, abanus ağacı olduğu da söylenir.¹⁷²

Yüce Allah tarafından, Hz. Nuh'a şöyle vahyolundu:

"Bizim nezaretimiz altında ve vahyimiz (talimatımız) veç-hile gemi yap!

Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme!

Çünkü, onlar, suda boğulmaya mahkûmdurlar" (Hûd 11/37):

Dikilmiş ve yetişmiş olan ağaçların kesilip gemi yapımında kullanılması, Hz. Nuh'a emredildi.¹⁷³

Hz. Nuh [aleyhisselâm], marangozdu.¹⁷⁴ Ağaçları kesti.¹⁷⁵ Kuruttu.¹⁷⁶ Kuruttuğu ağaçtan tahtalar biçti.¹⁷⁷

Demirden çiviler yaptı.

¹⁷⁰ Taberî, *Târih*, 1/180, 181.

¹⁷¹ Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, 2/328.

¹⁷² İbn İyâs, *Bedâiu'z-Zühûr*, s. 61.

¹⁷³ Taberî, *Târih*, 1/180, 181; Sa'lebî, *Arâis*, s. 55.

¹⁷⁴ İbn Kuteybe, *Maârif*, s. 10; Mesudî, *Ahbârü'z-Zamân*, s. 59.

¹⁷⁵ Taberî, *Târih*, 1/180; Mesudî, *Ahbârü'z-Zamân*, s. 59.

¹⁷⁶ Sa'lebî, *Arâis*, s. 55; Kurtubî, *Tefsîr*, 9/43; Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, 3/327.

¹⁷⁷ Taberî, *Târih*, 1/183; Mesudî, *Ahbârü'z-Zamân*, s. 59.

Gemi için gereken¹⁷⁸ zift vesair¹⁷⁹ her şeyi hazırladı.¹⁸⁰

Yapılacak şeylerin hepsini kendisi yaptı, çattı.¹⁸¹

H. Nuh [aleyhisselâm], gemiyi yapıp çatarken, kavmin-den yanına uğrayanlar, alay için, "Ey Nuh! Demek sen, peygamberlikten sonra marangozluk yapıyorsun ha!¹⁸² Ne yapıyorsun sen?" diyorlar.

H. Nuh da, "Gemi yapıyorum!" deyince, "Demek sen karada gemi yapıyorsun ha! Gemiye karada nasıl yürüteceksin?"¹⁸³

Birbirlerine de, "Görmüyor musunuz şu deliyi? Su üzerinde seyretmek için ev yapıyor!¹⁸⁴ Hani, su, nerede?"¹⁸⁵ diyerek gülüşüyor, Nuh aleyhisselâmla alay ediyorlardı.¹⁸⁶

H. Nuh da, "Siz, nasıl bizimle eğleniyorsanız, biz de sizin bu eğlenip durduğumuz gibi, sizinle eğleneceğiz! (Ahirette de)

178 Taberî, *Târih*, 1/183; Mesudî, *Ahbârü'z-Zamân*, s. 59; Sa'lebî, *Arâis*, s. 55; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/69.

179 Taberî, *Târih*, 1/183.

180 Taberî, *Târih*, 1/183; Mesudî, *Ahbârü'z-Zamân* s. 59; Sa'lebî, *Arâis*, s. 55; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/69.

181 Taberî, *Târih*, 1/183.

182 Taberî, *Târih*, 1/183; Sa'lebî, *Arâis*, s. 58; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/268; Fahreddin-i Râzî, *Tefsîr*, 17/222; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/69; Nesefî, *Medârik*, 2/187; Kurtubî, *Tefsîr*, 9/31.

183 Taberî, *Târih*, 1/180; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/113; Hâzin, *Tefsîr*, 2/331, Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, 1/327.

184 Sa'lebî, *Arâis*, s. 55; Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, 3/327.

185 Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, 3/327.

186 Taberî, *Târih*, 1/180; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/113; Hâzin, *Tefsîr* 2/331; Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, 3/327.

dâimî azabın kimin başına ineceğini ileride göreceksinizdir!" diye cevap veriyordu (Hud 11/38-39):

Geminin Planı

Yapılan geminin göğsü kuş göğsü gibi,¹⁸⁷ suyu yara-
cak biçimde¹⁸⁸ meyilli ve devrikti.¹⁸⁹

Tahta levhaları, demir çivilerle çivilenip¹⁹⁰ birleştiril-
mişti.¹⁹¹

Çivilenen tahta levhalar arasından içeriye su sızma-
ması için gemi, içinden ve dışından ziftlenmişti.¹⁹²

Geminin baş tarafı, horoz başı gibi, karnı, kuş karnı
gibi, kuyruk tarafı da horoz kuyruğu gibi meyilli idi.¹⁹³

Geminin kanatları da vardı.¹⁹⁴ Geminin uzunluğu;
Nuh aleyhisselâmın babasının dedesinin zirâyıyla 300 zirâ,
eni 50 zirâ, yüksekliği 30 zirâ idi.¹⁹⁵

187 Taberî, *Tefsîr*, 12/34; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/110; Kurtubî, *Tefsîr*, 9/31.

188 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/110.

189 Taberî, *Târih*, 1/183; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/110.

190 Kamer 54/13.

191 Sa'lebî, *Arâis*, s. 56.

192 Taberî, *Târih*, 1/183; Sa'lebî, *Arâis*, s. 56; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/110.

193 Sa'lebî, *Arâis*, s. 55; Kurtubî, *Tefsîr*, 9/42; Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, 3/327.

194 Dîneverî, *Ahbârü'l-Tivâl*, s. 1; Mesudî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 1/40; Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, 3/327.

195 İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/41; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 11; Yakubî, *Târih*, 1/14; Taberî, *Târih*, 1/182; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/187; Kurtubî, *Tefsîr*, 9/31; Ebüssuûd, *Tefsîr*, 4/206; Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, 3/384.

Geminin uzunluğunun 660, eninin 330, yüksekliğinin 33 zirâ olduğu rivayet edildiği gibi;¹⁹⁶ uzunluğunun 1200, eninin 600 zirâ olduğu da rivayet edilir.¹⁹⁷

Zirâ; dirseğin ucundan, orta parmağın ucuna kadar¹⁹⁸ veya dirsekten, omuza kadar olan uzunluğa denir.¹⁹⁹

Gemi; alt kat, orta kat ve üst kat olmak üzere²⁰⁰ üç kattı.²⁰¹

Geminin her katı, 10 zirâ yükseklikte idi.²⁰²

Bunlara, küçük birer ışık deliği (pencere) de konulmuştu.²⁰³

Geminin, birbirinden aşağı olmak üzere²⁰⁴ üç kapısı vardı.²⁰⁵

Geminin üst katında, içilecek su için depolar ve yiyecekler için de iki yanına tahtadan dolaplar yapılmıştı.²⁰⁶

Geminin 6 zirâ, su içinde idi.²⁰⁷

196 Sa'lebî, *Arâis*, s. 56.

197 Taberî, *Târih*, 1/181; Zemahşerî, *Tefsîr*, 2/268-269; Fahreddin-i Râzî, *Tefsîr*, 17/223-224; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/70; Neseftî, *Medârik*, 2/187; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/110; Kurtubî, *Tefsîr*, 9/32; Hâzin, *Tefsîr*, 2/331; Ebüssuûd, *Tefsîr*, 4/206.

198 Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhît*, 3/23.

199 Taberî, *Târih*, 1/181; Sa'lebî, *Arâis*, s. 55; Kurtubî, *Tefsîr*, 9/31; Hâzin, *Tefsîr*, 2/330; Süyûtî, *Dürri'l-Mensûr*, 3/328.

200 Yakubî, *Târih*, 1/14; Taberî, *Târih*, 1/183; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/70.

201 Taberî, *Târih*, 1/183; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/269; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/70; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/110.

202 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/110.

203 Taberî, *Târih*, 1/183.

204 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/41; Taberî, *Târih*, 1/182.

205 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/41; Taberî, *Târih*, 1/182; Kurtubî, *Tefsîr*, 9/32.

206 Yakubî, *Târih*, 1/14.

207 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/41; Taberî, *Târih*, 1/182; Süyûtî, *Dürri'l-Mensûr*, 1/334.

6 zirâ yerine, 4 zirâ rivayeti de vardır.²⁰⁸

Tûfanın Başlayıp Yaygınlaşması

Göklerden boşanan yağmurların ve yerlerden fışkıran suların selleri²⁰⁹ bütün yeryüzünü tuttu ve dağları kapladı.²¹⁰

Dağların tepesinden 15 zirâ yükseldi.²¹¹

Güneşin ve ayın ışığı karardı. Dünya, karanlık içinde kaldı. Gece, gündüz bir oldu.²¹²

Yağış, kırk gün sürdü.²¹³

Seller, yeryüzünde taşmadık, aşmadık yer bırakmadı.²¹⁴

Tûfan suyunda, boğulacak olanlar boğuldu.²¹⁵

Hız. Nuh'la gemidekilerden başka, yeryüzünde bulunanların hepsi tûfan suyunda boğulup helâk oldu.²¹⁶

208 Kurtubî, *Tefsîr*, 9/32.

209 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/41; Yakubî, *Târih*, 1/14; Taberî, *Târih*, 1/185; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/37.

210 Yakubî, *Târih*, 1/14; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/37.

211 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/41; Taberî, *Târih*, 1/185; Sa'lebî, *Arâis*, s. 58; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* 1/72; Kurtubî, *Tefsîr*, 9/38; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/112; Hâzin, *Tefsîr*, 2/333.

212 Yakubî, *Târih*, 1/14.

213 İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 11; Yakubî, *Târih*, 1/14; Taberî, *Târih*, 1/184; Mesudî, *Ahbârü'z-Zamân*, s. 61; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/37; Sa'lebî, *Arâis*, s. 58; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/72; Hâzin, *Tefsîr*, 2/333.

214 Yakubî, *Târih*, 1/14; Mesudî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 1/40.

215 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/40.

216 İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 11; Taberî, *Târih*, 1/185; Mesudî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 1/40; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/72.

Geminin Bütün Dünyayı Dolaşıp Yağış Kesilince Cûdî Dağının Üzerine Oturuşu

Hız. Nuh'un gemisi, bütün dünyayı dolaştı.²¹⁷

Önce sağ tarafa doğru gitmeye başlayıp Habeş ülkesine ulaştı. Sonra Cidde tarafına yöneldi. Ardından Rum ülkesine doğru yol almaya başladı. Rum ülkesini geçince, geri dönüp arz-ı mukaddese yöneldi.²¹⁸ Mekke Harem'ine kadar gitti. Harem-i şerîf'in çevresinde yedi kere dolaştı.²¹⁹

Harem-i şerîf'i yedi kere dolaştıktan sonra²²⁰ Yemen'e doğru gitti. Oradan dönüp²²¹ Cûdî dağına ulaştı.

Yüce Allah, semaya, "Suyunu tut!", yere de, "Suyunu yut!" emrini verip de yağmurlar durduğu ve dağların üzerlerinden aşan suların seviyeleri düşmeye başladığı zaman gemi, Cûdî dağının üzerine oturdu.²²²

217 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/41; Yakubî, *Târih*, 1/14; Taberî, *Târih*, 1/180; Sa'lebî, *Arâis*, s. 58; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/72; Neseî, *Medârik*, 2/189; Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, 3/334.

218 Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, 3/330.

219 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/41; Yakubî, *Târih*, 1/14; Taberî, *Târih*, 1/185; Sa'lebî, *Arâis*, s. 56; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/272; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/72; Kurtubî, *Tefsîr*, 9/36; Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, 3/334.

220 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/41; Taberî, *Târih*, 1/185; Yakubî, *Târih*, 1/15; Mesudî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 1/40; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/72.

221 Taberî, *Târih*, 1/190; a.mlf., *Tefsîr*, 12/47; Kurtubî, *Tefsîr*, 9/36.

222 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/42; Taberî, *Târih*, 1/186; Yakubî, *Târih*, 1/15; Mesudî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 1/40; Sa'lebî, *Arâis*, s. 59; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/72-73; Kurtubî, *Tefsîr*, 9/41.

H. Nuh Su Üzerinde Ne Kadar Dolaştı? Cûdî Dağında Geminin İçinde Ne Kadar Kaldı? Gemiden Ne zaman İndi?

H. Nuh'un gemisi, hiç durmadan altı ay su üzerinde dünyanın her tarafını dolaştı.²²³

150 gün dolaştığı rivayeti de vardır.²²⁴

H. Nuh [aleyhisselâm], Cûdî dağında, geminin içinde bir ay kalıp²²⁵ sular çekildiği ve yerler kuruduğu zaman, yanındakilerle birlikte Muharrem ayının 10'uncu günü dağdan indi.

O gün, gemi halkı şükür orucu tuttular.²²⁶

H. Nuh, gemiden inerken, gemisini kilitleyip anahtarını oğlu Sam'a verdi.²²⁷

223 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/41; Taberî, *Târih*, 1/185, 190; Sa'lebî, *Arâis*, s. 58, İbnü'l-Esîr, *Târih*, 1/23, Kurtubî, *Tefsîr*, 9/36.

224 İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 11; Mesudî, *Mürûcî'z-Zeheb*, 1/40; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/272; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/116; a.mlf., *Tefsîr*, 2/447.

225 İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 11; Mesudî, *Mürûcî'z-Zeheb*, 1/190; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/272; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/116; a.mlf., *Tefsîr*, 2/447.

226 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/41; Taberî, *Târih*, 1/190; Sa'lebî, *Arâis*, s. 59; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/272; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/72; Kurtubî, *Tefsîr*, 9/41; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/447.

227 Yakubî, *Târih*, 1/15.

Semânîn Şehirciğinin Kuruluşu

Hız. Nuh, Karda'da sonradan Semânîn diye anılan yerde, yanındakilerden her biri için birer ev yaptı.²²⁸

Yâkût'a (v. 626/1229) göre: Hız. Nuh'un yapmış olduğu mescid, el'an orada bulunmaktadır.²²⁹

Hız. Nuh, Semânîn'de yerleştikten sonra, orada ekin ekti, üzüm çubuğu dikti. Semânîn'i imar etti.²³⁰

Bir müddet sonra vebaya tutulup Hız. Nuh'la oğullarından başka Semânîn halkının hepsi ölmüşlerdir.²³¹

Semânîn; Musul'un üst tarafında, İbn Ömer Cezîresi'nin yakınındaki Cûdî dağının yanında bir beldeciktir.²³²

Taberî (v. 310/923) ve İbnü'l-Esîr (v. 630/1223), bu beldeciğın, kendi zamanlarına kadar Sûk-ı Semânîn ismiyle,²³³ Mesudî de (v. 346/957), dağ eteğinde kurulmuş olan bu beldeciğın, kendi zamanına kadar Semânîn adıyla anıldığını bildirir.²³⁴

Mardin vilayetinin Cizre Müftüsü Mahmud Bilge'nin yazıp Ankara Şark Matbaası'nda 1965 yılında bastırđıđı *Nuh Aleyhisselâm ve Tufan* isimli kitapçıkta bildirdiğine

228 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/42; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 12; Yakubî, *Târih*, 1/15; Taberî, *Târih*, 1/189; Mesudî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 1/41; Sa'lebî, *Arâis*, s. 59-60; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/73.

229 Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/179-180.

230 Yakubî, *Târih*, 1/15.

231 Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/84.

232 Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/84.

233 Taberî, *Târih*, 1/189; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/73.

234 Mesudî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 1/41.

göre, Cizre ilçesinin kuzeydoğusunda halen birkaç evden ibaret Heştiyan (sekiz veya seksen) isimli bir köy bulunmaktadır.

Hiz. Nuh [aleyhisselâm], Heştiyan köyünü kurduktan sonra, Cûdî'nin kuzeyindeki dağın yamacına giderek bir köy daha kurup orada oturmuş; gittikçe büyüyen köye Şarnuh (Şehr-i Nuh) adı verilmiş; bugün, bu ad, Şırnak olmuştur.

Cûdî dağının güneybatısında ovada Bâ Nuh (Baba Nuh) adında bir köy ve orada bir kabir de bulunmakta olup öteden beri, bunun, Hiz. Nuh'a ait olduğu söylenmekte imiş.

Cûdî Dağı Nerededir?

Cûdî dağı; Musul toprağında,²³⁵ Musul'un Hısneyn²³⁶ veya Hadıyd mevkiindedir.²³⁷

Cezîre'de,²³⁸ Musul yakınındaki Cezîre'de,²³⁹ Musul beldelerinden İbn Ömer Cezîresi'nde,²⁴⁰ Bâsûrî'dedir.²⁴¹

²³⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/41; Yakubî, *Târih*, 1/15; Taberî, *Târih*, 1/185-186; Sa'lebî, *Arâis*, s. 58; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/271; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/72; Kurtubî, *Tefsîr*, 9/41; Nesefî, *Medârik*, 2/189; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/447.

²³⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/41.

²³⁷ Taberî, *Târih*, 1/185.

²³⁸ Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/179; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 1/115; a.mlf., *Tefsîr*, 2/446; Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, 3/335.

²³⁹ Hâzin, *Tefsîr*, 2/332.

²⁴⁰ Mesudî, *Mürûcû'z-Zeheb*, 1/40; Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/179.

²⁴¹ Mesudî, *Mürûcû'z-Zeheb*, 1/40.

İbn Ömer Cezîresi, Musul'un üzerinde üç günlük bir yerdir.²⁴²

Cûdî dağı Musul toprağında Cezîre'de Karda nahiyesindedir²⁴³ ve Karda ve Zebdi kariyelerinin dağıdır.²⁴⁴

Bâsûrîn; Dicle'nin doğusunda Musul mülhakatından bir nahiyedir.²⁴⁵

Karda da Cezîre'de, Cûdî dağının yakınında bir kariye olup İbn Ömer Cezîresi yakınındaki Semânîn kariyesine de yakındır.²⁴⁶

Cûdî dağı ile Dicle arası 8 fersahtır.²⁴⁷

Fersah, 3 mildir.²⁴⁸

Mil de 4000 adımdır.²⁴⁹

Açıkça görülüyor ki Cûdî dağı, Musul ile Cezîre arasındaki bölgede bulunmaktadır.

Rivayetler arasında görülen fark ise, Cûdî dağının, çevresindeki yerlere göre tarif edilmiş olmasından ileri gelmektedir.

Yine Cizre Müftüsü Mahmud Bilge'nin verdiği bilgiye göre; Cizre ilçesinin, yaklaşık olarak 40 kilometre kadar

242 Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/138.

243 Taberî, *Târih*, 1/189; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/72-73.

244 Dîneverî, *Ahbârü't-Tvâil*, s. 1.

245 Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/322.

246 Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/322.

247 Mesudî, *Mürûcû'z-Zeheb*, 1/40.

248 Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhît*, 1/275-276.

249 Ahterî, *Ahterî-i Kebîr*, 2/360.

kuzeydoğusunda Cûdî dağı diye anılan bir dağ bulunmakta olup tepesinde duvarla çevrili 500 metre karelik bir düzlük vardır ki öteden beri, burasının geminin durduğu yer olduğu söylenmekte imiş.

Her yıl; temmuz ayının ilk cumasında, Cizre, İdil, Şirnak ilçeleri halkı ile -Türkiye'ye bağlı bulunduğu sıralarda- Irak'ın Zaho ve Suriye'nin Dicle ilçeleri halkı, bu dağın başında panayır kurar, ateş yakar ve mevsimi her tarafa ilan edermiş.

Vaktiyle, bu işle vazifeli bir memur da varmış.

Cizre'deki Cûdî dağının tepesinde birçok su sarnıçları, yaz kış hiç tükenmeyen kar dolu kuyular bulunmakta olup yazın, bu kuyulardan Cizre'ye kar getirilerek satılmakta imiş.

Müftü Mahmud Bilge'ye göre; bölgenin, dağı, tepesi, deresi ile her tarafının su baskınına uğradığı belli olup en yüksek tepeler bile içinden ve dışından hep kum, çakıl taşı, hayvanî ve nebatî müstehaselerle, toprak altında taşlaşmış şeylerle doludur.

Yüce Allah'ın Şereflendirdiği Üç Dağ

Yüce Allah, dağlardan üç dağı; Cûdî dağını Hz. Nuh'la [aleyhisselâm]; Tûrisînâ dağını Hz. Musa'yla [aleyhisselâm]; Hira dağını da Hz. Muhammed'le [sallallahu aleyhi vesellem] şereflendirmiştir.²⁵⁰

²⁵⁰ Kurtubî, *Tefsîr*, 9/42.

Hız. Nuh'un Cûdî Dağında Bırakılan Gemisi ve Sonucu

Yüce Allah, Hız. Nuh'ın kavmini, zulme devam edip durdukları sırada tûfan sularında boğmuş, Hız. Nuh ile [aleyhisselâm] gemi arkadaşlarını ise selâmete erdirmiş;²⁵¹ gemisini de Cezîre toprağında,²⁵² Cezîre toprağından Kar-da'da,²⁵³ Karda kariyesinin dağı olan Cûdî dağının²⁵⁴ tepesinde, insanlara bir ibret olmak üzere bırakmış;²⁵⁵ gemi orada uzun zaman kalmış²⁵⁶ hatta Hız. Nuh'un ümmetinin öncekilerinden nice kimseler varıp onu seyr ve temaşa ettikten sonra,²⁵⁷ gemi, çürümüş, kül olmuştur.²⁵⁸

Bir Uyarış ve Öğüt

Ahd-i Atık'ın Tekvîn kitabının 8. babının 4. fıkrasına göre; tûfan suları çekilmeye başlayınca, Hız. Nuh'un gemisi, güya Ararat dağlarının üzerine oturmuş imiş!

251 Ankebût 29/14-15.

252 Taberî, *Tefsîr*, 27/95; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/38; Nesefî, *Medârik*, 4/203; Kurtubî, *Tefsîr*, 17/133; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/446; Hâzin, *Tefsîr*, 4/203; Ebüssuûd, *Tefsîr*, 8/170.

253 Taberî, *Tefsîr*, 27/95; Kurtubî, *Tefsîr*, 17/133.

254 Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 1; Taberî, *Târih*, 1/189.

255 Taberî, *Tefsîr*, 20/136; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/38; Nesefî, *Medârik*, 4/203; Ebüssuûd, *Tefsîr*, 8/170.

256 Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/38; Nesefî, *Medârik*, 4/203; Ebüssuûd, *Tefsîr*, 8/170.

257 Taberî, *Tefsîr*, 27/95; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/38; Nesefî, *Medârik*, 4/203; Kurtubî, *Tefsîr*, 17/133; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/446; Hâzin, *Tefsîr*, 4/203; Ebüssuûd, *Tefsîr*, 8/170.

258 Taberî, *Tefsîr*, 27/95; Kurtubî, *Tefsîr*, 17/133; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/446.

Buna aldanan ecnebî ilim ve fen adamlarından bazı-
larının zaman zaman Türkiye'ye gelip gemiden bir kalıntı
bulabilmek ümidiyle Ağrı dağına tırmandıkları ve her de-
fasında da elleri boş olarak döndükleri görülmektedir.

Onlara verilecek öğüt şudur:

*Tırmanıp Ağrı dağının başına,
Yorma arkadaş kendini boşuna!*

Hz. İbrahim'le Peygamberimiz'in Ayak İzleri²⁵⁹

Bu yazımızda, Kâbe mescidindeki makâm-ı İbrahim'de bulunan Hz. İbrahim'in ayak izleriyle Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] ayak izleri arasındaki sıkı benzerliği bahis konusu edeceğiz.

Kur'ân-ı Kerîm'de makâm-ı İbrahim hakkında şöyle buyrulur:

"Orada (Beytullah'ta) açık alametler ve İbrahim'in makamı vardır..." (Âl-i İmrân 3/97).

Makâm-ı İbrahim; bilindiği gibi, Hz. İbrahim'in, Kâbe'nin duvarlarını yükseltirken üzerine çıkıp iskele yerine kullandığı taştır.²⁶⁰

Kâbe'nin yapımı bittikten sonra da Hz. İbrahim, onun üzerine dikilerek Allah'ın emriyle insanları hacca davet etmiştir.

---

259 *Diyanet Aylık İlmî Dergi*, c. 9, sy. 160, s. 96-97.

260 *Ezrakî, Ahbâru Mekke*, 2/59.

Ashâb-ı kirâmdan Abdullah b. Selâm'ın, Ebû Said-i Hudrî'ye bildirdiğine göre; yüce Allah, âyet ve alametlerinden birini makam-ı İbrahim'de vücuda getirmeyi murat ve insanları hacca davet için Hz. İbrahim'e emretti.

İbrahim [aleyhisselâm], makâm-ı İbrahim'in üzerine çıkınca, makam, o kadar uzadı ki dağların başı aşağıda kaldı.

O zaman, İbrahim [aleyhisselâm], sağına ve soluna baka baka, "Ey insanlar! Rabb'inizin davetine icabet ediniz!" diyerek seslenmeye başladı. İnsanlar bu davete, "Lebbeyk! Allahümme lebbeyk!" diyerek icabet ettiler.

Hız. İbrahim'in dikildiği taşta ayaklarının izi kaldı.

Hız. İbrahim, insanları hacca davet işini bitirince, makam-ı İbrahim diye anılan taşı, Kâbe'nin kapısına, kıbleye yerleştirdi. Namazını ona doğru yönelerek kıldı. Kendisinden sonra oğlu Hız. İsmail de böyle yaptı.²⁶¹

Makâm-ı İbrahim'deki ayak iziyle Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] ayak izi arasındaki benzerliğin nasıl ve kim tarafından tesbit edildiği meselesine geçmeden önce, kıyafet ilmi denilen ve herhangi bir izden o izin sahibini keşf ve tayin etmeye yarayan ilim hakkında -kısaca da olsa- bilgi vermek gerekir.

Araplar, iki kola ayrılan kıyafet ilminden biriyle, insanların ve hayvanların yerdeki ayak izlerini inceleyerek onların nereye gittiklerini ve hatta iz sahibinin yaşlı mı genç mi, erkek mi dişi mi olduğunu bile anarlardı.

²⁶¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/30.

Kıyafet ilminin öbür bölümüyle de iki şahsın uzuvları arasındaki benzerliğe bakılarak, kardeş veya aynı soydan olup olmadıkları, hal ve ahlâkları, meslek ve sanatları anlaşıldı.

Bu ilim dalında bilhassa Müdlicogulları'yla Leheboğulları mütehassıs idiler.

İmam Muhammed ile İmam Şâfiî'nin de gördükleri bir adam hakkında, "Marangozdur!", "Hayır! Demircidir!" dedikleri ve adama sorulunca, demirci iken sonradan marangoz olduğunu söylediği rivayet edilir.²⁶²

Kâmûs'a göre; kıyafet ilminden anlayan, iz sürmekte mahir olan kişiye *kâif* denir.²⁶³

Seyyid Şerîf de *kâifi*, "çocukların nesebini, uzuvlarına bakarak teşhis eden kişi" diye tarif eder.²⁶⁴

Misal olarak Müdlicli *kâifin* Zeyd ve Üsâme hakkındaki isabetli teşhisini zikretmek yerinde olur.

Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] Habeşî dadısı Ümmü Eymen Bereke, Mekke'ye gelen Hazrecli Ubeyd ile evlenmiş, Ubeyd'in ölümüyle de dul kalmıştı.²⁶⁵

Peygamberimiz, "Cennetlik bir kadınla evlenmek isteyen, Ümmü Eymen'le evlensin!" deyince, Zeyd b. Hârise, onunla evlendi. Üsâme, bu evlilikten meydana geldi.²⁶⁶

262 Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-Ülûm*, 1/378-380.

263 Fîrûzâbâdî, *Kâmûs Tercümesi*, 3/713.

264 Cürçânî, *Ta'rîfât*, s. 114.

265 Belâzürî, *Ensâb*, 1/471.

266 İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/224; Belâzürî, *Ensâb*, 1/472.

Zeyd, esmer beyazdı.²⁶⁷ Üsâme ise annesi gibi simsiyahtı.²⁶⁸

Münafıklar, Zeyd'in esmer, Üsâme'nin siyah oluşuna bakarak dedikodu ediyorlar, Peygamberimiz de [sallallahu aleyhi vesellem] buna çok üzülüyordu.

H. Âişe der ki:

"Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir gün evime geldi. Yüzünde sevinç dalgalanıyordu. 'Ey Âişe!' dedi. 'Görmedin mi Müdlicli Mücezzez yanıma geldi. Üsâme ile Zeyd, üzerleri ve başları bir kadife örtüyle örtülmüş uyuyorlardı. Her ikisinin yalnız ayakları açık bulunuyordu. Müdlicli Mücezzez, açıktaki ayaklara baktı da bu ayaklar, muhakkak birbirindendir' dedi."²⁶⁹

Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem] sekiz yaşında bulunduğu sırada bir gün Mekke'de çocuklarla oynayarak bende kadar gitmişti. Orada, kendisini Müdlicoğulları'ndan bazı kimseler görünce yanlarına çağırdılar. Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] ayaklarına ve izlerine baktılar. O sırada Peygamberimiz'in dedesi Abdülmuttalib'le karşılaştılar. Abdülmuttalib, Peygamberimiz'i görünce kucakladı. Müdlicoğulları, Abdülmuttalib'e,

"Bu, senin sulbünden midir?" dediler. Abdülmuttalib,

"Oğlumdur!" dedi.²⁷⁰ Müdlicoğulları,

²⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/44.

²⁶⁸ Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, 2/356.

²⁶⁹ İbn Mâce, *Ahkâm*, 21; İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/63.

²⁷⁰ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 1/122.

“Sen, bu çocuğu iyi koru! Biz, makam-ı İbrahim’deki ayak izlerine bununkinden daha çok benzeyenini görmedik!” dediler. Abdülmuttalib, Ebû Tâlib’e,

“Bunlar, ne söylüyorlar dinle!” dedi.²⁷¹

Abdülmuttalib bir gün Hicr’de oturuyor, yanında da dostu Necran kadısı ve rahibi bulunuyordu. Necranlı rahip,

“Biz, İsmailoğulları’ndan en son gelecek olan peygamberin sıfatını kitaplarda bulduk. Burası, onun doğum yeridir. Sıfatı da şöyle şöyledir!” diyerek onları birer birer saymaya başladığı sırada Peygamberimiz oraya geliverdi.

Necranlı rahip, Peygamberimiz’in gözlerine, sırtına ve ayaklarına dikkatle baktıktan sonra, “İşte o, budur! Bu, senin soyundan mıdır?” diye sordu. Abdülmuttalib,

“Oğlumdur!” dedi. Necranlı rahip,

“Biz, onun babasını kitaplarda sağ bulmadık!” dedi. Abdülmuttalib:

“O, benim oğlumun oğludur. Babası, bu daha doğmadan, annesinin karnında iken ölmüştür!” deyince, rahip,

“Şimdi doğru söyledin!” dedi.

Bunun üzerine Abdülmuttalib, oğullarına, “Kardeşinizin oğluna sahip olunuz. Onun hakkında söylenileni işitmiyor musunuz?” dedi.²⁷²

Her bakımdan güvenilir kişilerin sahih senedle İbn Abbas’tan rivayetlerine göre:

271 İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/118; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü’n-Nübüvve*, 1/122.

272 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü’n-Nübüvve*, 1/122.

Mekke'ye bir kâhine (falcı) kadın gelmişti. Kureyşîler ona,

“Bize haber ver bakalım: Hangimizin izi makam-ı İbrahim'dekine en çok benziyor?” dediler. Falcı kadın,

“Eğer siz, şu ince milli yerin üzerine bir örtü gerer, sonra da onun üzerinde yürüyecek olursanız, size haber veririm” dedi.

Oraya hemen bir örtü gerdiler ve üzerinde birer birer yürüdüler. Falcı kadın, Peygamberimiz'in izini görünce,

“İzlerinizden, makam-ı İbrahim'dekine en çok benzeyeniniz bu iz!” dedi.

Bunun üzerinden yirmi yıl geçtikten sonra, yüce Allah, Peygamberimiz'i peygamber olarak gönderdi.²⁷³

İbnü'l-Esîr'in, İbn Mende, Ebû Nuaym ve İbn Abdül-berr'e dayanarak bildirdiğine göre; Kürz b. Alkame, hicret gecesinde Peygamberimiz'in izini görür görmez, “Bu ayak izi, makam-ı İbrahim'de bulunan ayak izindendir!” demiştir.²⁷⁴

²⁷³ İbn Mâce, Ahkâm, 21.

²⁷⁴ İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Gâbe, 1 / 238.

Sîret Armağanı Üzerine²⁷⁵

İslâm: Muhterem hocam, on iki ciltlik Hz. Muhammed (a.s) ve *İslâmiyet* isimli büyük eseri yazmayı size göze aldırان sebepleri bize lütfeder misiniz?

Köksal: Adı geçen eserimin önsözünde de açıkladığım gibi İtalyan müsteşriki Caetani'nin yardımcılarıyla birlikte yazdığı ve Hüseyin Cahid'in de *İslâm Tarihi* adıyla dilimize çevirip yayımladığı on ciltlik kitabını 1955 yılından 1960 yılına kadar inceleyip yanlışlarını ve iftiralarını ortaya koymakla uğraştığım sıralarda, Peygamberimiz'in hayatına ait bilgileri doğrudan doğruya ana kaynaklarımızdan ve Kur'ân-ı Kerîm ile hadis mecmualarından derleyip yaymak, yabancı mütercimleri aradan çıkarmak için duyduğum şiddetli lüzum ve arzudan doğmuştur. 17. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa Hristiyanlık dünyasının, dinimiz ve Peygamberimiz hakkındaki bilgisizliği ve düşmanlığı korkunçtur. Rönesans'tan sonra bu düşmanlık az çok gevşemiş

---

275 1983 yılında, Pakistan'da *İslâm Tarihi* adlı eserinin dünya sîret ödülünü alması münasebetiyle kendisiyle yapılan röportaj (*İslâm*, sy. 24-26, Mart 1984).

ve eski şiddetini kaybetmiş gibi görünürse de hadiseler dinî ve siyasî taassubun el ele vererek bu eski düşmanlığı şu veya bu şekilde, fakat sistemli ve maskeli bir biçimde sürdürdüğünü göstermiştir. 18. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa siyasî nüfuzunu İslâm ülkelerine uzatmaya başlayınca, İslâmiyet'i inceleme hareketi de hızlanmış, müsteşrikler çoğalmıştır. Bu müsteşrikler, bağlı oldukları hükümetlerin teşvikiyle Şark dillerini öğretecek okullar, Şark kitaplarını toplayan kütüphaneler açmışlar, Asya dernekleri kurmuşlar, Şark eserlerini basmak ve tercüme etmekle uğraşmışlardır. Avrupa'nın İslâm ülkeleriyle ilişkisinin artması, Müslümanlık ve Peygamberimiz hakkında yazı yazan ve İslâmî eserlerle uğraşanların sayısını artırmıştır.

Şark tetkiklerine girişen gayri müslimler içinde İslâm ilmi irfanını tetkik ve tettebbuata koyulup, az da olsa ilmî, siyasî gayelerinden kısmen veya tamamen uzaklaşanlar bulunduğu gibi açık, kesin vesikalara ve belgelere rağmen, hadiseleri aslî şekillerinden saptırıp uzaklaştıran, onları olduklarından başka türlü gösteren, gerçekleri tahrif etmekten çekinmeyenler de çoktur. Bunların İslâm tarihi üzerine yaptıkları kasıtlı yanlışlık ve yolsuzluklar ya haberlerin kaynaklarımızdan tercüme ve nakilleri sırasında yapılmakta, ya da kasten yanlış anlamaktan ileri gelmektedir. Yanlış nakle, yanlış anlayışa dayanan, tutarsız, indî, yersiz yorum ve görüşlerin ve hatta iftiraların haddü hesabı yoktur. Bunların korkunç ve iğrenç örneklerini biraz önce adını andığımız İtalyan müsteşrikinin dilimize çevrilen kitabında bol bol görebilirsiniz. İşte Hz. Muhammed (a.s) ve İslâmiyet adlı kitabımı yazmaya zorlayan birinci sebep bu olmuştur.

İkinci sebebe gelince; Peygamberimiz'in hayatını okumak ve öğrenmekte, kadın erkek, genç ihtiyar her müslüman ve hatta herkes için tertemiz, pürüzsüz, ibretli, mutlu bir hayatı örnek edinip kendilerini kötü örneklerin tesirlerinden kurtarmak, Peygamberimiz'e olan sevgi ve bağlılığı pekiştirmek, gerçekleştirmek, dünyada ve ahirette mutlu bir hayata kavuşmak vardır. Bu, Ahzâb sûresinin 21. âyetiyle yapılan ilâhî tavsiyenin bir gereğidir. İşte eseri yazmaya zorlayan ikinci sebep de budur.

İslâm: Pakistan'da açılan Sîret-i Nebî yarışmasına nasıl ve niçin katıldınız efendim?

Köksal: Benim böyle bir yarışmadan ne haberim vardı ne de böyle bir yarışmaya katılmayı düşünmüşümdür. Türkiye Yazarlar Birliği'nden önce beni telefonla aramışlar, bir müddet sonra da şu 1982 tarihli ve 187 sayılı yazıyı göndermişlerdir. Pakistan elçiliği basın ateşesinden aldığım resmî bir yazıda, "Pakistan hükümetinin es-sîre (Hz. Peygamber'in hayatı ve eserleri) konusunda dünyanın çeşitli ülkelerinde yayımlanan kitaplar için ödüllü bir yarışma düzenlediği bildirilmekte ve bu konuda bizden namzet eser talep edilmektedir. Yazarlar Birliği Yönetim Kurulu sizin, *İslâm Tarihi* adlı telif eserinizi teklif etmeyi uygun görmüştür. Sizce de uygun bulunursa ilgili makamlara teklifi ileteceğiz. İlh." denilmekte idi.

Bunun üzerine bir hayli tereddüdden sonra 1.12.1982 tarihli cevabımda şahsım ve eserim hakkında gösterilen yüksek kadirbilirlikten dolayı gerek zat-ı âlînize ve gerekse yönetim kurulunuza minnettar ve müteşekkirim. Böyle bir yarışmaya katılmayı hiç düşünmemiş olmakla beraber,

bunun, bir kitabın yararını İslâm dünyasında yaygın hale getirmesindeki büyük önemi ve müellifini manen mutlu kılacak sonucunu göz önünde tutarak bu husustaki tensiplerin memnuniyetiyle katıldığımı bildirdim. Türkiye Yazarlar Birliği Başkanlığı 1983/18 tarih ve sayılı yazısında eserim hakkındaki tekliflerini ilgili makama ulaştırdıklarını, ancak yarışmaya katılacak eserlerin beş nüshasının en geç 15 Şubat 1983 tarihine kadar Pakistan İslâmâbâd. (...) adresine gönderilmesi gerektiğini bildirmeleri üzerine uçak postasıyla beş takım yollamış, aradan bir yıla yakın zaman geçtiği halde hiç ilgilenmemiş, arayıp sormamışımdır.

İslâm: Muhterem efendim, eserinizin birincilik kazandığı haberi hakkında neler hissettiniz? Ve bunun sizin için bir sürpriz teşkil edip etmediğini lütfen beyan eder misiniz?

Köksal: Eserimin birincilik kazanması benim için hiç de sürpriz teşkil etmemiştir. Çünkü bu yarışmaya sayısız kaynaklarımızın derinliklerine inip, Peygamberimiz'in hayatını şimdilik on iki cilt olarak en geniş bir tarzda yazmak, aynı zamanda İslâm düşmanlarının türlü isnat ve iftiralarını da inceleyip yok etmek için benim gibi yirmi beş yılını harcamış ve daha fazlasını da harcamayı göze almış bir kimsenin daha katılmış olabileceğini pek sanmıyordum. Eğer bu yarışmada aynı vasıfta bir din kardeşimizle karşılaşp kendisi hizmetiyle beni geçmiş olsaydı bu da beni müteessir etmez, bilakis bu faziletli yolda yalnız yürümediğimi görmek bana ferahlık verirdi. Şunu da hemen ifade etmem gerekir ki, Peygamberimiz Efendimiz'in hayatına ve İslâmiyet'e dair olan eserimin kardeş Pakistan'ın çok değerli ve kadirbilir ilim adamları ve makamları tarafından takdir ve taltife layık görülüşü beni son derece duygulan-

dırmış ve bunun ahirette ilâhî ve nebevî rızaya nailiyetime bir alamet ve beşaret olabileceği ümidine düşürmüştür.

İslâm: Muhterem hocam, zaman zaman böyle yarışmalar düzenlenmesinde yazarlar ve okuyucular bakımından yarar görüyor musunuz efendim?

Köksal: Bunu hem müellifler hem de okuyucular bakımından yararlı görürüm. Yarışmalar müellifleri gayrete getirir ve yetiştirir. Yarışmada kazanan eserler okuyucular tarafından güvenle ve çokça okunur ve tutulur. Marifet iltifata tâbidir. İltifatsız meta zayıdır.

İslâm: Muhterem hocam, eseriniz hakkındaki değerlendirme raporu ve notunu bize bir satırla da olsa lütfeder misiniz efendim?

Köksal: Raporda aynen şöyle deniliyor:

“Hz. Muhammed’in [sallallahu aleyhi vesellem] hayatına dair olan bu kitap on iki cilt olup, ilk cildi numarasız, diğerleri birden on bire kadar numaralandırılmıştır. Toplam 4600 sahifeyi ihtiva eden bu âbidevî eser, bir tek müellif tarafından yazılmıştır.

Kitap 1964’te yazılmaya başlanmış ve tamamlanması on altı yılı almıştır.

Her ne kadar bu kitap, esas olarak Hz. Muhammed’in [sallallahu aleyhi vesellem] hayatına dair ise de aynı zamanda İslâm dininin de bir tarihidir.

Müellifi bu şümüllü kitabı yazmaya zorlayan esas unsur, Avrupalı hristiyan müsteşriklerin dinimiz ve Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] hakkındaki sınırsız cehale-

tini farketmesi olmuştur. Bazı orijinal referans malzemesini yanlış iktibas veya yanlış tefsirleriyle bilerek saptıran Avrupalı müsteşrikler arasında İslâm'a ve Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] karşı çok yaygın olan peşin ve hak-sız hükümler, müellifi derinden sarsmıştır. Müellif özellikle meşhur İtalyan yazarı Caetani'nin *İslâm Tarihi* adlı eserinde gerçekleri yanlış takdiminden müteessir olmuş ve müellif incelediğimiz bu eserde baştan sona kadar Caetani'nin İslâmiyet ve Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] ile ilgili çeşitli konular üzerindeki düşmanca ithamlarını redde çalışmıştır. Okuyucularını orijinal, sağlam, Arapça kaynak malzeme ile başbaşa bırakmak için müellif kendi eserini bütün Batılı müsteşriklerin eserlerini bir tarafa iterek yalnız ana kaynaklar üzerine oturtmuştur. Bu kitap, çok iyi bir şekilde sağlam bir hale sokulmuş olup pek çok dipnotu ve teferruatlı referansları ihtiva etmektedir. Her ciltte müstakil bir bibliyografya ve sonunda da bir fihrist vardır.

Kitap her ne kadar çok hacimli bir eser ise de müellif olayların bizzat kendilerinin konuşmasını sağlayarak kendi şahsî görüşlerini ve tefsirlerini asgari seviyede tutmuştur. Bu tutum, yüksek bir sürükleyici üslup ve kolay hazmedilen bir dille birleşince modern okuyucuya cazip gelecek bir din ve tarih kitabı meydana getirmek için esas olan canlılık ve letafet atmosferini yaratmıştır.

Bu kitap, bu yarışma için gerekli üstün vasıfları ziyadesiyle haizdir. Müellif yönünden uzun meşakkatleri gerektiren, esas itibarıyla yüksek ilmî mahiyette bir araştırma eseridir. Bildiğim kadarıyla herhangi bir mezhebin dinî duygularına ters düşen hiçbir malzemeyi ihtiva etmemektedir.

Ben bu eseri Türk dilinde yazılmış olup elimize geçen eserler arasında sîret üzerinde en iyi, en üstün eser olarak derecelendiriyorum. Verilen notlar şöyledir:

Konu: 40 tam numaraya karşılık 38,
 Konuya yaklaşım: 20 tam numaraya karşı 18,
 Orijinallik: 20 tam numaraya karşı 15,
 Edebî değer: 20 tam numaraya karşı 18,
 Toplam: 100 tam numaraya karşı 89,
 İmza: Okunamadı."

Kitabın muhtevasını bölüm bölüm özetleyen raporun son kısmı: "Bu eserin orijinal sîre kaynakları üzerinde yapılan araştırmadan sonra uzun bir devre boyunca yazıldığı anlaşılmaktadır. Eser konu üzerinde en sahih bilgileri ihtiva etmektedir. Okuyucu canlı bir hayat dramı içinde rol alarak kendisini sanki Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] görüyormuş gibi hissetmektedir. Müellif sîretin en sağlam kaynaklarını bulmak için büyük meşakkat ve zahmetler çekmiştir. Bu kaynakları kendisinden hiçbir fikir katmaksızın tasvir etmiş olup, olayların kendileri konuşmaktadır. Müellifin İslâmiyet, Kur'an, hadis, siyer ve megâzî hakkındaki bilgisi bu âbidevî eserde çok iyi aksettirilmiştir. Bu çok büyük eserin değeri gelecek nesillerce daha çok takdir edilecektir. Eser bu yılın sîret kitaplarının milletlerarası yarışmasında birinci dereceye gerçekten layıktır."

İslâm: Muhterem hocam, birincilik taltif ve imtiyaz belgesi hakkında da bize bilgi verir misiniz efendim?

Köksal: Pakistan hükümeti Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 12 Rebîülevvel hicrî 1404 tarihli imtiyaz senedinde de şöyle denilmektedir:

“Büyük bir sevinç ve memnuniyetle tasdik ediyoruz ki muhterem Mustafa Âsım Köksal’ın Türk diliyle telif etmiş olduğu *Hz. Muhammed ve İslâmiyet* kitabı Sîretü’n-Nebî kitapları konferansında 1404 hicrî yılı için birinci dereceye layık bulunmuş ve müellifi Pakistan hükümeti tarafından 5000 dolarla mükâfatlandırılmıştır.”

İslâm: Muhterem hocam, eseriniz hakkındaki raporun değerlendirmesini nasıl karşılıyorsunuz? Öğrenebilir miyiz efendim?

Köksal: Eserim Pakistan yetkili bilim adamları ve makamlarınca iyi incelenmiştir. Yapılan tavsif, takdir ve tenkitleri tabii ki hürmet ve şükranla karşıladım. Raporun tenkit bölümünde Mekke devri için işaret ve temenni olunan usul zaten bizim de makbulümüz ve Medine devri ciltlerinde uyguladığımız usulümüzdür. 1966 yılında basılan tek ciltlik Mekke devri, on bir ciltlik Medine devrinin Mekke devri olmadığı için Medine devrinin on birinci cildinin sonundaki, 11 Mayıs 1980 tarihli açıklamamızda, Mekke devrini de Medine devri tarzında vakaları mümkün olduğu kadar yıllara göre sıralayıp genişletmek ve kaynakları sahifeler altında göstermek suretiyle yeniden kaleme almak niyetinde olduğumuzu okuyucularımıza duyurmuş ve dört yıldan beri de bu vaadimizi yerine getirmek için geceyi gündüze katıp üçüncü cildin sonuna gelmiş bulunuyoruz. Hazırladığımız bu yeni Mekke devrinin de tamamlanmış ve muhterem jürinin tetkikine birlikte sunulmuş olmasını ne kadar arzu ederdik! Mekke devrine ait vakalar maalesef ana kaynaklarımızda da kronolojik sıraya konulabilmiş değildir. Medine devrinde

zaman zaman etrafa çıkarılan seriyeye ve askerî müfrezele-
rin kaynaklarımızda açıklanmayan sebeplerini açıklamaya
muvaffak oluşumuzdan cesaret alarak yeniden yazmaya
başladığımız Mekke devrinde de vakaları ilk defa tarihî
sıraya koyma çabası içine girmiş bulunuyoruz. Bunda ne
dereceye kadar muvaffak olabileceğimizi şimdiden söyle-
memize imkân yoktur.

İslâm: Muhterem efendim, bundan sonra ne gibi eser-
ler yazmak niyetindesiniz?

Köksal: Medine devrinin son cildindeki açıklama-
mızda da vaat ettiğimiz gibi kitabımız *İslâm Tarihi* ismi-
ni taşıdığına ve İslâmiyet de Hz. Âdem'den [aleyhisselâm]
başladığına göre, kitabımızın bir kısmını oluşturması ba-
kımından Peygamberimiz'den önceki peygamberler devri
olmak üzere, Hz. Adem'den Peygamberimiz'e kadar gel-
miş geçmiş meşhur peygamberleri, hayat ve şahsiyetleri-
ni, tebligatlarının mahiyetlerini, ümmetlerinin tutum ve
davranışlarını ve âkıbetlerini de kaleme almak, sonra da
Hulefâ-yi Râşidîn devrini yazmak niyetindeyiz. Tevfik ve
inâyet ancak Allah'tandır.

İslâm: Muhterem efendim, Sîret-i Nebî konferansına
katılmaya davet edildiğinizi öğrendik. Bu husustaki dü-
şüncelerinizi öğrenebilir miyiz?

Köksal: Kitabım hakkında Dışişleri Bakanlığı Kültür
Enformasyon İşleri Genel Müdürlüğü'nden Diyanet İşleri
Başkanlığı'na yazılan 12 Ocak 1984 tarihli ve 9253-84-31 sa-
yıylı yazıda şöyle denmektedir: "Peygamberimiz'in doğum
günü vesilesi ile 18 Aralık 1983 günü Federal Meclis bina-

sında tertiplenen, sivil ve askerî erkânın da katıldığı toplantıda Pakistan devlet başkanı Ziyâülhak, İslâmiyet konusunda uzun bir konuşma yapmış ve bu vesile ile yazdıkları eserlerle İslâmiyet'e hizmet eden yerli ve yabancı yazarlara parasal mükâfat vermiştir. Bu çerçevede iki Pakistanlı ve İngiliz'in yanı sıra Diyanet İşleri eski müşavirlerinden M. Âsım Köksal'a da on altı senede tamamladığı on iki cilt ve 4600 sahifelik Hz. Muhammed ve İslâmiyet adlı eseri için bir takdirnâme ve 5000 \$ mükâfat verilmiştir. Takdirnâme M. Âsım Köksal adına başkanlığımıza tevdi edilmiş olup İngilizce tercümesiyle ilişkide sunulmuştur. Başkan Ziyâülhak, İngiliz Dr. Martin Lings ile M. Âsım Köksal'ın 1984 yılı sîre toplantılarına şahsen katılacaklarını umduğunu ve mükâfatlarının da o vesile ile bizzat kendilerine verileceğini ifade etmiştir." Herhalde bu nazik davetle Sîret-i Nebî ödülünü kazananların Sîret-i Nebî konferansına ilmî tebliğleri ile de katkıda bulunmaları arzu edilmiş olmalıdır.

İslâm: Muhterem hocam, daha önce de lütfettiğiniz, birinci cildin genişletilmesi, Mekke devrinin birçok cilt olarak yeniden yazılması ile ilgili bazı bilgiler lütfeder misiniz?

Köksal: Mekke devrini Hz. İbrahim'den [aleyhisselâm] itibaren Peygamberimiz'in birinci atası Abdülmuttalib'e kadar olan atalarına tahsis ettik. Birinci cilt Hz. İbrahim'den [aleyhisselâm] başlayarak Peygamberimiz'in pederi Abdullah'ın vefatına ve Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmaya gelişine kadar olan vakaları içine alıp bitmektedir.

İkinci cilde Peygamber Efendimiz'in doğumuyla başlıyoruz. Bu, Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmaya gelişinden elli-elli beş gün sonradır. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem]

doğumuyla başlayan bu cilt, kırk yaşına kadar olan hayatını içine almakta ve sona ermektedir.

Üçüncü cilt de Peygamber Efendimiz'in peygamberliğe mazhariyeti ile başlamakta ve üç senelik nübüvvet devresini içine almaktadır.

Dördüncü cilde İslâmiyet'in ilanı ile başlanacak. Nübüvvet devresinin ne kadarını içine alacağını şimdiden kestirmek mümkün değildir. Mâlum ki Mekke devri on üç yıldır. Biz üçüncü ciltte nübüvvetin üç senelik kısmını yazmış oluyoruz. Geriye kalan on senelik nübüvvet devresi hicreti de içine alacaktır. Bu gidişle Mekke devri, dokuz cildi bulacaktır. Bu cildin sonunda *Hz. Muhammed ve İslâmiyet* adlı kitabımı tamamlamış olacağım.

İslâm: Verdiğiniz bilgiler için çok teşekkür ediyoruz efendim.

Köksal: Asıl ben teşekkür ederim efendim.

Caetani Tarihi Üzerine Bir İnceleme²⁷⁶

İtalyan müsteşriki Caetani, yazdığı *İslâm Tarihi*'nde hadis ve sünnet müessesesini sarsmak maksadıyla ashatan Ebû Hüreyre'ye şöyle hücum eder:

"İbn Abbas'tan sonra, Peygamber'in, havârık nakleden sahabeleri arasında en meşhuru Ebû Hüreyre ed-Devsî'dir (v. 59/679). Buhârî, *Sahîh*'inde en çok bu zatla istişhâd eder. Bu büyük itimat, o en büyük hadis mecmuasının kıymetini pek çok tenkis ettikten başka müslüman muhaddisinin en büyüğünde ve en meşhurunda hakiki bir fikr-i tenkidin suret-i kat'iyyede mefkud olduğunu gösterir.

Ebû Hüreyre, kelimenin tekmil manasıyla, yalancı²⁷⁷ unvanına kesb-i liyakat eder."²⁷⁸

---

276 *Diyanet Aylık İlmî Dergi*, sy. 241-251, 1961.

277 Caetani'nin bu gibi sözleridir ki memleketimizde İbn Abbas ve Ebû Hüreyre aleyhinde birtakım haksız neşriyata yol açmış, bu cümleden olmak üzere *Defne* mecmuasında (1955 Mayıs) "Hadis Yalancıları" başlığı altında bu zatlara ağır hücumlarda bulunularak müslümanların dinî hisleri rencide edilmiştir.

278 *Medhal*, fkr. 26, tercüme, 1/120.

Caetani, Ebû Hüreyre'ye atf ve isnat ettiği kötülüğü 1 numaralı notuyla da şöyle ispata çalışır:

Not: 1- Ebû Hüreyre yalancılıkta o kadar hayâsız davranmıştır ki²⁷⁹ ciddi hadis ulemasından bir sınıf arasında Ebû Hüreyre'nin hadislerinin mevsukiyeti hakkında pek kuvvetli şüpheler mevcut idi. Goldziher (*The Zâhirîs*, s. 78, 79) bu noktada pek haiz-i dikkat bazı şeyler daha zikir ve ilave ediyor.

Demîrî'ye göre (*Hayâtü'l-Hayevân*, s. 350-351) Ebû Hanîfe; yalnız Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik ve Semüre b. Cündeb müstesna olmak üzere bütün ashâb-ı Peygamber'in sözlerine hürmet ve bunları kabul eylediğini söylemiştir. Mâlum olduğu üzere, dört büyük mezheb-i hakkın müessislerinden biri olan Ebû Hanîfe'nin sözleri pek haiz-i kıymettir.²⁸⁰

Görülüyor ki: Caetani, Ebû Hüreyre'yi tam manasıyla yalancı saydıktan ve onun yalancılıkta son derece hayâsız davrandığını ileri sürdükten sonra, ciddi hadis ulemasından bir sınıf arasında, kendisinin rivayet ettiği hadislerin mevsukiyeti hakkında pek kuvvetli şüpheler bulunduğunu söylemektedir.

Mâlum olduğu üzere şüphe, daima ihtimal ifade eden bir haldir ve ihtimal de hiçbir zaman katıyyet ifade etmez. Şayet muhaddislerden bazıları, Ebû Hüreyre'nin rivayetlerinin mevsukiyetinden süphelenmişlerse -ki bu şüphenin de

279 Caetani'nin bu gibi sözleridir ki memleketimizde İbn Abbas ve Ebû Hüreyre aleyhinde birtakım haksız neşriyata yol açmış, bu cümleden olmak üzere *Defne* mecmuasında (1955 Mayıs sayısı) "Hadis Yalancıları" başlığı altında bu zatlara ağır hücumlarda bulunularak müslümanların dinî hisleri rencide edilmiştir.

280 *Medhal*, fkr. 26, tercüme, s. 124.

yerinde olmadığı görülecektir- bu, onun rivayet ettiği şeylerde nihayet doğru da eğri de olabileceği ihtimalinin kabülünden başka bir şey ifade etmez. Bununla, Ebû Hüreyre'nin tam manasıyla yalancı olduğuna, yalancılığı hayâsızlık derecesine vardırıldığına nasıl hükmedilebilir? Hüküm, dayandığı delili ile mütenasip olmak lazım değil midir?

Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik ve Semüre b. Cündeb'in rivayetlerinin mevsukiyeti aleyhinde Demîrî vasıtasıyla Ebû Hanîfe'ye söylettirilen sözün hakikatini ve Caetanî'nin bu husustaki marifetlerini okuyuculara arz etmek üzere *Hayâtü'l-Hayevân*'ın²⁸¹ birinci cildindeki 350-351. sahifelerin tercümesini, matbu *Hayâtü'l-Hayevân* tercümesinden aynen naklediyoruz:

“İbnü's-Salâh'ın *Rihle* nâm kitabında ve *Târîh-i İbn Neccârî*'de Şâfiyyü'l-mezheb Ali b. Yusuf Muhammed Zencânî'nin tercemesinde menkuldür ki, der ki: Şeyh Ebû İshak Şîrâzî, Kadı İmam Ebü't-Tayyib'den bize haber verdi ki Kadı Ebü't-Tayyib eytti: Bağdad'da Câmî-i Mansûr'da halka-i dersde otururduk. Horasânî bir civân-ı mâhir gelüp mes'ele-i musarrattan suâl eyleyüp delil taleb eyledi. Erbâb-ı meclisden biri *Sahîhain*'da ve gayride vâkı' hadîs-i Ebû Hüreyre ile delil ve hüccet çektikte civân-ı merhum -ki Hanefiyyü'l-mezheb idi- Ebû Hüreyre'nin [radiyallahu anh] hadîsi makbul değildir diye düştü. Kadı der ki kelâmını itmam eder etmez câmiin sakfından üzerine bir hayye-i azîme düştü. Nâs kaçtı. Yılan, anın ardına düşüp gayriye mukayyed olmadı. Etraftan ol civâna: bire tevbe eyle, dediler. Ol dahi tevbe ettim dedi ki, yılan gaib olup nam ve nişanı kalmadı. İbn

281 Mısır, Bulak tab'ı, 1284 hicrî.

Salâh der ki, bu isnad sabittir. Eimme-i müslimîn sulehasından bunu üç kimse nakleyledi. Biri Kadı Ebü't-Tayyib Taberî'dir ve biri anın tilmizi Şeyh Ebû İshak'dır. Tilmizi Ebü'l-Kasım Zencânî'dir.

Ve bundan ağrebdir: Ebü'l-Yemân Kindî'nin rivayet ettiği ki Ebû Bekr b. Kasım Nahvî Ömer b. Habîb'e ref' ile bize haber verdi. Ömer b. Habîb der ki: Harun Reşid'in meclisinde idik. Zikrolunan, mes'ele-i musarrat olup her taraftan münâzaa olunup ref'-i savt ettiler ve bâzılar Ebû Hüreyre'nin [radiyallahu anh] naklettiği hadis ile hüccet getürdüler. Bazıları bu hadîsi red edüp Ebû Hüreyre rivayetinde medhuldür dediler ve Reşid bunların tarafına meyledüp kelâmlarına iânet eyledi. Ben dahi ol hadis sahihdir ve Ebû Hüreyre [radiyallahu anh], Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] tarafından olan rivayetinde sahihdir dedim. Reşid gazabla bana baktı. Ben dahi meclisden kalkup hane geldim. Henüz karar etmeden kapuya çavuş geldi dediler. Gördüm yanıma geldi. Emîrû'l-mü'minîne gel, maktul sıfat bağlayup ve kefenini hazır eyle dedi. Ben, yâ Rab, sen bilürsün ki habîbin Muhammed Mustafa'nın [sallallahu aleyhi vesellem] ashabını şenaatten def'edüp ve ashâbına ta'n olunmaktan men ile peygamberini iclâl ettim. Beni bu musibetten salim eyle deyû münâcât ederek Reşid'in meclisine idhal olundum. Gördüm ki, Reşid bir altun taht üzerine cülûs eylemiş, kolların sığayup yedinde kılıç ve önünde deriden mâmul bir mak'ad durur. Vaktâ ki beni gördü. Yâ İbn Habîb! Senin beni karşıladığın gibi bir ahad beni karşılayup kelâmımı def' etmedi. Yâ emîre'l-mü'minîn! Huzûr-ı hümayûnunda bî-edeblik mücâdele ettiğimde Hazret-i Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ve andan rivâyet olunana şahidim var idi dedim. Hayf sana nice ki? dedi. Ben eyttim: Zîrâ anın ashâbı kez-

zâbîn olmak lâzım gelürse şeriat bâtila olup salât ve sıyam ve hac ve nikâh ve talâk ve hudûd gibi nesnelerden olan ahkâm ve ferâiz merdud olup makbule olmamak lâzım gelürdü. Zira ashab bunların râvîleridir. Ve bu ahkâm ancak anların vasıtasıyla bilinür. Hârûn tefekküre başlayup, 'Yâ İbn Habib! Bana hayat verdin. Hüdâ-yı Müteâl de seni ihyâ eyleye!' dedi ve ba'dehû benim için on bin dirhem verilmeğe ferman eyledi..."²⁸²

Görülüyor ki vesikanın birinci kısmında, Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği hadisin makbul olmadığına dair Horasanlı, Hanefî bir genç tarafından gelişigüzel bir söz söylendiği ve kendisinin derhal manevi bir tehditle bundan tövbe ve rücu ettiği haber verilmektedir ki bu, Ebû Hüreyre aleyhinde bir delil olarak irat edilemez.

Vesikanın ikinci kısmında ise Hârûnürreşid'in huzurunda bahis mevzuu edilen dinî bir meselenin ve bu husustaki Ebû Hüreyre hadisinin münakaşası sırasında meclisdekilerden bazılarının, Ebû Hüreyre'nin rivayetine dil uzattığı ve Harun'un da onların tarafını tuttuğu, bazılarının da bu hadisin sahih ve Ebû Hüreyre'nin Resûl-i Ekrem'den yaptığı rivayetlerinde doğru olduğu tezini savunduklarını, Hârûn'un, bu tezi destekleyenlerden İbn Habib'e kızarak meclisi terkettikten sonra onu sarayına celbedip sorguya çektiği, İbn Habib'in de ashâb-ı kirâm yalancı olacak olurlarsa onların rivayetlerine dayanan şeriatın bâtil ve merdud olması lazım geleceği tarzında cevap verdiği ve bunun üzerine Harun'un düşünceye daldığı ve en sonunda, "Ey İbn Habib, Sen beni ikaz ve ihya

ettin. Allah da seni ihya etsin" diyerek ona 10.000 dirhem ihsanda bulunmuş olduğu anlatılmaktadır.

Biz, bunda da Ebû Hüreyre'ye atfedilen kötülüğü ispat edecek bir şey görmüyoruz. Çünkü Halife Hârûnür-reşid de dahil olmak üzere Ebû Hüreyre aleyhinde bulunanların söyleyebildikleri şey, nihayet onun rivayetine dil uzatılmış olmasından ibarettir ki bu, vaktiyle gelişigüzel söylenmiş bir sözün yine gelişigüzel tekrarından başka bir şey ifade etmemektedir.

Ebû Hüreyre'nin lehindekiler de aleyhindekiler de sözlerini ispat etmiş değillerdir.

İbn Habîb'in, halifeyi Ebû Hüreyre lehine çevirmeye kâfi gelebilen müdafaası -kanaatimizce- Ebû Hüreyre aleyhtarlarının olduğu kadar, lehtarlarının da Ebû Hüreyre hakkında etraflı bir bilgiye sahip olmadıklarını göstermiştir.

Ashâb-ı kirâm, doğru oldukları, doğruluklarını fiilen ispat ettikleri, doğruluklarına Allah tarafından şehadet edildiği, kendileri doğrudan doğruya Allah tarafından teziye edildikleri için doğrudurlar.²⁸³ Yoksa, şeriata ait rivayet ettikleri şeylerin hatırı için doğru sayılmış değillerdir.

Şeriat-ı İslâmiyye her şeyden evvel, Kur'ân-ı Kerîm'e dayanır. Sünnet-i nebeviyye nihayet onun bir tefsir ve iza-hından ibaret olup bu da kitleler halindeki sahabilerin, Resûl-i Ekrem'den gördükleri, işledikleri ve bu suretle ah-lafa devrettikleri bir müessese-i İslâmiyye'dir.

283 Ahkâf 46/13; A'râf 7/181; Haşr 59/8-10.

Şimdi, Caetani'nin, dayandığı vesika üzerinde irtikap ettiği yolsuzlukları kısaca gözden geçirelim:

Caetani, kaynak kitaplar listesinde (tercüme, 5/21) gösterdiği Kahire 1319 tab'lı *Hayâtü'l-Hayevân* nüshasındaki sahifeler yerine, 1284 Bulak tab'ının 350-351. sahifelerini zikretmektedir ki bu, vesika üzerinde yapılmış olan yolsuzlukları setr gayesinden başka neye hamledilebilir? Biz, bu hileye 1319 tab'lı *Hayâtü'l-Hayevân* nüshasını -ki 350-351. sahifeleri ihtiva etmez- aylarca karıştırdıktan ve *Hayâtü'l-Hayevân*'ın başka tab'ları peşine düşüp 1284 tab'lı nüshasını altı ay arayıp elde ettikten sonra muttali olabildik. Her okuyucunun bu kadar zahmete katlanmaya tahammülü ve sabrı var mıdır?

Caetani'nin başka hiçbir yolsuzluğu olmasaydı, sırf bu hareketi, kendisinin ne zihniyette olduğunu göstermeye yeter ve artardı bile.

Caetani, bahis mevzuu olan vesikayı, Ebû Hüreyre aleyhinde silah olarak kullandığına göre, onu, olduğu gibi kabul etmiş demektir. Mâkul ve mantıkî olan da budur. Öyle olunca, vesikada, "Ebû Hüreyre'nin hadisi makbul değildir" denir denmez cami tavanında büyük bir yılanın peyda olduğu ve bu sözü söyleyenin üzerine düşüp "tövbe ettim" deyinceye, Ebû Hüreyre aleyhindeki sözünü geri alıncaya kadar peşini bırakmadığı ve en sonunda gözden nihan olduğu da haber verilmiş iken Caetani, niçin bunu okuyuculara, olduğu gibi aksettirmekten kaçınıyor da sadece aleyhte olan sözü nakil ile iktifa ediyor? İlmî dürüstlük böyle mi olur?

Dahası var:

Vesikada ne Enes b. Mâlik'in ne de Semüre b. Cündeb'in ismi geçer. Geçmediği halde, Caetani'nin -ileride bahis mevzuu ve istinat edebilmek üzere vesikada bahis mevzuu edilmişler gibi- rahatça sıraladığı görülür. Caetani, bunu da İbn Abbas'a veya Ebû Hüreyre'ye atfedemez ya?

Bundan daha fecisini de haber verelim:

Vesikada, "Ebû Hüreyre'nin hadisi makbul değildir" diyen ve bu sözünden de dönen kimsenin Horasanlı, Hanefî bir genç olduğu açıkça bildirildiği halde, Caetani, her nedense, bunun, "dört büyük mezheb-i hakkın müessislerinden biri olan Ebû Hanîfe" olduğunu söylemekten çekinmemektedir.

Caetani, 1 numaralı notuna devamla şöyle diyor:

"Ebû Hüreyre'nin muasırlarından biri yani Abdullah b. Amr b. Âs da (v. 65) bunları teyit etmektedir. Abdullah b. Amr b. Âs, Ebû Hüreyre'den daha yalancı bir adam bulunamaması ihtimalinden bahsetmiştir" (Ezrakî, s. 35, Goldziher tarafından zikredilmiştir).²⁸⁴

Ezrakî'nin *Ahbâru Mekke*'sinden bu husustaki haberin tercümesini arzetmeden evvel, haberin taalluk ettiği hadiseyi aydınlatacak izahata ihtiyaç vardır.

H. Hüseyin'in şehadetinden bir sene kadar sonra (h. 62), aralarında Medine eşrafından Abdullah b. Hanzale, Abdullah b. Ebû Amr, Münzir b. Zübeyr'in de bulunduğu bir heyet, Muâviye'nin oğlu Yezîd'le görüşmüşlerdi.

284 Caetani, *Medhal*, fkr. 26, tercüme, s. 124.

Gösterilen izzet ve ikrama rağmen heyet, Yezîd'in hal ve hareketlerinden hoşlanmamışlardı. Medine'ye döndükleri zaman, kötülüklerini sayıp dökerek kendisini emirlikten hal' ettiklerini açıklamışlardı. Bunun üzerine Medineliler ayaklanarak henüz çocuk denilecek bir yaşta bulunan Medine Valisi Osman b. Muhammed b. Ebû Süfyân'ı Medine'den çıkardıkları gibi sayıları 1000'i bulan Emevîler'i de Mervân b. Hakem'in evinde muhasara etmişlerdi. Emevîler'in acele imdat istemeleri üzerine Yezîd, Müslim b. Ukbe'yi 12.000 kişilik bir ordu ile Medine ve Mekke halkını tenkile memur etmişti.

Müslim, Medine'de istediği gibi asıp kestikten ve yağmacılık ettikten sonra Mekke üzerine yürüdü. Müşelle'e gelince öldü. Ölerken Husayn b. Nümeyr'i çağırıp, "Bana kalsa seni bu orduya başbuğ yapmazdım. Fakat müminlerin emîri, benden sonra başbuğluğa seni tayin etti. Ordu ile çabuk git. Kureyş'e eman ve meydan verme!" diyerek ona sıkı direktif verdi. Husayn, mancınıklar kurdurarak Mekke'yi taşa tuttu. Kâbe'nin, Mescid-i Harâm'ın duvarları yıkıldı. Örtüsü ve ahşap kısmı yandı. O sırada Yezîd de öldü. Husayn, Yezîd'in ölüm haberini alınca muhasarayı kaldırarak Şam'a döndü.²⁸⁵

İşte, bunun üzerinedir ki Abdullah b. Amr b. Âs, yanında bazı kimseler bulunduğu halde Kâbe'ye girmiş, ağlayarak halka acı bir hitabede bulunmuştu. Bu hitabeyi, Ebû'l-Velîd Muhammed (b. Abdullah b. Ahmed) Ezrakî, ceddi Ahmed Ezrakî ve İbrahim b. Muhammed

285 Taberî, *Târih*, 7/3-15; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/129-130; Mesudî, *Mürûc'z-Zeheb*, 3/16-19; Fahrî, s. 85-86, Mısır: Matbaa-i Rahmâniyye tab'ı.

Şâfiî, Müslim b. Halid, İbn Heysem tarikiyle Ubeydullah b. Sa'd'dan şöyle nakleder:

“Ubeydullah b. Sa'd, Mescid-i Harâm ve Kâbe'nin yandığı, Husayn b. Nümejr'in askerleriyle geri döndüğü sırada Abdullah b. Amr b. Âs'la birlikte Mescid-i Harâm'a, Kâbe'ye -ki yanmış bir haldeydi- girmişti. (Râvi Ubeydullah b. Sa'd der ki:) Kâbe'nin taşları darıma- dağınaktı. Abdullah b. Amr b. Âs, orada durdu. Yanında, az sayılmayacak kadar kimseler vardı. Ağladı. O kadar ağladı ki göz yaşlarının, gözlerindeki sürmeden (karararak) yanaklarına, sinek başları gibi döküldüğünü görüyordum. İbn Amr (halka hitapla), 'Ey halk, yemin ederim ki Ebû Hüreyre, size, Peygamberimiz'den sonra, Peygamber'inizin evladının katilleri ve Rabb'inizin beytinin yıkıcıları siz olacağınızı haber verseydi, 'Ebû Hüreyre'den daha yalancı bir kimse yoktur. Biz mi, Peygamberimiz'in evladını öldüreceğiz, biz mi Rabbimiz'in beytini yakacağız? (Yani biz böyle bir şeyi irtikâp etmeyiz)' derdiniz. Fakat yemin ederim ki siz bu işi işlediniz: Peygamber'inizin evladını öldürdünüz ve Allah'ın beytini yaktınız. O halde, başınıza gelecek felakete intizar edin. Abdullah b. Amr'ın nefsi kudret elinde olana yemin ederim ki Allah sizi tefrikaya düşürecek, bazınıza bazınızın huncını tattıracaktır (sizi birbirinizle tedip edecek)' dedi. Ve bunu üç defa söyledikten sonra mescidde sesini yükseltti.

Mescidde onun söylediğini anlamayan bir kimse yoktu. Anlamayan da onu işitmiş bulunuyordu. İbn Amr, sesini tekrar yükseltti: 'İyiliği buyuranlar, kötülükten sakındıranlar nerede? Abdullah b. Amr'ın nefsi kudret elinde olana yemin ederim ki Allah sizi tefrikaya düşürür, bazı-

nıza bazınızın hıncını tattırırsa, iyiliği buyurmayan, kötülükten sakındırmayan kimse için yerin altı (üstünden) hayırlı olur' dedi."²⁸⁶

İşte Goldziher'in de Caetani'nin de Ezrakî'de bulup başını sonunu bırakarak Ebû Hüreyre aleyhinde kullanmaya kalkıştığı söz bundan ibarettir.

Açıkça görüldüğü üzere Abdullah b. Amr, hitabesinde, Resûlullah'ın evladını öldüreceklerine ve Kâbe'yi yakacaklarına dair Ebû Hüreyre'nin vereceği haberi, muhataplarının ret ve tekzip edeceklerini; bunun, Ebû Hüreyre'nin inanılmaz bir zat olduğundan değil, haber vereceği hadisenin feci ve dehşetliliği dolayısıyla alakalılarca benimsenmeyeceğinden ileri geleceğini, bununla beraber vukuatın, Ebû Hüreyre'yi teyit ve tasdik, muhataplarını tekzip edeceğini ifade etmektedir.

İbn Amr, bu hitabesiyle Ebû Hüreyre'yi itham etmiş değil, evlad-ı Resûlullah'a ve Kâbe'ye karşı irtikap ettikleri cinayetten dolayı müslümanlardan bir zümreyi ve onları bu hususta ikaz etmek vazifesini ihmal edenleri muahaze etmiştir.

Bu hadiseyi, Ebû Hüreyre'nin değil de başka bir sahabinin haber vereceği farz edilseydi, Ebû Hüreyre'yi ret ve tekzip edecek olanlar o sahabiye, "Senden daha doğru sözlü kimse yoktur. Bu cinayetleri biz işleyeceğiz!" mi diyecekler, kendisini ve rivayetlerini tasdik mi edeceklerdi sanki?

Görülüyor ki İbn Amr'ın, Ebû Hüreyre hakkında muhataplarının söyleyeceklerini farzettığı sözü, Ebû Hüreyre aleyhinde saymaya ne mevzu ne de sözün gelişi müsaittir.

²⁸⁶ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/128, Mekke: Matbaa-i Mecidiyye, 1352 tab'ı.

Abdullah b. Amr'ın bu hususta başka bir sahabiye değil de Ebû Hüreyre'yi misal vermesinden maksadı ne olduğu sorulabilir.

Ebû Hüreyre, herşeyi Resûl-i Ekrem'den sorup öğrenen²⁸⁷ bir zat olduğu için, ileride müslümanların karşılaşacakları musibetlerden de -sene ve şahıs tayin edecek surette- haberdardı. Bunu, Abdullah b. Amr da biliyordu. Çünkü Resûlullah'ın hadislerini Ebû Hüreyre kadar kendisi de bilmekte, Ebû Hüreyre'nin ezberlediği hadisleri kendisi yazı ile tesbit etmekte idi.²⁸⁸ Bunu Caetani dahi itiraf etmekte ve, "... muhtelif menbalardan anlaşılıyor ki Abdullah b. Amr b. Âs, Muhammed berhayat olduğu zaman mâlumat ve hadis toplayan ve bunu kayıt ve tahrir eden nadir zevat meyanında idi. Bu suretle Ebû Hüreyre'nin hasedini tahrik ederdi. Ebû Hüreyre münhasıran hafızasına güveniyordu"²⁸⁹ demektedir.

Ebû Hüreyre'yi bu derece yakından tanıyan bir insanın bu mevzuda ondan başkasını hatırlamayacağı tabii idi.

Buhârî'nin, Ahmed b. Muhammed Mekki, Amr b. Yahya b. Said Emevî tariki ile Said Emevî'den rivayet ettiği şayan-ı dikkat hadis de İbn Amr'ın bu hususta Ebû Hüreyre'yi misal getirmesindeki hikmeti açıklar. Bu hadise göre Said-i Emevî demiştir ki: "Mervân ve Ebû Hüreyre ile birlikte bulunuyordum. Ebû Hüreyre, 'Sadık ve masduk olan Resûlullah'ın, 'Ümmetimin helâki, Kureys'ten birkaç gencin elindedir' buyurduğunu işittim' dedi. Mervân, 'Nasıl, birkaç genç mi?' diye taaccüp edince, Ebû Hüreyre, 'İstersen

287 İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/56.

288 Buhârî, *İlim*, 39.

289 Caetani, *tercüme*, 2/188.

filanın oğulları filanın oğulları diye onların isimlerini de haber verebilirim' dedi."²⁹⁰

59. yılda ölen Ebû Hüreyre'nin, "Allahım, altmışıncı yılı bana idrak ettirme"²⁹¹ diye dua etmesi manidar değil midir?

Bu haberin manasını, daha doğrusu İbn Amr'ın Ebû Hüreyre'yi misal getirmesinin hikmetini gereği gibi anlayabilmek için İbn Amr'ın Emevîler'e ve Emevî taraftarlarına hitap ve târizde bulunduğunu ve ümmetin, Emevî gençleri tarafından helâke sürükleneceğine dair olan hadisin de Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilmiş olduğunu göz önünde tutmak icâb eder.

Abdullah b. Amr, Ebû Hüreyre'yi yalancılıkla itham etmediği, bilakis ona böyle bir ithamda bulunacak olanları, vâkıaların ret ve tekzip edeceğini açıkça ifade ettiği halde Goldziher ve Caetani'nin, okuyuculara, bunun tam aksini telkine çalışması ilmen ağır bir suç teşkil eder.

Caetani, 1 numaralı notuna şöyle devam ediyor:

Ebû Hüreyre'nin mevsukiyeti hakkındaki şüpheler için Goldziher'in *Muhammedanische Studien* eserinin ikinci cildinin kırk dokuzuncu sahifesine de bakınız. Burada Ebû Hüreyre'nin muasırlarından başka birinin yani Abdullah b. Ömer'in açıktan açığa onun kendi menâfi-i maddiyyesine muvafık birtakım hadisler neşretmekte olduğunu söylediği de görülür. Goldziher'in *Phil.* eserinin birinci cildinin kırk dokuzuncu sahifesine bakınız.²⁹²

²⁹⁰ Buhârî, Menâkıb, 25.

²⁹¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 7/209.

²⁹² *Medhal*, fkr. 26, tercüme, s. 124.

Goldziher'in mezkûr eserine bakıldı. Orada, *Sahîh-i Buhârî*'nin "Kitâbü's-Sayd"ının altıncı babına ve *Sünen-i Tirmizî*'nin birinci cildinin on yedinci babına atıf ile köpeklerin öldürülmesi ve İbn Ömer'in bir sözü bahis mevzuu edilerek Ebû Hüreyre'nin istisna edilen köpekler arasına bekçi (ziraat) köpeğini de katmak ihtiyacını duymuş olduğunun ve kendisinin bu hareketinin kritik bir örnek teşkil ettiğinin ileri sürüldüğünü gördük.

Sahîh-i Buhârî'nin zikredilen babında İbn Ömer'den üç muhtelif tarik ile rivayet edilen hadiste; koyun ve av köpeği hariç olmak üzere köpek edinmenin, her gün insanın amelinden 2 kırat eksilteceği haber verilmiştir.²⁹³

Buhârî, Ebû Hüreyre'nin bu husustaki hadisini, *Sahîh*'inin "Kitâbü'l-Vekâle"nin hars için köpek edinme babına dercetmiştir.²⁹⁴ Bu babda Ebû Hüreyre'den üç ayrı tarik ile rivayet edilen hadisin birinci tarîkında ziraat ve koyun köpeği; ikinci tarikinde koyun, ziraat ve av köpeği; üçüncü tarikinde de av ve koyun köpeği hariç olmak üzere köpek edinen kimsenin her gün amelinden 1 kırat eksileceği haber verilmiştir.

Goldziher'in İbn Ömer'den nakletmek istediği hadis ve Ebû Hüreyre hakkındaki söz, *Sünen-i Tirmizî* ile *Sahîh-i Müslim*'dedir, Buhârî'de yoktur.

Sahîh-i Müslim'de, Yahya b. Yahya, Hammâd b. Zeyd, Amr b. Dînâr tarikiyle İbn Ömer'den rivayet edilen bu hadise göre: Av ve koyun köpeğinden başka bütün köpeklerle-

²⁹³ Buhârî, Zebâih, 6.

²⁹⁴ Buhârî, Müzâraa, 3.

rin öldürülmesi için Resûlullah tarafından emir verilmiş, İbn Ömer'e, "Ebû Hüreyre, ziraat köpeği de müstesnadır diyor" denildiği zaman İbn Ömer, "Ebû Hüreyre ziraat sahibidir (ziraatçı)" demiştir.²⁹⁵

Yine *Sahîh-i Müslim*'de²⁹⁶ Abd b. Humeyd, Abdürrezzâk, Ma'mer, Zührî, Ebû Seleme tarikiyle Ebû Hüreyre'den rivayet edilen ve davar veya av veya ziraat köpeğinden başka köpek edinen kimsenin ecrinden her gün bir kırat eksileceğine dair olan hadis üzerine de İbn Ömer'in, "Ebû Hüreyre'ye Allah rahmet etsin. O, ziraat sahibi idi" dediği bildirilmiştir.

İbn Ömer'in bu sözü -başta Goldziher olmak üzere- nedense bazı müsteşriklerin, Ebû Hüreyre'nin işine gelen birtakım hadisler neşrettiğini ve hadis üzerinde evvel ve âhir istenildiği gibi oynandığını söyleyecek kadar ileri gitmelerine yol açmıştır.

İbn Ömer bu hususta Ebû Hüreyre ile ilgili bir söz söylemiş olabilir. Fakat bunu bir delil olarak ele almak isteyen bir kimseye yaraşan; her şeyden evvel, köpeklerin öldürülmesi hakkında verilmiş ve infaz da edilmiş olan bir emri veya şu veya bu köpeklerden maadasını evde tutmanın dinen zararlı olduğu hakkında umum müslümanlara yapılmış olan bir tavsiyeyi, Resûlullah ile bir tek sahâbi arasında cereyan etmiş şahsî bir hadise gibi farz ve telakki edip bu husustaki emir ve tavsiye üzerinde herhangi bir kimsenin kolayca tasarrufta bulunabileceğine ihtimal vermek gafletine düşmemek; saniyen; İbn Ömer'in, Ebû Hüreyre hakkında sarfettiği sözün vârit ve bu hususta delil

295 Müslim, *Müsâkât*, 10.

296 Müslim, *Müsâkât*, 10.

edinilmeye elverişli olup olmadığını, başka bir tabirle, İbn Ömer'in sözünden, Ebû Hüreyre'nin, rivayet ettiği hadise ziraat köpeğini katmak işine geldiği manası çıkarılacak ve bu da Ebû Hüreyre ve ilm-i hadis aleyhinde bir vesika olarak kullanılacaksa, ziraat köpeği sözünün, başka sahabiler tarafından rivayet edilen hadislerde geçip geçmediğini araştırmak değil miydi?

Caetani'nin; İslâm tarihi ve hadise ait eserlerin dahi münekkidi diye tanıttığı²⁹⁷ Goldziher, *Sahîh-i Müslim*'in aynı babındaki hadislerine bir defacık olsun göz gezdirmek zahmetinde bulunmuş olsaydı, orada, Muhammed b. Müsennâ, Muhammed b. Cafer, Şu'be, Katâde, Ebû'l-Hakem tarikiyle bizzat İbn Ömer'den rivayet edilen hadiste dahi Resûl-i Ekrem'in, "*Kim, ziraat, yahut davar yahut av köpeğinden başka köpek edinirse o kimsenin ecrinden her gün bir kırat eksilir*"²⁹⁸ buyurmuş olduğunu ve yine *Sahîh-i Müslim*'in aynı babında Yahya b. Yahya, Mâlik, Yezîd b. Husayfe, Sâib b. Yezîd tarikiyle Süfyân b. Ebû Züheyr'in -ki Şenûet kabilesinden ve ashâb-ı Resûlullah'tandı- Resûlullah'ın, "*Her kim, ziraat ve davar muhafazası ihtiyacından doğmaksızın köpek edinirse o kimsenin amelinden her gün bir kırat kesilir*" buyurduğunu işittim, dediğini ve kendisine, "Sen bunu Resûlullah'tan işittin mi?" denildiği zaman, "Şu mescidin Rabb'ine yemin ederim ki evet işittim"²⁹⁹ dediğini görebilirdi. Bu hadis, *Sahîh-i Buhârî*'de de mevcuttur.³⁰⁰

297 *Medhal*, fkr. 9, tercüme, s. 70-71.

298 Müslim, Müsâkât, 10.

299 Müslim, Müsâkât, 10.

300 Buhârî, Müzâraa, 3.

Sünen-i İbn Mâce' de³⁰¹ Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, Ahmed b. Abdullah, İbn Şihâb, Yunus b. Ubeyd, Hasan tarikiyle sahabiden Abdullah b. Mugaffel'den ve hatta Goldziher'in bu hususta mehaz edindiği *Sünen-i Tirmizî'* de³⁰² aynı sahabiden başka bir tarikle rivayet edilen hadiste de davar, av ve hars (ekin) köpeğinin istisna edildiği görülür.

Aralarında, İbn Ömer'in de dahil bulunduğu üç sahabinin Resûlullah'tan bizzat işittiklerini söyledikleri bir şeyi, dördüncü bir sahabinin yani Ebû Hüreyre'nin uydurmuş ve hadise katmış olmasına ihtimal verilebilir mi ve İbn Ömer'in sözü tarize hamledilebilir mi ve Ebû Hüreyre aleyhinde sayılabilir mi? Takdir, okuyucularındır.

Bu münasebetle; cenaze namazına ve defin merasimine katılmanın ecri hakkında Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadis üzerine İbn Ömer'in yine, "Ebû Hüreyre de artık uzun ediyor, çok oluyor" diye tarizde bulunduktan sonra keyfiyeti Hz. Âişe'den sordurup onun Ebû Hüreyre'yi teyit ve tasdik ettiğini görünce bilmeyerek kaybettiği ecirlerle acındığını hatırlamak da herhalde yerinde olur.

Caetani 1 numaralı notunu şöyle bitiriyor:

"Bu izahattan sonra, Buhârî'nin *es-Sâhîh* namındaki hadis mecmuasında Ebû Hüreyre'ye bu kadar büyük bir yer tahsis etmesine akıl erdirmek kabil olmuyor. Buna bakarak, bu büyük hadis âliminin pek az nüfûz-ı nazarı mâlik bulunduğu hükmediyoruz. Fakat İslâm'ın en hayretbahş ve muktedir erbâb-ı hukukundan İmam Şâfiî'nin (v. 204/820), Ebû Hüreyre'nin vüsûkunu ka-

301 İbn Mâce, Sayd, 2.

302 Tirmizî, Sayd, 17.

bul etmesini ve zamanının hadisleri en iyi bilen adamı olduğunu teslim eylesini görünce hayretimiz bütün bütün artıyor.³⁰³ Halbuki Peygamber'in geveze, dul zevcesi Âişe, Ebû Hüreyre'nin neşrettiği kâzib hadislerden hayretlere düşmüş ve bir gün açıkça kendisine şu sözleri söylemiştir: 'Benim hiç işitmediğim birtakım hikâyeler anlatıyorsun!' Ebû Hüreyre derhal kendisine şu cevabı vermiştir: 'Yâ valide! Sen, onları unutmuşsun. Çünkü başka şeylerle meşgul oluyordun. Gözlerin için sürme kutun, kendini seyretmek için aynan vardı.'"³⁰⁴

Biz müslümanlar, kendi dinî şahsiyetlerimize âzami hürmeti göstermekle kalmaz, Peygamberimiz'den önceki peygamberlere ve Ehl-i beyt'lerine, hatta o peygamberlere mensubiyet iddia eden din adamlarına karşı da hürmet ve nezaketten ayrılmamayı dinî ve insanî bir vecibe sayarız. Muhatabımızın şu veya bu şekilde hareket etmiş olması durumumuzu değiştirmez.

İtalyan müsteşrikinin insanî edep ve nezaket dışına çıkarak, "Peygamberin geveze, dul zevcesi" diye hakaret etmek istediği Hz. Âişe hakkında daha evvel bir nebze izahat vermiş, onun, yalnız İslâm tarihinde değil, dünya kadınlık tarihinde bile eşine nadir rastlanır bir şahsiyet olduğunu belirtmeye çalışmıştık.³⁰⁵ Burada da şu kadarcık söyleyelim ki İbn Sa'd'ın, muteber kaynaklardan verdiği bilgilere göre Hz. Âişe, halkın en âlimi idi. Resûlullah'ın büyük sahabileri, bilmediklerini ondan sorarlar, şüpheleri-

303 Hacer, 4/338, satır 15...

304 Hacer, 4/394, satır 14; Caetani, *Medhal*, fkr. 26, tercüme, s. 124-125.

305 Caetani'nin *İslâm Tarihi* hakkında basılmakta olan *Reddiyye* isimli kitabımıza müracaat olunabilir.

ni halledecek bilgiyi onda bulurlardı. Sünnet-i nebeviyye-ye ve ferâize vukufu, ictihadda ondan daha üstünü yoktu. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman devrinde ve daha sonraki devirlerde, birçok dinî meseleler ondan sorulup öğrenilirdi.³⁰⁶ Bu derece yüksek ilim ve fazilet sahibi bir insanı gevezelikle vasıflamaktaki münasebetsizliğe dikkati çektiikten sonra asıl mevzua geçiyoruz.

İbn Sa'd'ın; Mekkeli Velîd b. Atâ b. Egarr ile Ahmed b. Muhammed b. Velîd Ezrakî, Amr b. Yahya b. Said Emevî, Said Emevî'den naklen *Tabakât*'ında³⁰⁷ kaydettiğine göre Hz. Âişe bir gün, Ebû Hüreyre'ye, "Senin, Peygamber'den rivayet ettiğin hadisi ben, ondan işitmedim" demiş. Ebû Hüreyre de ona, "Ey valide, ben, o hadisi Resûlullah'tan telakki etmek isterken seni, ondan ayna ve sürmedanlık meşgul ediyordu. Fakat beni, ondan hiçbir şey meşgul etmiyordu" cevabını vermiştir.

Caetani; Ebû Hüreyre'nin birtakım kâzip hadisler neşrettiğini Hz. Âişe'nin bunlardan hayretlere düştüğünü, ona hikâyeler anlatıyorsun dediğini vesaireyi bu haberin neresinden çıkarmaktadır?

Hz. Âişe veya başkaları, herhangi bir hadisi işitmemiş olabilir ve onu işitmediklerini de söyleyebilirler. Bu, ne o hadisin uydurmalığını gösterir ne de onu rivayet edenin yalancılığını.

Caetani'nin de vukuunu kabul ettiği bu muhavere Ebû Hüreyre'nin aleyhinde değil, lehindedir. Çünkü Ebû

³⁰⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/126-127.

³⁰⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/364.

Hüreyre, Resûl-i Ekrem'e hizmet ve mülazemet esnasında hiçbir şeyle oyalanmayarak ehâdîs-i nebeviyyeyi bellemeye Hz. Âişe'den ziyade ihtimam ve itina ettiğini Hz. Âişe'ye derhal hatırlattığı zaman kendisinin bunu tekzip ve sözünde ısrar etmemesi, Ebû Hüreyre'yi tasdikten başka neyi ifade eder? Eğer Hz. Âişe'nin Ebû Hüreyre ve naklettiklerinden ufak bir şüphesi olsaydı, ona layık olduğu ve hak ettiği cevabı vermesine ne mani vardı? Hz. Âişe bu hususta sükût etmişse, bununla ancak kendisinin hak severliğini, Ebû Hüreyre'nin de doğruluğunu göstermiştir.

İbn Ömer'in Ebû Hüreyre hakkındaki sözüne gelince:

Sünen-i Ebî Dâvûd'da; Müsedded ve Ebû Kâmil ve Abdullah b. Ömer b. Meysere, Abdülvâhid, A'meş, Ebû Salih tarikiyle kaydedilen bir hadise göre: Ebû Hüreyre, Resûlullah'ın, "Herhangi biriniz sabah namazının farzından evvel iki rekât sünnetini kıldığında sağ yanı üzerine uzansın" buyurduğunu rivayet edince Mervân b. Hakem, ona, "Bizden birinin mescide kadar gitmesi yetmiyor mu ki bir de sağ yanı üzerine uzansın?" der; Ebû Hüreyre de, "Yetmez!" cevabını verir. Bu olay, Abdullah b. Ömer'e erişince İbn Ömer, "Ebû Hüreyre de artık uzun etti (çok oldu)" der. Kendisine, "Yoksa Ebû Hüreyre'nin rivayetlerinden herhangi bir şeyi inkâr mı ediyorsun?" denilince, "Hayır, hiçbir rivayetini inkâr etmiyorum, fakat bu hususta o cesaretli çıktı, biz, korkak davrandık" cevabında bulunur. İbn Ömer'in bu cevabı Ebû Hüreyre'ye ulaşınca, "Ben, işittiklerimi hafızamda tuttum, onlar işittiklerini unuttularsa benim günahım ne?" der.³⁰⁸

308 Ebû Davud, Tetavvu', 4; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/45.

Biz, bu haberin dahi Ebû Hüreyre aleyhinde sayılabileceğine kâni değiliz. Çünkü, haberin metninde de görüleceği üzere: “Ebû Hüreyre de artık çok oluyor” tarizine karşı, “Yoksa, onun rivayetlerinden herhangi bir şeyi inkar mı ediyorsun?” tarzında vâki olan istizaha bizzat İbn Ömer tarafından, “Hayır, inkâr etmiyorum” cevabı verilmekle tarizin, Ebû Hüreyre’yi tekzibe matuf bulunmadığı gösterilmiştir.

Demek oluyor ki İbn Ömer’in bahis mevzuu olan sözü, mana murat edilmeden söylenmiş ve hemen dönülmüş bir sözdür. Başka bir tabirle: Bu, herhangi bir haber karşısında insana âriz ve hemen kaybolan bir irkilme kabilindendir.

Bu hususta Ebû Hüreyre’nin cesaretli, İbn Ömer’in ise mütereddit davrandığı sözüyle anlatılmak istenilen şeye gelince, bunu da Ebû Hüreyre’nin verdiği kesin ve mantikî cevapta bulmak mümkündür.

Meselenin tetkikine gelince: Sabah namazının sünnetinden sonra sağ yanı üzerine uzanmak hakkındaki kavî-i nebevî, Ebû Hüreyre tarafından nakil ile kalmamış, bu husustaki fiil-i nebevî de, Ebü’l-Yemân, Şuayb, Zührî, Urve b. Zübeyr tarikiyle Hz. Âişe’den rivayet edilen hadiste, “Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], müezzin, sabah namazının ilk ezanını okuduğunda sabah namazından evvel ve fecr aydınlığı iyice belirdikten sonra kalkıp hafif iki rekât kıldıktan sonra sağ yanı üzerine uzanır, namazın ikametini haber vermek için müezzin gelinceye kadar beklerdi” denilerek haber verilmiştir.³⁰⁹

309 Buhârî, Ezân, 15; Ebû Davud, Tetavvu’, 27.

Sabah namazının farzından evvel, Resûlullah'ın sağ yanı üzerine uzandığı, Hz. Âişe'den başka, Abdullah b. Amr b. Âs tarafından da rivayet edilmiştir.³¹⁰

Bunun içindir ki sabah namazının farzından evvel bu şekilde uzanmayı sünnet ve hatta vâcip sayanlar olmuştur.

Buraya kadar verdiğimiz izahatla; Caetani'nin, Ebû Hüreyre'ye atıf ve isnat ettiği yalancılığı, getirdiği delil ve şahitlerle hiç de ispat edemediğine okuyucular herhalde kanaat getirmişlerdir.

İtalyan müsteşriki; Buhârî'nin *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'ye o kadar büyük bir yer tahsis etmesine akıl erdiremediğini ileri sürerek onu fikr-i tenkit ve nüfuzu nazardan mahrum ve *Sahîh*'ini de kıymetten pek çok düşmüş sayacağına; İmam Şâfiî gibi kudretli ve itimada şayan bir ilim adamının Ebû Hüreyre'yi sika ve zamanının en büyük hadis âlimi olarak kabul eylediğini görünce hayrete düşeceğine, bu husustaki tetkik ve tettebbuunun eksik ve aksaklığını kabul edip hakikati öğrenmeye çalışsaydı daha iyi etmiş olmaz mıydı?

310 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/88.

Medreselere ve Medreselerin Geçirdiği Safhalara Bir Bakış³¹¹

Osmanlı ülkesinde teşkilatı mükemmel olan ilk medrese, Fâtih'in yaptırdığı sekiz medrese idi. Fâtih, bu sekiz medreseye sonradan sekiz medrese daha eklemişti. Bu medreseler, ibtiâ-i hâric, ibtidâ-i dâhil, mûsile-i Sahn, Sahn kısımlarına ayrılmıştı.

Fâtih medresesine girmek isteyenler; ilk önce ulema-dan birinin (hariç sayılan) derslerine devam ederek ilk bilgileri aldıktan sonra onun kılavuzluğu ile üst dereceli bir müderrisin (dahil) derslerine sokulur ve ondan da tahsil görüp meslekî bilgisinin yükseldiğini ispat ettiği takdirde medresenin mûsile-i Sahn denilen kısmına devamına müsaade olunurdu. Mûsile-i Sahn'ı bitiren talebe, sahna başvururdu. Sahn Medresesi'ne girmek, meslekte aşırı derecede zekâ ve bilgiye bağlı idi.

Fâtih'ten sonra Kanûnî Süleyman da yedi medrese yaptırmış ve bu medreselerden beşini orta derecede tahsil

311 *Diyanet Aylık İlmî Dergi*, c. 2, sy. 39, s. 6-7.

görecek olanlara, ikisini de muhaddis ve tabip yetiştirmek isteyenlere tahsis etmişti.

Peşte Millî Arşiv direktörü Dr. Feteke'nin eski medrese defterlerine dayanarak verdiği mâlumata göre: medreselerde yalnız meslekî dersler okutulmakta iktifa edilmez, ayrıca riyâziye, tabiiyye, hey'et, tababet, hukuk ve felsefe de okutulur, dersin ehemmiyetine ve müderrisin durumuna göre öğretmenlere 3-4, 8-10, 30-40 akçeye kadar gündelik verilir, talebeye de günde 2-3 akçeye kadar yardım yapılırdı.

Fâtih medreselerinden mezun olanlar bilgilerini artırmak ve ilerletmek için yıllarca çalıştıktan ve meslektaşları arasında bilgi üstünlüklerini imtihanla ispat ettikten sonra müderrislik ruûsunu kazanırlar ve ilk önce aşağı derecedeki medreselerden birinin müderrisliğine tayin edilerek senelerce ders okutup talebe yetiştirdikten sonra evvela vilayet mevlevîliklerine, sonra İstanbul kadılığına, daha sonra Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerine ve en sonra da şeyhülislâmlığa kadar yükselirlerdi.³¹²

Önceleri böyle en mühim ve en yüksek vazifeler için birer menşe teşkil eden medreselerin, sonraları kıymet ve ehemmiyetlerini kaybettikleri ve bundan ancak bir asır kadar evvel (hicrî 1284'te) içlerinde zamanın ders vekili de bulunan on beş kişilik bir heyetin, tedrisatın ıslahı maksadıyla hazırladıkları ve okutulacak dersler arasına hey'et, hendese, hesap, yazı ve inşâ gibi derslerin de konulmasını tavsiye eden bir raporla ıslahatta ilk adımın atılmak istenildiği görülür.³¹³

312 *İlmiyye Salnâmesi*; tarihçe-i tarik-i tadrîs - Ali Emîrî; Mehmet Emin; Osman Ergin, *Maarif Tarihi*, cilt 1.

313 *Beyânüllhak*, sy. 15, 29 Kânunuevvel 1324.

1316'da İstanbul Darülfünunu'nda bir Ulum-i Âliyye-i Dîniyye şubesinin açılması hareketi istisna edilecek olursa, ilmiyye mesleği konusunda 13 Şubat 1325 tarihli Medâris-i İlmiyye Nizamnâmesi'nin neşrine kadar³¹⁴ hiçbir ıslah kıpırdamasına rastlanmaz.

Bu nizamnâmenin medreselere getirdiği yenilik; medreseye kaydolunmak isteyenlerin bir mektep şهادetnâmesi veya o derecede olmak üzere bir ehliyetnâme ibrazına mecbur tutulmasından, beş senelik bir programla medresenin birinci sınıfından on ikinci sınıfına kadar muhtasar ve mufassal olmak üzere hususi ve umumi tarih ve coğrafya, riyâziye, hendese, hikmet, kozmografya, kimya gibi kültür derslerine peyderpey yer vermekten ve bir de müderrislik, müftülük gibi ilmî hizmetlere alınacakların meslek ve kültür derslerinden imtihana tâbi tutulmalarından ibaretti.

Bundan sonra ders vekâletinden meşihat makamına verilen bir lâyhada medreselere mütehassıs müderris yetiştirmek maksadıyla "Medresetü'l-mütehassısîn" namıyla bir medrese açılması istenildiği³¹⁵ ve Medresetü'l-vâizîn, meşihat makamınca Rebûlevvel 1333 tarihli resmî *Cerîde-i İlmiyye'*de (sy. 9, s. 573-576) neşredilen ders programında meslekî derslerin yanında umumi tarih, Türk tarihi, Osmanlı tarihi, umumi coğrafya, terbiye-i bedenîyye, edebiyat, ma'lûmât-ı hukûkiyye, cebir, hikmet-i tabîiyye, târîh-i edyân, hey'et, hıfzıssıhha, kimya, felsefe, mevâlîd-i selâse, ilm-i iktisâd ve mâlî, târîh-i medenîyye, ilm-i ictimâ ve terbiye derslerine de yer verildiği görülür.

314 *Düstur*, İkinci tertip, 2/127.

315 *Sebîlürreşâd*, sy. 286, 20 Şubat 1329, s. 418.

18 Eylül 1330 tarihli Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi³¹⁶ ile Dârü'l-hilâfe medreseleri ele alınmıştır.

Bu nizamnâmenin gerekçesinde; dört beş seneden beri medarisin ıslahı ve talebe-i ulûmun terfihi için hükümet ve milletçe tedbirler alınmakta ve mümkün olan fedakârlıklar yapılmakta olmakla beraber mevzunun genişliği ve ehemmiyeti göz önünde tutulunca daha çok çalışmak ihtiyacının hissedildiği ve Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi'nin bu maksatla kaleme alındığı, Dârü'l-hilâfe medreseleri programlarına ayrıca gerekli umumi bilgilerin de idhali zaruri görüldüğü, medrese ve talebe-i ulûma ait umûr ve hususâtın müzakeresi ve idaresinin, ders vekilinin riyaseti altında Dârü'l-hilâfe medreseleri müdür-i umumileriyle Vakıflar Nezâreti Müessesât-ı İlmiyye müdüründen mürekkep bir heyete tevdi edildiği, talebe-i ulûma yemek ve elbise verilmesinin sağlandığı, Dârü'l-hilâfe medreselerinin gerek idarî muamele ve gerek tedris işlerinin dâimî surette teftiş ve murakabeleri için bir teftiş heyetinin vücuda getirildiği ifade edilmektedir.

Cerîde-i İlmiyye'nin 1331 Teşrînievvel sayısında (S. 216-17) yapılan tebliğe göre: Bursa, Eskişehir, Uşak, Manisa, Tire, Ödemiş, Konya, Kayseri, Karahisar, Amasya, Maraş, Harput, Kastamonu ve Edirne'de gerek Dârü'l-hilâfe medreselerine menşe olmak, gerek imam-hatip, vaiz, müderris ve muallim yetiştirilmek üzere açılan beş yıllık medreselerin ders programında meslek dersleri yanında târîh-i umûmî, Osmanlı ve Türk tarihi, umumi ve hususi coğrafya, hesap, hendese, cebir, hey'et, fizik, kimya, nebatât; tabîiyyât, hıfzıssıhha, ziraat, ma'lûmât-ı kânûniyye ve ik-

316 *Düstur*, İkinci tertip, 6/1325.

tisâdiyye ve mâliyye, usûl-i terbiye ve ta'lim, el işleri, yazı ve terbiye-i bedeniyye gibi derslere de yer verilmekte idi.

18 Eylül 1330 tarihli Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi'yle Dârü'l-hilâfe Medresesi ilk, orta ve âlî olmak üzere üç kısma ayrılıyor ve medresenin âlî kısmı üstünde mütehassıs müderris yetiştirmek üzere hususi bir ihtisas kısmı da açılıyordu. Bu nizamnâme ile ilk kısmın birinci sınıfına altı senelik ilkokul mezunlarının alınması esas kabul edildiği gibi ilk ve orta kısımların müfredat programlarına meslek derslerinin yanında târîh-i İslâm, târîh-i edyân, umumi tarih, Osmanlı tarihi, felsefe, edebiyat, umumi ve hususi coğrafya, riyâziyat (hendese, cebir, müsellesât), mihanik, hey'et, usûl-i defterî, tabîiyyât, ziraat, hikmet, kimya; fen-nî, ahlâkî, içtimaî ve kanunî bilgiler; hıfzıssıhha, ilm-i ic-timâ ve terbiye, ilm-i iktisâd ve malî, ecnebî dil, terbiye-i bedeniyye, felsefe, ruh, ahlâk, metafizik, târîh-i felsefe, hukuk ve kavânîn gibi dersler de ilave ediliyordu.

Dârü'l-hilâfe ve taşra medreseleri hakkındaki 2 Nisan 1333 tarihli kanunla³¹⁷ Dârü'l-hilâfe medreseleri ibtidâ-i hâric, ibtidâ-i dâhil ve sahn namıyla üç kısma ayrılmış ve Medresetü'l-mütehassısîn'in adı da Medrese-i Süleymâniyye'ye çevrilmiş ve tefsir ve hadis, fıkıh, kelâm ve hikmet, edebiyat namıyla dört şubeye ayrılmıştı.

İbtidâ-i Hâric, Dâhil ve Sahn medreselerinde müderris olabilmek için dersiâm veya yüksek bir mektepten mezun olmak, Medrese-i Süleymâniyye müderrisliği için de ayrıca ilmî kemalatla tanınmış olmak şart koşulmuştu.

317 *Düstur*, İkinci tertip, 9/598.

İbtidâ-i Hâric'in birinci sınıfına kayıt ve kabul için, ilkokuldan mezun olmak kaydı konulmuş olduğu gibi Sahn medreselerini bitirenlerin Medrese-i Süleymâniyye'ye girebilmeleri için de yapılacak imtihanda kazanmak şart kılınmıştı.

Yine bu kanunla İbtidâ-i Hâric, Dâhil ve Sahn'da meslekî derslerin yanında Türk edebiyatı, tarih (umumi ve hususi), riyâziye (hendese, cebir, hey'et), kimya, hikmet-i tabîyye, târîh-i tabîî, coğrafya, ma'lûmât-ı medeniyye ve hukûkiyye, terbiye-i bedeniyye, ecnebî dil (Almanca, Fransızca, İngilizce veya Rusça), felsefe, ilm-i ictimâ gibi derslere de yer verilmekte devam edilmişti.

Dârü'l-hilâfe ve taşra medreseleri hakkındaki 4 Teşrînievvel 1333 tarihli nizamnâme ile de³¹⁸ Osmanlı ülkesindeki bütün medrese-i ilmiyyelerin idaresi meşihat makamına veriliyor, onların da Dârü'l-hilâfe medreseleri gibi tertip ve tanzimi işi ve icap eden mahallerde yeniden medrese açmak yetkisi bu makama veriliyordu.

Rebûlevvel 1338 tarihli *Cerîde-i İlmiyye*'ye (sy. 51, s. 1639) göre, Evkaf Nezaretine bağlı bulunan Medresetü'l-vâizîn ile Medresetü'l-hutabâ ve'l-eimme'nin Medresetü'l-irşâd namıyla birleştirilerek iki şube halinde Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye'ye bağlanıp bunların Dârü'l-hilâfe Medresesi talebesi gibi yedirilip giydirilmeleri esası kabul edilmiş ve vâizîn şubesinde, meslek dersleri yanında ilm-i ahlâk, ilm-i edyân, Türk edebiyatı, felsefe tarihi, ilm-i ictimâ, hıfzıssıhha derslerine, eimme ve hutabâ şubesinde de yine meslek dersleri yanında ahlâk, ma'lûmât-ı kânûniyye, usul-i inşâ ve musikiye de yer verilmişti.

318 *Düstur*, İkinci tertip, 9/745.

8 Mayıs 1337 tarihli Medâris-i İlmiyye Nizamnâmesi ile³¹⁹ İstanbul dışındaki ilmiyye medreseleri ele alınmıştı.

Tahsil müddeti on iki sene olmak üzere kabul edilen ilmiyye medreseleri, kısım-ı evvel ve kısım-ı sânî diye iki devreye ayrılmış, birinci altı senelik devrede meslek dersleriyle birlikte imla, kıraat, hesap, yazı, coğrafya, hendese, Farsça, Osmanlı tarihi, İslâm tarihi, Türk edebiyatı; kısım-ı sânîde de hıfzıssıhha, târîh-i umûmî, ahlâk, İslâm medeniyeti tarihi derslerine yer verilmişti.

Dârü'l-hilâfe medreselerinin 1339 yılı ders programına göre³²⁰ ihzârî birinci ve ikinci sınıflarda meslekî derslerin yanında Türkçe, hesap, hendese, coğrafya, ma'lûmât-ı sıhhiyye, muhâdarât, terbiye-i bedeniyeye derslerine yer verildiği görüldüğü gibi, medresenin ibtidâ-i hâric kısmında ecnebî dil, hesap, cebir, hendese, tarih, coğrafya, ma'lûmât-ı medeniyeye ve hukûkiyye, ma'lûmât-ı sıhhiyye ve terbiye-i bedeniyeye; ibtidâ-i dâhil kısmında Türk edebiyatı, ecnebî dil, fizik, kimya, ulûm-i tabîyye, riyâziyat (cebir, müsellesât, hey'et), tarih, ma'lûmât-ı hukûkiyye; sahn kısmında ise, ilm-i ahlâk, mâ ba'de't-tabîa, edebiyat-ı Türkiyye, ma'lûmât-ı hukûkiyye, ecnebî dil, terbiye ve ilm-i ictimâ gibi kültür derslerine yer verilmiş olduğu görülür.

Medrese-i Süleymâniyye'nin tefsir ve hadis şubeleriyle fıkıh ve usûl-i fıkıh şubeleri, meslekî derslere hasredilmiş olup kelâm ve hikmet şubesinin müfredat programında ilm-i kelâm, tasavvuf, felsefe-i İslâmiye tarihi, hikmet-i

319 *Düstur*, Üçüncü tertip, 2/57.

320 Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'nin Ankara Öğüt Matbaası'nda bastırıldığı kitaba müracaat.

ilâhiyye, mantık, ilmü'n-nefs ve ahlâk, felsefe-i umûmiyye, tarih-i edyân ve din-i İslâm dersleri yer almıştı.

Medresetü'l-irşâd'ın vâizîn şubesinin 1339 yılı ders programında meslek dersleri arasında hikmet-i teşrî', mukayese-i edyân, tasavvuf, tasavvuf tarihi, felsefe-i İslâmiyye tarihi, ahlâk, Türk edebiyatı, ma'lûmât-ı iktisâdiyye ve sînâiyye, ma'lûmât-ı sıhhiyye gibi derslere; eimme ve hutabâ şubesi ders programı arasında da ma'lûmât-ı kânûniyye, kitâbet, ma'lûmât-ı sıhhiyye, ezan, mevlid ve musikî gibi derslere yer verildiği görülür.

3 Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'yla³²¹ bütün medreseler Maarif Vekâleti'ne bağlanıp Yüksek Dîniyât mütehasısları yetiştirilmek üzere Dârülfünun'da bir İlâhiyat Fakültesi tesis etmek ve ayrıca İmam-Hatip mektepleri açmak yetkisi bu vekâlete verildiğinden 21 Nisan 1340 tarihli ve 473 sayılı kararnâme ile³²² açılan İlâhiyat Fakültesi'nin ders programı da tefsir ve tefsir tarihi, hadis ve hadis tarihi, fıkıh tarihi, kelâm tarihi, mâ ba'de't-tabîa, tasavvuf tarihi, târîh-i edyân, içtimâiyat, rûhiyat, ahlâk, İslâm felsefesi tarihi, ictimâî rûhiyat, târîh-i felsefe, Türk târîh-i dînîsi, İslâm tarihi derslerinden ibaret olmak üzere tertip edilmişti.

İstanbul Dârülfünunu'nun ilgasına ve yeni üniversite kurulmasına dair olan 6 Haziran 1933 tarihli ve 2252 sayılı kanunla³²³ İstanbul Dârülfünunu ilga edilerek, İstanbul

321 *Düstur*, Üçüncü tertip, 5/667.

322 *Düstur*, Üçüncü tertip, 5/1098.

323 *Düstur*, Üçüncü tertip, 14/1229.

Üniversitesi kurulduğu zaman İlâhiyat Fakültesi de yerini İslâmî Tetkikler Enstitüsü'ne terketmişti.

Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu üzerine Dârü'l-hilâfe medreselerinden bazıları İmam-Hatip Okulu'na tahvil edilmişse de bunlar da zamanla kapanmıştı.

13/6/1946 tarih ve 4946 sayılı kanunun³²⁴ 2. maddesi uyarınca Ankara Üniversitesi'nde bugünkü İlâhiyat Fakültesi açılmıştır.

1949 senesinden itibaren başta Ankara ve İstanbul olmak üzere bazı mühim vilayetlerimizde Millî Eğitim Bakanlığı'nca iki devreli (ortaokul ve lise kısmını hâvi) birer imam-hatip okulu açılmış, bu okullarda meslek dersleriyle birlikte kültür dersleri de verilmiştir.

1959'da İstanbul'da açılan ve tahsil süresi dört yıl olan Yüksek İslâm Enstitüsü de ayrıca zikre şayandır. Bu enstitüye imam-hatip okulunun lise kısmını bitirenler imtihana alınmaktadır.

324 *Düstur*, Üçüncü tertip, 30/1205.

M. Şerefettin Yaltkaya³²⁵

Hafız Mehmet Şerefettin Yaltkaya, 5 Ekim 1296 tarihinde İstanbul Molla Gürânî civarında, Seyyid Ömer mahallesinde Balcı yokuşundaki 2 numaralı evde doğmuştur. Babası Kadirî şeyhlerinden H. Mehmed Ârif Efendi olup Cerrahpaşa Camii baş imamı ve hatibi idi. Dedesi İsmail Efendi, Niğde'nin Sineson bucağından Kal'alı oğullarından olup odun ticaretiyle uğraşırđı.

M. Şerefettin Yaltkaya ilk tahsilini Odabaşı Fîruz Ağa İlkokulu'nda görmüş. Hacı Mehmed Efendi'den de Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzetmiştir. Sonra Davud Paşa Rüşdiye Mektebi'nden ve imtihanlara girdiğı Dârülmuallemîn'den mezun olmuştur. Beyazıt Camii'nde Kastamonulu Müderris Süleyman ve Trabzonlu Hacı Hüsnü efendilerin sabah derslerini, Arapkirli dersiâm Hüseyin Avni Efendi'nin ikinci dersini ve bu arada dersiâm İsmail Saib Sencer'in de koltuk derslerini takip ederek 1320 yılında icâzet almıştır. İstanbul müderrisliği ruûs imtihanlarına girerek isbat-ı eh-

---

325 *Diyanet Aylık İlmî Dergi*, c. 3, sy. 106, s. 4.

liyet eylediğinden 4 Eylül 1329 tarihinde Beyazıt Camii'nde ders okutmaya başlamıştır.

1 Mayıs 1322 tarihinde Harbiye Nezâreti Muhâsebat Dâiresi Tahrirat Kalemi kâtipliğine tayin olunan M. Şerefettin Yaltkaya, Dârü'l-ilm ve't-ta'lîm hususi mektebinin ders nâzırlığını üzerine almış, 1325'te Bandırma Numune Rüşdiyesi başmuallimi, 1331'de İstanbul Gelenbevî Sultânîsi din dersleri muallimi olmuş, bu arada medresede tefsir, hitâbet, mev'iza ve tarih dersleri okutmuştur. 1334'te Vefa Sultânîsi'ne, 1335'te Umumi Kütüphane birinci hafız-ı kütüplüğüne tayin olunmuş, aynı zamanda Sahn Medresesi'nde edebiyat-ı Arabiyye, kelâm, mantık müderrisliği yapmıştır. 1338 senesinde Süleymaniye Medresesi müdür muavinliğine tayin olunmuştur. 8 Mayıs 1340 tarihinde Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi kelâm tarihi müderrisi olmuştur. 1/8/1933'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslâm Tetkikleri Enstitüsü İslâm Dini ve Felsefesi Kürsüsü ordinaryüs profesörlüğüne, daha sonra enstitü müdürlüğüne tayin olunmuş, 1/1/1942'de Diyanet İşleri reisliğine getirilmiştir.

M. Şerefettin Yaltkaya'nın gerek reisliğe tayini ve gerek ölümü münasebetiyle yurt içinde ve yurt dışında kendisinin ilmî şahsiyet ve meziyetlerini belirten birçok manzumeler ve yazılar yazılmıştır. Biz bunlardan yalnız iki örnek vereceğiz. M. Şerefettin Yaltkaya'nın Diyanet İşleri reisliğine tayini münasebetiyle Ziyaeddin Fahri, *Cumhuriyet* gazetesinin 17/2/1942 tarihli sayısındaki bir yazısında, M. Şerefeddin Yaltkaya'nın muhtelif sahalardaki değerlerinden bahsettiği sırada şöyle demişti: "Fakat M. Şerefettin'in Türk tefekkür âlemindeki değerini Türkiye

sınırları haricine çıkaran hadise, meşhur Türk âlimi Kâtib Çelebi'nin bibliyografyasının yeni tab'ını ihzar hususunda sarfettiği himmet ve faaliyette görülüyor. Esere, üstadın yazdığı Arapça mukaddime, an'anesizleştigi ve körleştigi iddia edilen kültür kudretimizin, icabında göstereceği yaratıcılık için bir numune sayılabilir."

M. Şerefettin Yalrkaya'nın 23 Nisan 1947 tarihinde vefatı münasebetiyle meşhur Fransız profesörü Louis Massignon da 3. Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki'ye gönderdiği 25 Nisan 1948 tarihli tâziye mektubunda aynen şöyle demektedir: "Fransa Koleji'nden Profesör Louis Massignon zât-i devletinize saygı değer yüksek selefiniz Prof. Şerefettin Yalrkaya'nın vefatı münasebetiyle pek geç kalan tâziyetlerini kemâl-i ihtiramla arzeder.

Müşârün ileyh yirmi beş seneden beri bütün varlığıyla Türk tefekkür tarihi üzerinde hüccet sayılacak ihtimamlı bir merci ve kıymetli bir mesnet idi. Bu büyük âlimin derin hürmet hatırasını taşıyan dostlarına ve yakınlarına tâziyetlerimin iblağını zât-ı devletinizden rica ederim. Louis Massignon."

Merhumun *Sebilürreşâd*, *Beyânülhak*, *Mihrab*, *Îlâhiyat*, *İslâm* vesair ilmî, edebî mecmualarda kıymetli makaleleri intişar etmiştir.

M. Şerefettin Yalrkaya, bazı ictihad hatalarına rağmen, sözü, özü bir büyük ilim adamı, açık kalpli bir insandı. Takdir veya tenkitlerini asla içinde saklayamazdı. Olduğu gibi görünmenin veya görüldüğü gibi olmanın tam bir timsali idi, bunun için dostları azdı.

M. Şerefettin Yaltkaya'nın akîdesi sağlam, Peygamberimiz'e bağlılığı çok kuvvetli idi. Peygamberimiz'i salâtü selâmsız, ashabını da tarziyesiz diline almazdı. Hastalığının müsaadesizliğine rağmen son günlerine kadar namazını bırakmamıştır. Mevlâ rahmet eylesin.

Merhumun basılmış ve basılmamış olan eserlerinden bazılarını aşağıya alıyoruz. Kendileri altmıştan fazla eser vermişlerdir.

İbn Esîrler ve Meşâhir-i Ulemâ, Târîh-i Kur'ân-ı Kerîm, Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin, Mevlânâ'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler, Sicilya Cevapları (tercüme), Tarihte Renk, İhlâs ve Muavveziteyn Tefsiri (tercüme), İslâm'da İlk Dinî Hareketler ve Dinî Mezhepler, Selçukîler Devrinde Mezahib, Türk Kelâmcıları, Bâtınîlik Tarihi, Keşfü'z-Zunûn'un Kâtib Çelebi'nin el yazısıyla olan nüshasının tashih ve tahşiyesi ve zeyilleri, Vaazlar, Dinî Makaleler, Benim Dinim (manzum), Solgun Çiçekler (külliyyât-ı eş'âr), Kur'ân-ı Kerîm'den Kırk Altı Sûre (tercüme), Hatiplik ve Hutbeler...

İslâm-Türk Tarihinde İlk Uçma Denemeleri³²⁶

Cenâb-ı Hak, âdemoğullarını, kâinatta her şeyi dilediği gibi idare edebilecek ve onları kendi menfaatlerinde kullanabilecek bir kabiliyette yaratmıştır.

Bu cihet Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle açıklanmaktadır: *"Görmüyor musunuz ki Allah, göklerde ve yerde olanları size musahhar kılmıştır"* (Lokman 31/20).

O halde insan kabiliyetlerini inkişaf ettirebildiği takdirde bütün tabiat kuvvetlerini de kendilerine âmâde bir vaziyette bulacak; denizlerde balıklar gibi yüzebileceği gibi, havada da kuşlar gibi uçabilecektir. Çünkü Allah'ın vermiş olduğu kabiliyeti inkişaf ettirmek suretiyle yüzmek ve uçmak kanunlarını keşif ve onlardan istifade edebilecektir. Kur'ân-ı Kerîm bu hususta şu uyarmalarda bulunmaktadır: *"Gökle yer arasında musahhar olup uçuşan kuşları görmüyorlar mı? Onları, öyle yalnız Allah tutar. Bunda müminler için birtakım ibretler var"* (Nahl 16/79).

326 *Diyanet Aylık İlmi Dergi*, c. 3, sy. 116, s. 4.

“Denizi size musahhar kılan Allah’dır ki orada O’nun emir (ve izniyle gemiler yürüsün, siz de inâyeti sayesinde ticaret ve menfaat elde edesiniz ve nimetlerine de şükredesiniz” (Câsiye 45/12).

Uçmak, bizde dinî bir terimdir. Türkçe’imizde cennetin adı “uçmak” değil midir?

Allah’ın yarattıklarına ibret gözüyle bakan atalarımızdan kuşlar gibi göklere ağmaya çalışanlar olmuştur. Bundan on asır önce, Türkistanlı meşhur dilci, filolog İsmail el-Cevherî, kuşların uçuşlarını inceledikten sonra uçuş denemesi yapmıştır: Beline bağladığı iki büyük kanatla Nişâbur Camii’nin damından havaya fırlayan Cevherî, bir müddet uçtuktan sonra ansızın çıkan bir rüzgâra karşı kanatlarını idare edemeyerek düşüp parçalanmıştır. Cevherî’yi Türkler’in ilk hava şehidi saymak gerekir.

Müslümanlardan, Cevherî’den önce uçuş teşebbüsünde bulunan da vardır: Şair Ebü’l-Kasım Fırnasoğlu. Bu zat, büyük kuş kanatlarından iki kanat takınıp onlarla havada bir müddet uçmuş ise de havadan yere inerken kuşların kuyruklarından faydalandıklarının farkında olmadığından, iniş muvazenesini temin edemeyerek düşmüştür.

Sultan 4. Murad devrinde de iki Türk uçmaya muvaffak olmuştur. Bunlardan biri Ahmed Çelebi, diğeri Lagarî Hasan Çelebi’dir.

Ahmed Çelebi, bugünkü planörlerin nüvesi sayılabilecek iki kanat üstünde rüzgâr cereyanlarının kuvvetinden faydalanarak Galata Kulesi’nden Üsküdar sırtlarına konmaya muvaffak olmuştur. Bunu takip eden ikinci uçuş ise bugünkü füzelerin ilk örneği olan bir fişekle olmuş ve bu

da 4. Murad'ın gözü önünde Lagarî Hasan Çelebi tarafından tam bir başarı ile yapılmıştır.

Evliya Çelebi, bu ilk roket uçuşu hakkında izahat verir ve Hasan Çelebi'nin bu başarısından dolayı bir kese akçe ihsana nail olduğunu ve 70 akçe ile de sipahi yazıldığını bildirir.

İNDEKS

A

Abdullah b. Amr b. Âs 18, 211,
212, 213, 215, 225
Abdullah b. Ebû Amr 211
Abdullah b. Hanzale 211
Abdullah b. Mesud 72, 78, 139
Abdullah b. Mübârek 95
Abdullah b. Revâha 131
Abdullah b. Selâm 188
Abdullah b. Zübeyr 33
Abdurrahman b. Avf 132, 139
Abdurrahman b. Ganm 141
Abdurrahman b. Mugaffel 141
Abdülkadir-i Geylânî 72
Abdûlmuttalib 190, 191, 202
Abdünnâfi Efendi 160
Âdem (a.s) 23, 31, 45, 46, 47, 48,
50, 70, 98, 106, 122, 123, 201
Ahd-i Atfık 33, 185
Ahmed Çelebi 240
Âişe (Hz.) 35, 128, 190, 220, 221,
222, 223, 224, 225
Âkke 155

Amâlikalar 33
Ammâr b. Yâsir 139
Amr b. Hazm 79
Arafat 33, 43, 46, 52, 53, 54
Ararat 185
Aristo 106

B

Berâ b. Âzib 58
Bor 153, 154, 155, 156, 160, 163
Büyük İlmihal 118

C

Cebrâil (a.s) 27, 30, 32, 46, 49,
50, 52, 53, 92
Cerîde-i İlmîyye 228, 229, 231
Cevdet Paşa 133, 134, 136, 137,
139
Cizre 181, 182, 183, 184
Cûdî 46, 179, 180, 181, 182, 183,
184, 185
Cûdî dağı 182, 183, 184
Cürhümfler 33

D

- Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye 231
 Dârü'l-hilâfe 229, 230, 231, 232,
 234
 Dârünnedve 36
 Davud (a.s) 34, 39, 41, 43, 76,
 132, 223, 224, 235
 Diyarbekrî 38, 171

E

- Ebrehe 202
 Ebû Bekir (Hz.) 77, 89, 90, 131,
 140, 222
 Ebû Hanîfe 43, 205, 206, 211
 Ebû Hüreyre 59, 140, 204, 205,
 206, 207, 208, 209, 210, 211,
 213, 214, 215, 216, 217, 218,
 219, 220, 221, 222, 223, 224,
 225
 Ebû Mahzûre 138
 Ebû Mansûr 116
 Ebû Mesud el-Gıfârî 27
 Ebû Musa el-Eş'arî 139
 Ebû Said-i Hudrî 188
 Ebû Tâlib 191
 Ebû Yezîd 140
 Ebû Zer el-Gıfârî 56, 79, 90
 Ebü'd-Derdâ 139, 141
 Ebü'l-Hasan 116
 Ebü'l-Kasım Fırnasoğlu 240
 Eflâtun 106
 Ehl-i Suffe 77, 78
 Enbiyazâde Mehmed Hilmi 164
 Enes b. Mâlik 58, 60, 141, 205,
 206, 211
 Esad el-Himyerî 51

- Eş'arî 116, 139
 Evliya Çelebi 241

F

- Fâtih 226, 227
 Fazlullah Rahîmî 165

G

- Gümüşhaneli 164

H

- Hâcer (Hz.) 31, 35
 Hacerülesved 49, 50, 52
 Hâfız 164
 Halid b. Velîd 13, 79
 Hârûnürreşid 138, 208, 209
 Hayâtü'l-Hayevân 205, 206, 210
 Hıfzı Oğuz Bekata 133
 Hicâbe 36
 Hicaz 155, 157
 Hindistan 30
 Hint 46
 Hira 46, 184
 Husayn b. Nümejr 212, 213
 Huzeyfe b. Yemân 139
 Hüseyin (Hz.) 4, 211
 Hüseyin Avni Efendi 235

I-İ

- İrak 50, 171, 184
 İbn Abbas 93, 94, 191, 204, 205,
 211
 İbn Ümmü Mektûm 138, 140
 İbnü's-Salâh 206
 İbrahim (a.s) 31, 33, 47, 48, 49,
 50, 51, 52, 53, 54, 187, 188, 202

İbrahim Hakkı 121, 122
 İbtidâ-i Hâric 230, 231
 İmam Gazâlî 64, 73, 119
 İmam Muhammed 189
 İmam Şâfiî 90, 189, 220, 225
 İmrân b. Husayn 141
 İsmail (a.s) 35, 48, 49, 51, 52,
 54, 188
 İtbân b. Mâlik 140

K

Kâbe 22, 30, 31, 33, 34, 35, 36,
 37, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49,
 50, 51, 52, 54, 55, 77, 94, 187,
 188, 202, 212, 213, 214
 Kadı İyâz 38
 Kalp 63, 73, 149
 Kant 107
 Kanûnî Süleyman 226
 Kanunların Ruhu 105
 Karda 181, 183, 185
 Kâtib Çelebi 237, 238
 Kazîmîr Hâşiyesi 154
 Kıyâde 36
 Kudüs 34, 95
 Kusay 33, 35, 36
 Kürz b. Alkame 192

L

Lagarî Hasan Çelebi 240, 241
 Livâ 36
 Lokman (a.s) 63
 Lût 31
 Lübnan 46
 Lysias 106

M

Makam-ı İbrahim 52, 188
 Mâlik b. Eşter 19
 Ma'rifetnâme 121, 122
 Mâtürîdî 116
 Mebsût 89
 Medine 22, 24, 34, 77, 78, 79, 80,
 90, 128, 138, 139, 140, 155,
 200, 201, 211, 212
 Medresetü'l-mütehassısîn 228,
 230
 Mehmed Ârif Efendi 235
 Mekke 24, 30, 31, 32, 33, 35, 38,
 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 80,
 86, 94, 138, 139, 141, 155, 179,
 187, 188, 189, 190, 192, 200,
 201, 202, 203, 211, 212, 214
 Mervân b. Hakem 212, 223
 Meşâhîrü'n-Nisâ 94
 Mescid-i Aksâ 34
 Mevlânâ 164, 238
 Mina 43, 52, 54
 Mısır 19, 80, 81, 155, 206, 212
 Montesquieu 105, 106
 Moskova 155
 Muâviye 211
 Muâz b. Cebel 76, 78, 88, 139,
 140, 141
 Mus'ab b. Umeyr 140
 Musul 181, 182, 183
 Mutmainne 152
 Müderris Mehmed Efendi 164
 Münker ve Nekir 58
 Münzir b. Zübeyr 211
 Müslim b. Ukbe 212
 Müzdelife 43, 52, 54

N

- Naat 87
 Nâfi' b. Ezrak 93
 Necde b. Umeyr 93
 Nefis 69, 151, 152
 Nesr 171
 Nevevî 38
 Nuh (a.s) 47

O-Ö

- Ömer (Hz.) 77, 89, 90, 131, 132,
 141, 222
 Osman b. Maz'ûn 135
 Osman b. Muhammed b. Ebû
 Süfyân 212

P

- Pakistan 86, 193, 195, 196, 199,
 200, 202
 Pisagor 106

R

- Reşat Kaynar 133, 134, 144, 145
 Rifat Börekçi 165
 Rifâde 36
 Roma 106
 Rönesans 193
 Rüfeyde Hatun 129

S-Ş

- Sa'd b. Muâz 129
 Sahn 226, 230, 231, 236
 Salih 31, 223
 Sam 180
 Sâmî Efendi 86

Sâre (Hz.) 31

- Selmân-ı Fârisî 139
 Semânîn 181, 183
 Semüre b. Cündüb 205, 206, 211
 Serahsî 89
 Seydişehirli 164
 Sikâye 36
 Sokrat 106
 Süleyman (a.s) 34, 106, 226, 235
 Şam 50, 54, 80, 81, 89, 90, 139,
 155, 212
 Şeyh Esad Efendi 159
 Şeyh Hacı İbrahim Efendi 154,
 162, 163
 Şîr (a.s) 30
 Şırnak 182, 184
 Şuayb (a.s) 31, 224

T

- Takva 103
 Tasavvuf 120, 147, 149
 Tehzîb 154
 Tûfan 171, 174, 178
 Turhal 155
 Tûrisînâ 46, 184
 Tûrizeytun 46
 Türkiye Yazarlar Birliği 195,
 196

U

- Ubâde b. Sâmî 78, 141
 Urve b. Zübeyr 128, 224
 Übey b. Kâ'b 78, 80, 139
 Ümmü Eymen Bereke 189
 Üsâme 189, 190

V

Ved 171

Voltaire 112

Y

Yâkût 171, 181, 182, 183

Yegûs 171

Yeûk 171

Yezîd 140, 211, 212, 219

Yunanistan 106

Yunus (a.s) 32, 153, 172, 220

Z

Ziyaeddin Fahri 236

Ziyâülhak 202

İmandan İhsana

Elinizdeki kitapta, İslâm
âlimlerinden merhum M. Âsım

Köksal'ın; makaleleri,
röportajları, sohbetleri yer alıyor.

Bu yazılar, yarım yüzyıla varan
bir zaman diliminde kaleme

alınan, bir ömrü dolduran
çalışmaların neticesidir. Kıymetli

satırlar bazan akademik formda,
bazan da sohbet üslubuyla

okuyuculara sunulmuştur.

İslâm'ın temel esaslarından

biyografilere, İslâm tarihi

çalışmalarından İslâm

düşüncesinin çok tartışılan

meselelerine kadar geniş bir

sahaya ait olan yazılar,

konularına göre tasnif edilerek

titiz bir çalışma ile yayına

hazırlanmıştır.

Değerli eserin, imandan ihsana

giden yolda herkese faydalı

olması temennisiyle...

ISBN 978-605-159-425-5

9 786051 594255

